

Csoba Judit (szerk.)

Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok

Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok

Csoba Judit (szerk.)

Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok

szociotéka

Debrecen
2011

A kiadvány a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke, valamint a Jász-Nagykun-Szolnok Megye Esély Szociális Közalapítványa által létrehozott konzorciumi partnerség keretében az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány

„SZOCIO-TÉKA”

„A családsegítő szolgálatok beilleszkedést segítő szolgáltatásainak fejlesztése”
CSSK-képzés / 2008-8211 című program támogatásával készült.

A sorozatot szerkeszti: Csoba Judit

A kötet szerzői: Ábrahám Katalin, Bihari Ildikó, Czibere Ibolya,
Csoba Judit, Diebel Andrea, Jász Krisztina, Krémer Balázs, Nagy Zita

A kötet a *Csoba Judit (szerk.): Peremhelyzetű társadalmi csoportok társadalmi és munkaerőpiaci integrációja. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2009.* kiadvány I. moduljának továbbfejlesztett változata

Lektorálta: Murányi István

A szöveget gondozta: Bihari Ildikó, Szabó Fanni

© Ábrahám Katalin, Bihari Ildikó, Czibere Ibolya, Csoba Judit,
Diebel Andrea, Jász Krisztina, Krémer Balázs, Nagy Zita

Kiadta: Debreceni Egyetem Szociológia

és Szociálpolitika Tanszéke

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

<http://szocotanszek.unideb.hu>

Felelős kiadó: Csoba Judit tanszékvezető

Debrecen, 2011

ISBN 978-963-473-467-3

Tipográfus: Horváth Valéria

Nyomdai kivitelezés: Képpont Kft., Debrecen

Terjedelem: B5, 11 ív

Tartalomjegyzék

Bevezető	
1. A munka társadalmi meghatározottsága	9
(Csoba Judit–Krémer Balázs)	
2. A bér munka és a munkaerőpiac válsága	16
(Csoba Judit)	
3. Alternatívák a munkaparadigma fenntartására	21
(Csoba Judit)	
4. A foglalkoztatás átalakulása	30
(Csoba Judit–Krémer Balázs)	
5. Akarnak-e dolgozni a munkanélküliek?	35
(Csoba Judit)	
6. A munkavállalói képesség és hajlandóság	39
(Csoba Judit)	
7. A jövedelemszerkezet és a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása	43
(Csoba Judit–Krémer Balázs)	
8. A munkanélküliség szerkezetének és a munkanélküliek	49
ellátásának változása	
(Csoba Judit–Krémer Balázs)	
9. A területi egyenlőtlenségek hatása	54
(Csoba Judit–Jász Krisztina)	
10. Az oktatás/képzés szerepe a munkaerő-piaci kereslet-kínálat	75
összhangjának kialakításában, a munkajövedelem biztosításában	
(Ábrahám Katalin-Bihari Ildikó-Csoba Judit)	
11. A fiatalok és a pályakezdők helyzete a munkaerőpiacon	95
(Csoba Judit–Diebel Andrea)	
12. A nők munkaerő-piaci hátrányai	114
(Czibere Ibolya–Csoba Judit)	
13. A fogyatékossgal élők	133
(Nagy Zita Éva-Csoba Judit)	
14. A romák a munkaerőpiacon	142
(Csoba Judit)	

Bevezető

A szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 37/A § (1) bekezdése a munkaerőpiacra való visszatérés hatékony segítése érdekében 2005. szeptember 1-től együttműködési *kötelezettséget* írt elő *az aktív korúak rendszeres szociális segélyében részesülők számára*. Az együttműködésre vonatkozó egyes szabályok meghatározása az önkormányzatok feladata volt, melyről rendeletet alkottak. A „Beilleszkedést segítő program” számára a helyi rendelet kijelölte a megvalósító szervezetet, amely az esetek döntő *többségében a családsegítő szolgálat lett*.

A „Beilleszkedést segítő program” működésével kapcsolatban készült kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a családsegítő szolgálatok *személyi és tárgyi feltételei, a munkatársak felkészültsége a legtöbb esetben nem teszi lehetővé a kijelölt feladat magas színvonalú ellátását*.¹

A szakemberek felkészültsége, a korábban alkalmazott módszerek más célcsoportra és problémára irányultak, s a gazdasági – társadalmi változásokkal mind nagyobb számban megjelenő tartósan munka nélkül lévők körében nem biztosítják a sikeres munkaerő-piaci integrációt. A több éve tartó munkanélküliség – esetenként többgenerációs munkanélküliség – a munkavállalói készségek, a társadalmi kapcsolatok és személyes képességek leépülését, anyagi ellehetetlenülést, jövőtlenséget, a motiváció teljes hiányát hozta magával. A leggyakrabban alkalmazott aktív munkaerő-piaci eszközök – a képzés/átképzés, közhasznú foglalkoztatás, bértámogatás – vagy nem érintik a leghátrányosabb helyzetű célcsoportokat vagy csupán rövid ideig biztosítanak jövedelmet a tartósan munkanélkülieknek. Ennek eredményeként, *s a legális foglalkoztatásból kiszorulva a tartósan munka nélkül lévők túlélési stratégiákat alakítottak ki* (fekete gazdaság, segélyezett lét, rokkantnyugdíj, egyéb inaktív megélhetési formák), melyeknek átalakítása legális, konstruktív stratégiákká, új megélhetési forrássá a segítők részéről speciális felkészültséget és eszköztárat igényel. Mindezen folyamatokkal párhuzamosan a társadalmi juttatások körének fokozatos szűkülése, a redisztributív források kimerülése jár együtt. A jóléti rendszerek jelenlegi működése nem garantálja a rászorulóknak szélesedő körében a hosszú időn keresztül történő tartós alapjövedelem biztosítását. A családsegítők segítségével elérhető források mind nagyobb létszámú, s kedvezőtlenebb helyzetű rászoruló körében oszlanak meg, s egyre alacsonyabb szintű lét reprodukcióját biztosítják. A források bővülésére a redisztributív rendszerben a közeljövőben nincs lehetőség. Így *szükségszerű, hogy a segítségnyújtás új formái jelenjenek meg a célcsoport körében*: komplex, lokális fejlesztésre építő, közösségi módszereket alkalmazó munkaformák, a társadalmi és munkaerő-piaci integráció elősegítése a segélyezettek passzív ellátása helyett, az aktív részvétel körének szélesítése, személyes kompetenciák fejlesztése, a kapcsolati háló erősítése.

¹ Ráczné dr. Lehóczky Zsuzsánna (szerk.): Családsegítők, szociális szakemberek részére a rendszeres szociális segélyben részesülők beilleszkedési programjának szervezéséhez. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest 2008

Csoba Judit: Kutatási beszámoló „Az aktív korú munkanélküliek rendszeres szociális segélyében részesülők érdekében a családsegítő szolgálatoknál tevékenykedő szakemberek helyzete, tevékenységi formái, fejlesztésük lehetséges irányai” c. kutatásról Debrecen, 2008. Kézirat

A segítők szerepvállalását támogató, kompetencia alapú képzés gyakorlatorientált tananyagának összeállításával ennek az új szemléletű, szolgáltatás centrikus munkaformának az elterjedéséhez kívántunk hozzájárulni. *Célul tűztük ki* a megváltozott munkaerő-piaci folyamatok bemutatását, a leginkább veszélyeztetett célcsoportok helyzetének leírását, a beavatkozás lehetséges módjának, eszközeinek és a fejlesztési lehetőségeknek az elemzését. A fejezetek végén az esetek, jó gyakorlatok bemutatásával kívántunk hozzájárulni az aktivitást támogató, képességet fejlesztő módszerek megismeréséhez.

A tankönyv összeállításakor a következő elemekre külön hangsúlyt kívántunk helyezni:

- az ügyfél bevonására, aktivizálására, motiválására irányuló technikák középpontba állítása,
- a szociális szolgáltatások mellett a munkaerő-piaci intézményrendszer szolgáltatásainak és eszközeinek megjelenítése,
- az eseti, pontszerű segítő alkalmak mellett a folyamatszerű segítés (esetmenedzseri szemlélet) előtérbe kerülése, melyben a közösen kitűzött célok érdekében a segítők konkrét lépések megtételére motiválják a klienseket,
- a közösségi és csoportmunka hangsúlyozása az egyéni esetkezelés mellett,
- a motiváció és a változásmenedzsment alapjainak közvetítése, mely esélyt ad a hátrányos helyzetű célcsoport mobilizálására,
- a környezeti feltételek, területi, települési adottságok, célcsoport jellemzők figyelembe vétele, s a feltételekhez igazodó munkaformák és módszerek kimunkálása.

Tananyagunkat – az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány megbízására – elsődlegesen a „Szocio-téka” programban résztvevő, aktív korú, tartósan munka nélkül lévő személyekkel foglalkozó, családsegítő szolgálatoknál tevékenykedő szakemberek, intézményvezetők, önkormányzati vezetők képzéséhez készítettük.

A fenti célcsoporton túl bízunk benne, hogy segíthetünk a szakmai felkészülésben:

- a jelenleg alapképzésben résztvevő hallgatóknak, hiszen a példák, mellékletek hozzájárulnak az elméletben tanultaknak a gyakorlathoz való közelítéséhez,
- a már végzett szociális szakembereknek, hiszen a speciális célcsoportra, a tartósan munka nélkül lévőkre vonatkozó szakmai, módszertani anyagok, jól alkalmazható ismeretek, készségfejlesztések a legtöbb felsőfokú képzésben csak kevés óraszám-ban vannak jelen,
- a kollégáknak és szakembereknek, akik maguk is hasonló célcsoport körében tevékenykednek, s innovatív módszerekkel kísérleteznek, annak érdekében, hogy a kezdeményezéseikben, útkeresésükben megerősödjenek, s további módszerekkel, készségekkel gazdagodjanak,
- az érdeklődőknek, akik csupán arra kíváncsiak, hogy mit lehet tenni ebben a reménytelennek tűnő helyzetben.

A tananyagfejlesztő műhely valamennyi munkatársa nevében szeretettel köszöntjük a hallgatót, az olvasót, akik érdeklődésükkel, figyelmükkel megtisztelték tankönyvünket.

Debrecen, 2011.

Csoba Judit – a tankönyv szerkesztője
csoba.judit@dragon.unideb.hu

1. A munka társadalmi meghatározottsága

Mi az, hogy „munka”?

Igen *nehéz feladat a munka fogalmának világos és egyértelmű definiálása*. A fogalom tartalmának pontos meghatározását nehezíti, hogy a szó hétköznapi értelmében minden olyan tevékenységet a munka fogalomkörébe sorolunk, amely a legtöbb definíció szerint nem minősül „munkának” (a háztartási munkákat, a hobbiként végzett, szórakozásból vagy önmagunk próbára tevésére szolgáló tevékenységeket, a barátaink és rokonaink számára szíveségből végzett feladatokat stb.). Ennek a fogalmi eltérésnek talán a legékezebb bizonyítéka, hogy a hagyományosan munkanélkülinek elkönyvelt csoportok (például hajléktalanok, háziasszonyok stb.) bizonyosan nem a szó köznapi értelmében vett szórakozással, pihenéssel, vagy szabadidős programokkal töltik el az életüket, hanem nagy valószínűség szerint munkával. Abban az esetben is, ha ez társadalmi értelemben nem dolgozás, nem munka, hiszen ők munkanélküliek.

A munka fogalmát szinte kizárólag valamilyen normatív fogalomként használjuk. A munka fogalma többnyire valamilyen lényeges és jó dolog kifejeződése, amihez képest mindaz, ami nem munka (azaz, mindaz, amit a munkavégzés helyett tesznek az emberek):

- valamilyen mellérendelt, korlátozó és kiegészítő elvont feladat, esetleg eszmei többlet (pl. egészség, erkölcsi normák, család, társadalmi elköteleződés, stb.)
- valamilyen baleset, szerencsétlenség következménye, esetleg társadalmi probléma (pl. munkanélküliség, munkaképtelenség, rokkantság, betegség, stb.)
- valamilyen semleges egyéb, kiegészítő ténykedés (pl. szabadidő, hobbi, háztáji munka, szórakozás, stb.)
- valamilyen, a munka normatív tartalmait sértő, a szabályokon kívüli vagy azzal ellentétes tevékenység (pl. munkakerülés, feketemunka, ügyeskedés, „kufárkodás”, henyesség, lustaság, semmittevés, stb.)

Ha a munka hagyományos, normatív értelmezésének kereteit szeretnénk jellemezni, akkor a következő, ritkán használt gondolkodási-fogalmi koncepciókat említhetjük:

- **A közterherviselés normája**
Munka az, ami után adóznak, ami tehát valamilyen formában hozzájárul a közterhek viseléséhez. Nem-munka az, ami „semleges”, elvileg nem járul hozzá a közterhekhez, vagy rosszabb esetben az életnek olyan elítélendő, kriminális szférája, amely elvileg hozzá tudna, vagy hozzá kellene, hogy járuljon a közterhekhez, de mégsem teszi. Nem-munkának minősül mindaz, amire adóterhet lehetne kivetni, de ez valamilyen ok miatt nem lehetséges.
- **Az „aszkrétikus” („*tested veritékével*”) norma**
Egyházi, különösen katolikus normák szerint a munka áldozat, szenvedés, megpróbáltatás, méghozzá alapvetően testi-fizikai megpróbáltatás. Munka az, amit az ember megszenved, megkínlódik, de a szenvedés valamiféle evilági és túlvilági jutalmakhoz, a „munka gyümölcseinek elnyeréséhez” vezet. Ebben a felvetésben a „nem-munka”

az alapvető vallás erkölcsi parancsok megtagadása, Isten kísértése, a sors parancsai alóli kibúvás kárhoztatott kísérlete. A munka testi gyötrellemmel való azonosítása mellett ezen megközelítés szerint a semmittevésnél erkölcsileg még jobban elítélendő az olyan ügyeskedés, amely a munka gyümölcseihez az aszkézis megkerülésével akar eljutni. Ebbe a kategóriába sorolható a kereskedés, az osztalék- és kamatszedés, illetve a különféle brókertevékenység is. Ez a fajta haszonleső, potyázó erkölcsiség a kereszténnyel szembenálló „pogány”, még inkább „zsidó” normasértésnek, erkölcsi tévelygésnek, rosszabb esetben megtorlandó bűnnek számít.

- **„A nembeliség kiteljesedésének” (vagyis az emberi nem lényegének) normája**

A marxi történetfilozófiában az emberiség fejlődése, az emberi nem kiteljesedése a munka eredménye és következménye. Ebből a sajátos nézőpontból a történelem mozgatórugóját a dolgozó osztályok képezik, akik – tekintve, hogy az „emberiség történelme az osztályharcok története” – állandó harcban, konfliktusban állnak a dologtalan, munkát nem végző osztályokkal, s az események végkifejleteként, a dolgozó osztályok megsemmisítik, legyőzik a nem-dolgozókat. A munka tehát a történelmi igazság győzedelmének útja és záloga, amihez képest minden „nem-munka” a dolgozó osztályok és a történelmi igazság elleni véték, az emberi nemmel szemben megnyilvánuló ellenséges ténykedés. Hogy mi a munka és a nem-munka közötti határ, abban a marxi elmélet általánosságban nem ad generális megkülönböztetéseket, de a kapitalista berendezkedés között igen: munka az, ami egyfelől csere, másfelől, a piaci egyenértékű cserék között kizárólag a munka cseréje-eladása, ami érték-többletet eredményez. A munka tehát kizárólagosan az a valami, ami többet ér, mint az ára; ami az eredeti cserealapok összértékéhez képest a gyarapodás, a fejlődés forrása. A munka tehát az egyetlen igazi (értéktöbbletet generáló) érték, így a munkát végző proletár (bérmunkás, alkalmazott) a társadalom értékes (értéket produkáló) tagja, míg mindenki más, így elsősorban a munkát nem végző, értéket nem produkáló tőkés nem csupán az értéket teremtő munkás ellensége, kizsákmányolója, hanem, a történelem és a történelmi igazság ellensége is. Ennyiben, a marxi elmélet a henyé, dologtalan, haszonleső és potyázó életet élő, munka nélkül gazdagodó kétes elemek megítélésében, anti-kapitalista, tőke-ellenes felfogásában rokon a katolicizmus munkával kapcsolatos normatív felfogásával.

- **A „protestáns etika” normája**

Max Weber okfejtésében a protestáns etika az élet és a munka egészének szabályozásában az által hozott új szemléletet a katolicizmussal szemben, hogy a korábbi, transzcendens katolikus hierarchiákkal szemben világi kontrolok (presbitériumok, a közösség választott képviselőinek) felügyelete alá helyezte az üdvözülést. Az üdvözülés „világivá” válása kiismerhetővé és kiszámíthatóvá tette „a naggyá levés”, a „nagyszerűt alkotás” isteni eredetű elvárásait is. Weber protestáns üdvözülés-keresésének kulcsfigurája a vállalkozó, aki racionálisan tervezi a felemelkedését, ezen keresztül az üdvözülését, aki célszerűen, ügyesen kalkulálva, szellemesen és másoknál eredetibb megoldásokat keresve kombinálja a rendelkezésére álló anyagi és szellemi

forrásokot a siker érdekében. A protestáns munkaerőkölcsök mértéke és mércéje a gazdasági sikeresség, a piaci eredményesség. Szemben a katolicizmus aszkézist és az anyagi javak szerzését tiltó normáival, a protestantizmus a kapitalista vállalkozás normáit, a javak szerzését felszabadító munkát tekinti erkölcsi normának. Ennek ellensúlyaként a katolicizmus, bár korlátozni igyekszik a szerzést, a fogyasztást semmiben sem korlátozza, hiszen a rendelkezésére álló javakat az egyén akár pompával, fényűzéssel is fogyaszthatja. A protestantizmus szabadabbá teszi a szerzést, ugyanakkor a fogyasztás visszafogását, a puritanizmus normáit írja elő követői számára. Ennek a kettősségnek az eszköze a háztartás és a vállalkozás kettéválása: a haszonra törő, erkölcsileg felszabadított, individualizált szerzés világa a vállalkozás; míg a puritán, visszafogott, családi-közösségi fogyasztás világa a háztartás, amely még virágzó vállalkozás mellett is csak elenyésző jövedelmet vesz ki a vállalkozás hasznából, felhalmozásaiból, profitjaiból a puritán „otthoni” fogyasztás finanszírozására.

- **A „szocializmus” normája**

A bármilyen, akár büntetőjogi eszközökkel is kikényszerített teljes foglalkoztatás lát-szólag a munkához és a történelmi haladáshoz kapcsolódó marxi erkölcsanak beteljesülését jelentette. Ám mindezen túl, az erőltetett teljes foglalkoztatottság a totalitárius berendezkedés sajátos eszköze is volt: a munkához kötődő értékek nem csupán egy értékrend erkölcsi ráhatások útján való általánossá tételét jelentették, hanem az élet egészére vonatkozó kontroll megvalósulását is. A teljes foglalkoztatottság azt is jelentette, hogy az emberek életük jelentős részét az állami-politikai kontroll alatt működő „munkahelyeken” töltötték. Munkájukkal (nem csak az általuk előállított értékekkel, hanem a munkahelyükön tanúsított lojalitásukkal, magatartásukkal is) - ha a rendszer fejlődéséhez nem, de a működéséhez indirekt hozzájárultak. Ez a fajta politikai kontroll igen sok vonatkozásban hasonlatos a kapitalista nagyüzemek által kikényszerített lojalitáshoz. Sőt, bizonyos tekintetben túl is mutat azon: a munkavállalói érdek elismerését, az érdek hiányainak szankcionálását a munkán kívüli életre, a politikai és társadalmi intézmények totalítására (pl. a szabadidő megszervezésére, a szociális-jóléti ellátásoknak a munka-érdekhez való kapcsolására stb.) is kiterjesztette. Ennyiben, a munka túlnő azon, hogy a munkavégzés során mutatott anyagi és erkölcsi érdek megítélésének alapja legyen. A „rendes szocialista munkás”, akivel nincsen baj sem a munkahelyén, sem azon kívül, „rendes ember”, a „társadalom megbecsült tagja”. Mindez a felszínen mutat némi hasonlóságot a protestáns munkaerőkölcsökkel, hiszen ott is a munka a társadalmi megbecsültség legfontosabb alapja. Ám annyiban lényegesen eltér attól, hogy míg a protestáns etika alapja a nagyszerű alkotása, amely nagyszerűség igen jelentős mértékben a vállalkozás sikerében, a gazdagodásban mérhető, addig *a szocializmus etikájában a munka éppen ellenkezőleg, nem azonosítható a kiugró sikerrel, hanem a szürke belesimulást, a lojális megalkuvások érdemeit értéke-li a munkában.* Ennyiben, a máig élő szocialista munkafelfogás a munkától nem vár nagyszerű alkotást, csupán a rendszerhez való szürke alkalmazkodást írja elő.

- *A „második szabadság” normája*

A '70-es években kibontakozó, a '80-as évek berendezkedését alapjaiban meghatározó „második gazdaság” nemcsak a munkavégzés idejében és helyében különbözött el a meghatározó első gazdaságtól, hanem sajátos erkölcsében és munkafelfogásában is. Szemben az első gazdasággal, amely a kötelem letudásának és a lojalítások bizonyításának terepe volt, a második gazdaság eltérve, a tiltások határait folyamatosan tesztelve a munkával kapcsolatos hivatalos normák tagadásának, az individuális szabadságok érvényesítésének a területévé vált. Hankiss Elemér ezt a második gazdaság talaján szerveződő másik normarendszert egyenesen második társadalomnak nevezte. Ez a második gazdaság sok szempontból analógiákat mutatott a protestáns munkaerkölccsel és a kapitalista szemléletmóddal, s ebben a vonatkozásban a szocialista normákkal szembenálló felfogásnak volt tekinthető. Ez a felvetés azonban nem teljesen helytálló. A hazai második gazdaság, az abban elérhető sikerességek és szabadságok ugyanis számtalan gazdasági szállal kapcsolódtak az első gazdasághoz (a háztáji munka a téveszben végzett munkához, a vmk és a gmk a szocialista vállalathoz, stb.). Ezen túl a második gazdaságban nyerhető szabadságok szorosan összefonódtak az első gazdaságban és társadalomban szerzett érdemekkel. A második gazdaság mindezek mellett azt a sajátos, máig élő munkaerkölcsi normarendszer alapjait rakta le, amely az állami struktúrák megkerülésével szerzett jövedelmek erényeit hirdette.

- *A szociológia normája*

Amikor az 1960-as években Ferge Zsuzsa statisztikai kategóriaként megalkotta a munkajelleg-csoportokat, lehetővé vált a fentebb jelzett szocialista társadalmi berendezkedés lényegének leképezése. A szocialista gazdaságba való beilleszkedést, a munka sikerességét hierarchikus rendbe állító kategóriák nem csak a munkáról, hanem a társadalmi státuszról is információval szolgáltak. A tény, hogy valaki segéd-, betanított- vagy szakmunkásként kereste a kenyerét, vagy szellemi, értelmiségi, esetleg vezető beosztásban dolgozott, a munkajellegről árulkodott. A munkajelleg szinte mindenben, statisztikailag igazolható módon meghatározta az élet összes fontos lehetőségét: milyen lakásban lakhat valaki, hova járhat iskolába a gyereke, ki milyen orvosi ellátásban részesülhet, van-e autója vagy telefonja. A statisztikai osztályozás kategóriái már akkoriban is, igen rövid idő alatt „intézményesültek” (pl. a bérkategóriák, besorolások megállapításakor), ugyanakkor egyfajta gondolkodási szabályként, sőt normaként a szakmai és közgondolkodásba sokkal mélyebbre beépültek. A kategóriák elfogadottságát, általános alkalmazását igazolja, hogy a társadalmi-gazdasági berendezkedés változása ellenére fennmaradt az a sajátos hagyomány, amely szerint a munka jellege az egyén társadalomban elfoglalt helyét teljességgel meghatározza: „Mondd meg, mit dolgozol, s megmondom, hogy ki vagy”.

A *tisztes munka fogalmának tartalma* az elmúlt évszázadok során *jelentős átalakuláson ment keresztül*. Bár a mindenkori hatalom az általa választott munkafogalom érvényesítésére törekszik, javadalmazás- és büntetésrendszerét is ehhez igazítja, *a társadalomban párhuzamosan tovább élnek más, esetleg a társadalom tagjai által egyéb értékekkel felruházott munkafogalmak*.

Pl. A feketegazdaság megítélése a jelenlegi hatalom szempontjából nemkívánatos és erkölcstelen jelenség, míg a társadalom többsége a feketén munkát vállalók jelentős körét tisztességes embernek minősíti, aki a legális munkaerő-piacról kiszorulva vállalja a kockázatos, méltatlanul díjazott, de a család fenntartásához mindenképpen szükséges munkát.

A párhuzamosan jelen lévő munkafogalmak konfliktusokhoz vezetnek, hozzájárulhatnak egyes társadalmi tevékenységek megbélyegzéséhez vagy indokolatlan elismeréséhez.

Pl. A munkanélküliekkel kapcsolatba kerülő segítő foglalkozásúak 95 %-a állami alkalmazott. Ennek megfelelően a munkafogalom vonatkozásában a hatalom – a feketefoglalkoztatással kapcsolatban – a hivatalos álláspont képviselőjét várja el a segítőktől. Ugyanakkor a segítők a társadalom – többnyire a lokális társadalom – tagjai. Ennek következtében az árnyékgazdaságban dolgozók megítélése elsődlegesen nem a hatalom szempontrendszer szerint történik, hanem a közösség megítélése alapján: aki dolgozik, vagyis részt vállal a családja fenntartásában, törekszik társadalmi szerepének betöltésére. A segítő ebben a helyzetben egy klasszikus szakmai dilemma foglya. Ebben a szerepkonfliktusban az alkalmazotti és segítő szerep a mindennapi munkavégzés során óhatatlanul összeütközésbe kerül.

Polányi fogalomhasználatát idézve azt mondhatjuk, hogy a kapitalista gazdaság körülményei között a „formális” gazdaság logikája szerint szerveződő, a piaci cserékben intézményesülő, a munkaerő-piacokon megjelenő munkát szokás „igazi” munkának tekinteni – míg az anyagi szükségletek kielégítése érdekében végzett, tehát a „szubsztantív” értelemben használt gazdasági tevékenységeket, a hétköznapi nyelvben szintén munkának, dolognak tekintett tevékenységeket nem. Más szóval, *a kapitalista társadalmakban társadalmi jelentéssel bíró munkának elsősorban azt a tevékenységet tekintjük, amely a munkaerő-piacokon megjelenik*, tehát

- azt a munkát, amelynek létezését, tényét valamiféle polgári jogi szerződés, megbízási rögzíti;
- azt a munkát, amelynek elvégzéséért ellentételként fizetséget, bért, megbízási díjat, árat kell fizetni;

- azt a munkát, amelyet hasznosnak, értékesnek fogad el a munka elvégzőjén (és annak családtagjain) kívül a többi piaci szereplő is. Ennek alapján hajlandó a munka áraként, azaz bérként kifizetni a munka ellentételét.

A „valódi”, társadalmilag is elismert munka mibenlétét tehát társadalmi szokások, jogi aktusok, társadalmi intézmények írják le. A társadalom változásával a fogalom is változik, mint ahogyan a nagyipari bérmunkára épülő rendszer változásával a munka fogalma is változásra kényszerül.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

Ön mit tart munkának? Mi az, amit Ön munkának tart, akkor is, ha mások nem feltétlenül értenek egyet Önnel?

- 1) A munka fogalmának sokszínűségéből adódóan milyen konfliktusok alakulhatnak ki a mindennapokban?
- 2) Mi az, amit a kliensek munkának tartanak? Mi lehet az oka, hogy ezzel a munkafogalommal azonosulnak? Mi erről az Ön véleménye?
- 3) A fenti munkafogalmak közül Ön szerint melyik a leginkább érvényes, napjaink magyar társadalmában általánosan elterjedt fogalom?
- 4) Ön egyet ért-e ezzel a fogalomhasználattal?
- 5) Megítélése szerint e fogalom alapján biztosítható-e a munka és a jövedelem a társadalom tagjai számára?
- 6) Milyen megoldási lehetőségek kínálóznak a szerepkonfliktusból való kilépésre? Ön mit tesz ebben az esetben a mindennapok során?
- 7) A munka fogalmával, a munkavégzéssel kapcsolatos párhuzamosan jelen lévő értékek, kettős normák a fent említett konfliktusok, ellentmondások számos formáját tartják életben. Figyeljük meg az alábbi kettőségeket! Beszéljük meg, milyen mértékig vannak jelen az Ön környezetében! Hogyan befolyásolják e kettőségek a munkához való viszonyt?

A mindennapi döntéseket nehezítő ellentmondások a munkával kapcsolatban:

- A munkanélküliek lusták, élehetetlenek és dologkerülőek, és ebben a helyzetben azzal teszik a legrosszabbat, ha mégis, lehetetlen feltételek mellett is, feketén dolgoznak.
- Az adózás, a járulékok fizetése, a jóléti rendszerek működtetése a bérmunkás viszonyhoz van alakítva. A bérmunka azonban már nem terjed ki a munkavállalók teljes körére: a három millió alkalmazott (köztük a közel 1 millió közalkalmazott) mellett másfél millió kisvállalkozás, köztük közel nyolcszáz ezer egyszemélyes kisvállalkozás működik, ahol többszázere tehető a kistulajdonosok (tőkések) létszáma.

- A vállalkozók, így az innováció motorjainak számító kisvállalkozók korunk hősei – akik ugyanakkor valamennyien adócsalók, korruptak, és egy kicsit maffiózók is.
- A vállalkozásoknak a köz érdekében, a közhatalommal egyetértésben és együttműködésben kell ténykedniük. Ugyanakkor, aki a közhatalommal kapcsolatot tart fenn, az korrupt, a tényleges gazdasági teljesítménye helyett a protekcióiból és kapcsolataiból él.
- Az adóelkerülés személyes virtus, csalafinta észjárás és vagányság (ha én teszem), és aljas nyereszkesedés, csalás (ha más).
- A rendes ember alkalmazottként dolgozik, de balek és élheterlen, ha úgy dolgozik, hogy ő és munkaadója minden közterhet befizet.
- Az alkalmazottak, különösen a köztisztviselők és közalkalmazottak után minden adót rendszeresen befizetnek és a törvények maximális betartásával dolgoznak (szemben a vállalkozókkal), de azért ők is korruptak: csúszópénzt fogadnak el, a hivatali telefonjaikról magánügyekben telefonálnak, és lelkiismeret furdalás nélkül hazaviszik a papírt az otthoni nyomtatóba.
- A munka a törvényeknek, a főnököknek, a munkaadóknak, az erkölcsöknek való lojalitás világa, és az enyém is, egészen addig, ameddig nekem is ez áll érdekében.
- A munka révén az ember pénzt keres. De, ha számla is kell hozzá, meg adót is kell fizetni, akkor az a pénz nem is pénz. Egyébként is, elrendezhetjük más módon is a dolgot!
- Az embernek a pénzkereső munka adja a becsületét. De, ha azt a munkát, anynyiért, ilyen feltételek mellett nem éri meg elvégezni, akkor inkább a család, a gyerek, az egészség mindenekelett! A becsület ráér, na meg abból nem lesz kenyér a gyerekeknek!
- Rám mindig, mindenhol, minden munkában lehet számítani. De azért, ha lehetne, inkább nyugdíjba vonulnék.

2. A bér munka és a munkaerőpiac válsága

Az ötvenes években kialakult egyensúly a munkaerőpiacon az 1980-as évekre megkérdőjeleződött, a posztmodern korszak beköszöntével az instabilitás általánossá vált. A gazdasági okok mellett politikai okok is hozzájárultak a változáshoz. A Szovjetunió válsága megszüntette a két nagy világrendszer közötti versenyt, s ezzel együtt eltűntette a kontroll lehetőségét. A szociáldemokraták háttérbe szorultak, s a liberális gazdaság térhódításának immár semmi sem szabott gátat. A szociáldemokrácia évszázada a gazdasági és politikai rendszerek átalakulásával véget ért. Ennek eredményeként a kilencvenes évek közepétől felerősödő elsődleges munkaerőpiac válságának, a munkanélküliség általánossá válásának háttérében alapvetően három fő tényezőt emelhetünk ki.

A.) Technikai modernizáció

A *technikai modernizáció* kezdetei lényegében az emberiséggel egyidősek. Az évekig csupán lokálisan alkalmazott eljárások hirtelen, lökészerűen terjedtek tova, s idézték elő az új és újabb technikai és gazdasági forradalmat. A hetvenes-nyolcvanas években széleskörűvé vált technikai újítások hasonló módon hatottak a gazdaság és a társadalom fejlődésére: az energetika és az elektronika fejlődése, az automatizálás általánossá válása átmenetileg nagy számú munkavállaló munkaerő-piacról történő kiszorítását eredményezte. A „gépeket-gépekkel” filozófia a széleskörűen és drágán alkalmazott humán erőforrás fölöslegességére hívta fel a figyelmet, míg a másik oldal a gépek széleskörű alkalmazásának nemkívánatos következményeit hangsúlyozta. A technikai modernizáció ráadásul nem csupán a termelő szektorban, hanem a szolgáltatóiparban is számos munkahely kiváltását tette lehetővé. A munka hatékonysága minden területen folyamatosan nőtt. Kevesebb személy is el tudta végezni a rendelkezésre álló technikai eszközök segítségével a feladatokat. Ennek köszönhetően, de nem csupán a technológiai rendszerek széleskörű alkalmazása miatt, hanem a munka hatékonyságából adódóan is csökkent a munkában lévők száma.

A jelenségre Hannah Arendt már 1958-ban felfigyelt, s a következőket írta: *„Egyenlőre nehezünkre esik elképzelni, hogy a gyárak néhány év múlva kiüresednek, a dolgozók helyett gépek, automaták dolgoznak, s elkövetkezik egy olyan társadalom, amely a munka nélküli munkatársadalom lesz”* Az ötvenes évek végén előre jelzett folyamat akkor még valóban hihetetlennek tűnt. Az azt követő évtizedek eseményei azonban messzemenően Arendtet igazolták.

A dinamikus új technológiai forradalomtól – mint minden nagy technikai felfedezést követően – a mindent felülíró társadalmi forradalom felé mozdult el a világ. A modern technika csodáit nem minden társadalmi csoport tudta önmaga hasznára fordítani. A munkahelyüket megtartott bér munkásokkal szemben a teljesítménykövetelmények irreálisan magasba szöktek, s szélesedett a munkanélküliek köre is. A jelenséggel kapcsolatban Rifkin (1995) cinikusan így fogalmazott: *„147 évvel Marx után megéljük, hogy az elnyomott munkásosztály a komputerek világa lesz.”*

B.) Globalizáció

A *globalizáció* kialakulásának feltétele a technológiai modernizáció általános elterjedése volt. A technikai háttér nélkül ugyanis lehetetlen lett volna világméretű rendszereket létrehozni.

A rendszerek egyszerre jelentenek információs-, kulturális-, termelési-, kereskedelmi-, valamint szolgáltatási hálózatokat. A világméretűvé szélesedett termelésben nyilvánva-

lóvá vált, hogy a termékek előállítására ott kerülhet sor, ahol az a legolcsóbban valósítható meg. Ebben a tekintetben az utóbbi 10-15 évben a távol-keleti piacok törtek előre, veszélyeztetve ezzel az európai termelést, s a termelésben résztvevő munkavállalók státusát. A termelő vállalatok kivonulása az európai piacokról már a nyolcvanas években elkezdődött, de igazán komoly mértéket a kilencvenes évek közepén öltött. Az anyországból kiköltöző cégek a feleslegessé váló munkaerőt a jóléti rendszerekre bízták.

FELADAT

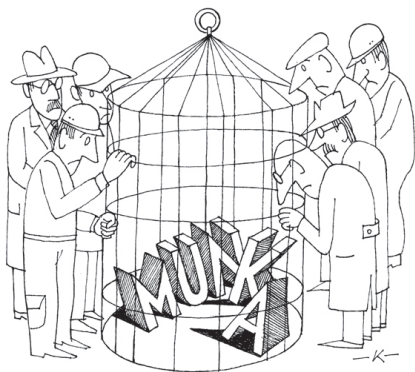
Elemezzük az alábbi adatsorokat! Milyen hatással van a globalizáció az egyes országok foglalkoztatási arányaira?

1. sz. táblázat: Foglalkoztatási ráták, egyes országokban, 15-64 éves korosztályban

Ország	2000	2005	2010
Izland	84,6	84,4	78,9
Svédország	78,4	77,2	78,6
Norvégia	77,9	75,2	75,4
Hollandia	72,1	71,5	74,7
Dánia	76,4	75,9	73,4
Svédország	74,3	74,0	72,7
Ausztrália	69,3	71,5	72,4
Új- Zéland	70,4	74,3	72,3
Ausztria	68,3	68,6	71,7
Kanada	70,9	72,4	71,5
Németország	65,6	65,5	71,2
Egyesült Királyság	72,2	72,6	70,3
Japán	68,9	69,3	70,1
Finnország	67,5	68,5	68,3

Oroszország	63,7	65,9	67,4
Egyesült Államok	74,1	71,5	66,7
Szlovénia	..	66,0	66,2
Portugália	68,3	67,5	65,6
Luxemburg	62,7	63,6	65,2
Cseh Köztársaság	65,2	64,8	65,0
Franciaország	61,7	63,7	64,0
Dél- Korea	61,5	63,7	63,3
Belgium	60,9	61,1	62,0
Észtország	61,0	64,2	61,0
Írország	65,0	67,5	60,4
Mexikó	60,1	59,6	60,4
Görögország	55,9	60,1	59,6
Spanyolország	57,4	64,3	59,4
Lengyelország	55,0	53,0	59,3
Szlovákia	56,8	57,7	58,8
Olaszország	53,9	57,5	56,9
Magyarország	56,0	56,9	55,4
Törökország	48,9	44,4	46,3

Forrás:OECD, StatExtracts, 2011

C.) Szektorváltás

A foglalkoztatási válság harmadik, alapvető problémájaként a **szektorváltás** jelentkezik. A szektorváltás természetes velejárója volt a korábbi gazdasági fejlődésnek. A mezőgazdaság modernizációja Magyarországon a hatvanas években, a szektorban foglalkoztatottak iparba vonulását eredményezte. Az iparba való betagozódás természetesen nem ment minden probléma nélkül, hiszen a termelőszövetkezetekből az 1967-1973 közötti modernizációs hullámban kimaradó

nőket a vidéki iparfejlesztés csak fokozatosan volt képes befogadni. Az így kialakuló foglalkoztatási válsághelyzet enyhítésére léptették életbe a máig is létező, Európában csaknem páratlan gyermekneveléssel összefüggő támogatásokat, közülük is elsőként 1967-ben a GYES-t. A gyermekekkel otthon maradó, alapellátásban részesülő nők (közel 300 ezer fő) távolmaradása a munka világtól már akkor is jelentős mértékben

tehermentesítette a munkaerő-piacot. Az ipari szektor telítődése, s főként a technikai modernizáció, de nyomokban a globalizáció jelei már a nyolcvanas évek közepén jelentkeztek Nyugat-Európában. Az iparból ekkor a munkavállalók tömegesen, léptek át a szolgáltatóiparba, ezzel átmenetileg hatékonyra téve a még megmaradt ipari termelést. Magyarországon a szektorváltás, a szolgáltatási szektorba való átlépés nehézségekbe ütközött a nyolcvanas évek közepén. A szocializmus utolsó szakaszában a szolgáltatások számára szükséges vásárlóerő csak korlátozottan volt jelen, s ennek megfelelően az ott keletkezett státusok száma is véges volt. A munkaerőpiac tehermentesítése érdekében ismét a nőket igyekeztek otthonmaradásra bírni, s 1984-ben bevezették a GYED-et, amellyel a munkavállaló korú nőknél esetében három évvel kitölték a gyerekenkénti távollét idejét. A szektorváltásnak azonban itthon is és Európa más országai-ban egyaránt szükségszerűen be kellett következni.

A szolgáltatást, mint harmadik szektort tekintik a XXI. század meghatározó foglalkoztatási- és jövedelemtermelő szegmensének. A szolgáltatással kapcsolatban azonban számos kétely fogalmazódik meg. Beck (1996) egyenesen a szolgáltatás „mítoszáról” beszél, mint egy olyan területről, amit mindig hatékony problémamegoldási módként emlegetünk, noha valójában senki nem hiszi, hogy ez a terület tényleg képes valóra váltani a hozzá fűzött reményeket. Egyfelől, nyilvánvalóan ebben a szektorban is érzékelhető a technikai modernizáció hatása, hiszen az informatikai eszközök széleskörű elterjedése e területen is leszűkíti az alkalmazható dolgozók körét.

A munkavállalók körének szűkülésével, s a többség csökkenő reálbér-színvonalával párhuzamosan visszaesik a szolgáltatások iránti kereslet. Bár a személyre szóló szolgáltatások köre napjainkban még bővülőben van, jó néhány szolgáltatási terület zsugorodik, legalábbis ami az alkalmazottak számát illeti. Ide sorolhatnánk például a pénzügyi tevékenységeket, a szállítás, hírközlés világát. Joggal merül fel tehát a kérdés: amennyiben a harmadik szektor, vagyis a szolgáltatás is túltelítetté válik, vagyis a fölöslegessé váló humán erőforrás kapacitásától–a mezőgazdasághoz és az ipari termelő szektorhoz hasonlóan–meg kíván válni, létezik-e további negyedik szektor, ahova a harmadik szektorból kikerülő, s munkát vállalni kívánó munkavállalók átléphetnek? Gyakran említik ebben a kontextusban az információ- és tudásipart, amely feltehetően képes lenne a negyedik szektor pozícióját betölteni. De valóban létezik-e a negyedik szektor? Vagy a „tudásipar” csupán része az előzőeknek, s az első három szektorban a munka világából kiszorulók számára ez nem jelenthet valódi megoldást? Képes-e ez a negyedik szektor ilyen mértékben humán erőforrást felvenni, alkalmazni, vagy ez a várakozás csupán egyetlen a ma oly népszerű mítoszok közül, s nincs valódi negyedik szektor, nem létezik valódi alternatíva a munkából kiszorulók számára? E kérdés kapcsán jelentősen eltérnek a szakértői vélemények. Azt, azonban senki nem vitatja, hogy a munkavagyon csökkenése, a státusok számának jelentős visszaesése Európában akkor megy végbe, amikor a munkára vonatkozó értékek, elvárások, paradigmák változatlanok tűnnek.

FELADAT

Elemezzük az alábbi adatsorokat! Milyen a szolgáltatási szektor szerepe hazánkban? Az elemzés eredményét láva milyen következményekkel kell számolnunk?

2. sz. táblázat: A fogyasztási kiadások megoszlása néhány országban, 2010 (%)

	Ausztia	Magyarország	Lengyelország
	2007	2008	2008
tartós fogyasztási cikkek	11%	15%	8%
félig tartós fogyasztási cikkek	10%	10%	11%
nem tartós fogyasztási cikkek	27%	41%	41%
szolgáltatások	56%	34%	41%
	100%	100%	100%

Forrás: OECD, National Accounts 2010, , idézi: Dr. Jelen T.–Giday A.–Kerégyártó G.–Mihalkovné Szakács K.: A KKV szektor szerepe a foglalkoztatáspolitikában, BKIK, 2010

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Az Ön lakóhelyén, környezetében hogyan változott meg a munkahelyek szerkezete az elmúlt húsz évben?
- 2) Milyen munkahelyek szűntek meg, és milyen új munkahelyek keletkeztek?
- 3) Hogyan változott meg a munkakörök jellege az Ön környezetében? Milyen munkakörök szűntek meg, és milyen új munkakörök jöttek létre?
- 4) Akár a régi, de különösen az új munkakörök közül melyek lennének azok, amelyekben az Ön ügyfelei is jól megállnák a helyüket?
- 5) Ki lehet próbálni ezeket a munkahelyeket? Mi kellene ahhoz, hogy ki lehessen próbálni?
- 6) A fenti adatok arra is utalhatnak, hogy a háztartások máshol piaci szolgáltatásként megvásárolt fogyasztását a hazai háztartások nagyrészt otthoni munkával váltják ki, ami–történelmi hagyományokat követve, az időmérés- vizsgálatok szerint mindmáig továbbélve–a nők otthoni, háztartási munkavégzésének nemzetközi mércével is igen intenzív fennmaradására utal. Mennyire jellemző ez a szolgáltatás „kiváltása” az Ön környezetében?

3. Alternatívák a munkaparadigma fenntartására

A társadalmi integráció alapja–mint a fentiekben is kifejtettük– az elmúlt ötven év során az értékkeremtő munkában való részvétel volt. A jóléti államok bázisát jelentő teljes foglalkoztatás általánossá válása a kapitalista és a szocialista berendezkedésű országokban egyaránt a társadalom integráltságát eredményezte. A teljes foglalkoztatás azonban–társadalmi berendezkedéstől függetlenül–a nyolcvanas években válságba került. A válság okaként a legtöbb közgazdász a gazdasági fejlődés stagnálását emeli ki, s a teljes foglalkoztatás feltételeként a válságból való kilábalást, a fenntartható fejlődés biztosítását említi. A fenti nézetekkel szemben azonban számos elmélet *a gazdaságon kívüli okokkal magyarázza* a teljes foglalkoztatás válságát, a munkaparadigma térvészését. Az elméletek többsége sok tekintetben mutat hasonlóságot Polányi nézeteivel:

3.1. A gazdasági növekedés feltételei adottak a teljes foglalkoztatás megvalósításához. (Trube–Wittig–Koppe, Beck)

Ha nem a rövid-ciklusú ingadozásokat, hanem a hosszú távú trendeket vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy 1980 óta Európai Unió országai 50-70 %-kal lettek gazdagabban, s a gazdaság sokkal gyorsabban nőtt, mint a népesség. Ennek ellenére az EU-ban 20 millió munkanélküli, 50 millió szegény és 5 millió hajléktalan él (Beck 2000:7). A gazdasági növekedéssel párhuzamosan nőtt a munkanélküliség, s csökkent a bérre kiáramló jövedelem. 1982-1997 között a termelékenység Németországban például 35 %-kal nőtt, a reáljövedelem viszont csupán 2,9 %-kal (Trube–Wittig–Koppe 2000:10-11).

3.2. A piaci elvárások és társadalmi törvényszerűségek ellentmondása (Beck, Polányi)

A gazdaság növekedése tehát önmagában nem hozza meg a kívánt hatást a munka világában. A fenntartható fejlődés a gazdaságban csak abban az esetben hozhat változást, ha a gazdaság növekedése sokkal gyorsabb, mint az abban részt vevő emberek termelékenysége. Manapság azonban nem erről van szó: *a teljesítménynövekedés sokkal gyorsabb, mint a piacbővülés.* „Munka nélküli kapitalizmus” van kibontakozóban– mondja Beck-, ahol a gazdasági növekményt a teljesítmény növelésével (kevesebb foglalkoztatott, nagyobb teljesítményelvárás), s nem a foglalkoztatás kiszélesítésével kívánják elérni (Beck 2000.). A piaci törvények dominanciája az általános gazdasági, társadalmi törvények fölött (Polányi 1997), illetve a munka nélküli kapitalizmus gondolata Becktől, a lemondás a munkavégzésnek a társadalmi élet tevékenységrendszerébe való beágyazottságáról, ugyanakkor a jelenségnek a megragadása.

„A munka elválasztása az élet egyéb tevékenységeitől és alárendelése a piacnak: ez minden organikus létezésforma megsemmisítését és egy másfajta, atomisztikus és individualisztikus szervezettel való helyettesítését jelenti.”(Polányi 1997:210)– írja Polányi, majd így folytatja: „Ha egyedül a piaci mechanizmus irányítaná az emberek és természeti környezetük sorsát, sőt még a vásárlóerő mennyiségét és felhasználását is, a társadalom elpusztulna. Mert az állítólagos «munkaerő-árut» nem lehet ide-oda tologatni, összevissza felhasználni, netán felhasználatlanul hagyni anélkül, hogy ez ne hasson

arra az egyénre is, aki történetesen e sajátos áru hordozója... Az ember munkaereje fölött rendelkezve a rendszer mellékesen rendelkezik az ehhez a címkéhez tartozó fizikai, pszichikai és morális «ember» entitással is. A kulturális intézmények védőernyőjétől megfosztva az emberek belepusztulnának a társadalmi elhagyatottságba: meghalnának a heveny társadalmi felfordulás áldozataiként, erkölcstelenség, perverzió, bűn, éhhalál következtében.” (Polányi 1997:93-94).

Amikor Beck a nyugati társadalom munkáját veszített munkavállalójáról, s a munka világának „brazilianizálódásáról” beszél a „Szép új munka világa” című kötetében, Polányihoz hasonló képet fest. A „multi-aktivitások” világába taszított „nomád munkavállalók” jellemzője a bizonytalanság, a kiszolgáltatottság. A kialakult helyzetre a szabad piac utópiája már nem lehet megoldás (Beck 2000:7).

Az egyensúlyozás a foglalkoztatás és a munkanélküliség között, valamint a társadalmi elvárások és a piaci törvényszerűségek között nem egyszerű feladat, noha nem lehetetlen, hiszen: „... a mi korunk előtt nem létezett még elvben sem olyan társadalom, amelyet piacok irányítottak volna.” (Polányi 1976:57.).

Polányi ezen elemzése során azt a célt tűzte ki, hogy bemutassa: a piac dominanciája nem kizárólagos, egyedülként érvényes működési sémája a gazdasági rendszereknek. Beck és Soros az elemzés alapján tovább lépnek. Azt vizsgálják, hogy milyen reális alternatívák kínálóznak az egyoldalú piaci érdekekkel szemben.

3.3. A munka beágyazottsága (Gorz, Handy, Beck, Polányi)

Kényszeroptimizmus jellemzi a teljes foglalkoztatás nézetének képviselőit – mondja Beck. *A klasszikus bérmunka reneszánszában hisznek, vagy inkább a nosztalgiája jellemző rájuk* (Beck 2000:21). A bérmunkára leszűkített, s a társadalom mind szélesebb körét kirekesztő bérmunka azonban nem oldja meg a munkaparadigma váltságát. A bérmunka fogalmának megújítására irányuló törekvések számos változata látott napvilágot. Közös jellemzőjük, a korábban társadalmi összefüggésrendszeréből kiszakított munka újbóli „beágyazása”. Gorz már a nyolcvanas évek első felében azt javasolja, hogy a bérmunka helyett állítsuk a gondolkodás középpontjába a „társadalmilag hasznos tevékenységet”, amely nem csupán a bérért és fizetésért végzett munkákat tartalmazná (Gorz 1983:77).

Handy miközben több tanulmányában érvel amellett, hogy a munka természetes emberi tevékenység, s hogy sokkal több tennivalónk van, mint amennyit a fizetett munkalehetőségek kínálnak, a munkának négy alaptípusát határozta meg:

- a. fizetett munka (paid work), amelyet jövedelemszerzés céljából végzünk,
- b. ajándék munka (gift work), amelyet mások, vagy a közösség érdekében végzünk,
- c. házimunka (home work), az önfenntartáshoz szükséges elemi tevékenységeket sorolja ide,
- d. tanulmányi, tapasztalatszerző munka (study work), melyet a monotonia kivédése és önmagunk megújítása érdekében végzünk mindazon túl, hogy tapasztalatokat szerzünk (Handy 1985).

Beck a közösség érdekében végzett „polgári munkáról” beszél. Nyilvánvalóvá válik, hogy a domináns piaci értékekkel szemben, a haszonelvűség mindenek felett álló mi-voltát megkérdőjelezve és a társadalmi értékeket előtérbe állítva képzelet el a gazdaság újszerű működését. Olyan foglalkoztatási formát mutat be, ahol a jövedelemszerző tevékenység mellett hasonlóan nagy jelentősége lenne a társadalmi szempontból értékesnek tartott emberi tevékenységnek és a társadalmi kohézióknak. A „bürgerarbeit” fogalma egyszerre tartalmaz gazdasági és társadalmi jellemzőket is. A jövedelemgarancia éppúgy hozzátartozik, mint a munkaidővel való rendelkezés lehetősége és az aktív társadalmi részvétel joga. A „polgári munka” semmi esetre sem a más jövedelemszerző tevékenységgel nem rendelkezők munkakényszere. Éppen ellenkezőleg, – mondja Beck – az állampolgárok önkéntesen végzett és magasra értékelt, szervezett, a közösség érdekében végzett tevékenységének tekinthető (Beck 2000).

Beckkel párhuzamosan Soros is arra hívja fel a figyelmet, hogy a „... *profitszerző magatartás térnyerése a polgári erények kárára magát a politikai rendszert is aláássa*”, s kedvezőtlen hatással van a gazdaságra. Az ő modellje a „*nyílt társadalom*”, amelyben a boldogság mérésére a polgárok önállóságának fokát javasolja, s ehhez igazítaná a gazdasági folyamatokban való részvétel formáját is (Soros 1999:235).

Az egyoldalú piaci érdekek átalakíthatók, – írja Soros György, ha a gazdaság mérvadó szereplői belátják, hogy a rövid távú érdekek helyett a hosszú távú érdekeket kell követni, ha stabil gazdaságot akarnak, s a pillanatnyi profitmaximalizálás, mint a legfőbb érdekekkel szemben, a foglalkoztatás bővítése a közeli jövőben megvalósuló reális célkitűzés lehet. A gazdaságban ugyanis nagy szükség mutatkozik a jó minőségű munkaerőre és fizetőképes vásárlókra, nem is beszélve a gazdasági műveletek stabilitását garantáló, szilárd alapon álló polgári demokráciákról (Soros 1999)².

Fukuyama a társadalmi tőke fontosságára hívja fel a figyelmet, amely nem erősíthető pénzbefektetéssel. Az erős közösségi normák, a becsületesség, a lojalitás nélkül nem képzelhető el hosszútávon működő gazdaság. Olyan közösségek építését javasolja, amelyek a társadalmi tőke megerősítését szolgálják. (Fukuyama 1997.) Giddens „A harmadik út” című művében olyan munka mellett teszi le a voksát, amely egyszerre jelent tartalmas munkát, de egyéni identitást erősítő tevékenységet és társadalmi kohéziót növelő köteleket is (Giddens 1999:144).

A fenti szerzőknél formálódó „új gazdaság” tulajdonságait elemezve számos rokon vonást fedezhetünk fel Polányi „beágyazott” gazdaságával. Legfőbb közös jellemzőként célszerű kiemelni, hogy a gazdaság ebben a modellben nem elkülönült, önmagáért való alrendszerként jelenik meg, hanem beágyazódik az egymással összefüggő társadalmi tevékenység – és viszonyrendszerbe (Polányi 1976).

² Mások vitatják Soros „belátás elméletét”, e feltevésnek a realitását, és arra hívják fel a figyelmet, hogy az érdekviszonyok csak kényszerek mentén alakulnak át. A javakról önként egy társadalmi csoport sem mond le sem rövid, sem hosszú távon (Kötter 1997., Lee 1997., Beck 2000). Szükségszerű tehát egy olyan alulról építkező alternatív gazdaság, amelynek céljai hosszútávra mutatnak, s működési rendszerében a haszonmaximalizálással szembeni más, alapvető értékeket követnek.

Jóllehet, az időtávlatok a szerzők között meglehetősen nagyok, a párhuzam feltételezett érvényességére még Castel – sokszor kételkedő, de mindenképpen figyelemre méltó – megjegyzései is ráerősítenek. A fenti modellek esetében a gazdasági tevékenység nem öncélúan folyik. A haszon és a nyereségvágy előtt a gazdasági tevékenységnek „társadalmi” céljai vannak, amelyek egy formális gazdaságban nehezen egymás mellé illeszthető sajátosságok. „Félúton vannak” – mondja Castel – „a munka és a segélyezés között” (Castel 1998). Vagyis, csupán a profitért nem éri meg ezeket a tevékenységeket működtetni. A társadalmi folyamatokba beágyazott gazdaság tehát szemben áll a „homo oeconomicus” mítoszával, amely szerint az ember természetétől fogva számító és nyereségre orientált lény (Ferge 1991:28). Az archaikus társadalmakhoz hasonlóan, ahol „*a bennszülettek rengeteg időt és energiát fordítanak teljesen fölösleges erőfeszítésekre, legalábbis a haszonelvűség szempontjából nézve*” (Malinowszki, 1972. 32.), a szereplők a „beágyazott” gazdaságban számos olyan feladatot vállalnak, amelyek inkább szolgálják a résztvevők társadalmi integrációját, szerepkészletének bővülését, társadalmi kapcsolatainak erősítését, mintsem nyereségtermelést, vagy gazdasági értelemben vett haszonmaximalizálást. Ezek a tevékenységek tehát nem formális, hanem a különféle szükségletek kielégítésére szolgáló „szubsztantív” gazdasági formációk: „... *nem hiányzik az egyéni érdek sem, csak épp az egyéni érdek mintegy önként és öntudatlanul alárendelődik a közösség érdekének, azaz a közösség közösségként való fennmaradása érdekének.*” (Ferge 1991:30).

Valamennyi innováció azonban egy közös problémába torkollik: hogyan lehet a jelenleg egydimenziós értékrendszerre hangszerelt munka fogalmat – a fizetett munkát-többdimenzióssá tenni. Hogyan lehet értékeli, díjazni, társadalmilag elismerni a munkavégzés többi elemét, s milyen mértékben járulnak majd hozzá ezek az elemek az egzisztencia biztosításához? Milyen mértékegységeket alakíthatunk ki a végzett munka megítélésére, s hogyan motiváljuk a társadalom tagjait ezen tevékenységek ellátására? Ezekre a problémákra irányadó válaszok egyelőre még nem, csupán gondolati kísérletek születtek.

FELADAT

Az alábbi táblázat alapján hasonlítsa össze a gazdaság két formájának működését! Tapasztalata szerint melyik forma milyen mértékben jellemző a környezetére? Véleménye szerint milyen feltételeknek kellene ahhoz teljesülnie, hogy a gazdaság szubsztantív formája szélesebb körben érvényesülhessen?

3. sz. táblázat:

A szubsztantív gazdaság és a formális gazdaság sajátosságainak összevetése

	Szubsztantív gazdaság	Formális gazdaság
A gazdaság célja	A szükségletek kielégítése A gazdaság nem öncél	A gazdaság növekedése
A munka motivációja	Motívumok, ösztönzők és célok sokrétűsége	Csak a haszon és a növekedés
A munka funkciója	A munka természetes létezési mód	A munka eszköz, illetve cél.
A munka jellege	A munka társadalmi tartal- mának elsődlegessége	A munka gazdasági tartal- mának előtérbe helyezése
A gazdaság függetlensége	A gazdasági tevékenység nem önálló, társadal- mi viszonyokkal átszövődik	A gazdasági tevékenység önálló, önálló alrend- szer
Termelő-fogyasztó szerepek alakulása	A termelő egyben fogyasztó is	A termelő és a fogyasztó elválik
A haszonelvűség jelenléte	A számolás és a méltányos- ság érzése jellemző	A számítógondolkodás és a nyereség számszerűsítése jellemző
Érdekrendszerek	Közösségi érdek előtérben	Egyéni érdek előtérben
A szolidaritás foka	A közösség felelősség- vállalása az egyénért	Növekvő individualizmus

Polányi Károly: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet

(Budapest, Gondolat Kiadó 1976) című tanulmánya alapján (szerk. Csoba Judit).

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) A Handy által felvázolt munkaformák milyen arányban vannak jelen a mindennapok során az Ön életében?
- 2) Van-e különbség az arányok között, és ha igen milyen vonatkozásban a munkanélküliek és a foglalkoztatásban lévők között?
- 3) Közösségért végzett tevékenységnek milyen a presztízse az Ön településén, az Ön környezetében?

3.4. A társadalmi alapjövedelem

A társadalmi alapjövedelem gondolata régóta foglalkoztatja a gondolkodókat, már Mórús Tamás Utópiájában is megfogalmazódik. A témának a nyolcvanas években kiterjedt irodalma született, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a társadalmi alapjövedelem joga nem újkeletű fogalom³.

A jövedelem a társadalom minden tagját megilleti, attól függetlenül, hogy dolgozik-e vagy sem. Az alapjövedelemhez való jogot nem az határozza meg, hogy ki melyik társadalmi osztályba tartozik, mit dolgozik, hanem attól függ, hogy az illető állampolgár-e. Valamennyi ország aláírta az ENSZ közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott–az Emberi Jogok Bizottsága által összeállított–„Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát”. A memorandum 25. pontja kimondja, hogy „*Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz, valamint a szükséges szociális szolgáltatásokhoz, joga van a munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegyesség, öregség esetére szóló, valamint mindazon más esetekre szóló biztosításhoz, amikor létfenntartási eszközeit akarától független körülmények miatt elveszíti.*” (www.unhchr.ch/udhr/lang/hng.htm)

A jóléti államok születésének hajnalán tett deklaráció azonban a gazdasági, társadalmi változásokkal párhuzamosan – az értelmezését illetően – jelentősen átalakult. A Nyilatkozat társadalmi alapjövedelemként is értelmezhető vállalásaival szemben időközben morális, politikai és gazdasági ellenérveket sorakoztattak fel az elmúlt évtizedek politikusai, szakértői (Govier 1992).

Morális szempontból megfogalmazódik, hogy csak abban az esetben kell biztosítani a társadalmi alapjövedelmet, ha az egyén és a társadalom között megállapodás születik, és ennek értelmében az egyén cserébe munkával fizet. Aki nem fogadja el ezt a feltételt, arra vonatkozóan nem érvényes a társadalmi szerződés, vagyis nem jogosult a társadalmi alapjövedelemre. A végeredményként tehát dolgozni kell. Mivel a polgári jogok gyakorlásának a feltétele a gazdasági egyensúly, a gazdasági egyensúly viszont a polgári jogok gyakorlásával biztosítható, ezért nem oldható meg, hogy valaki kivonuljon a társadalmi kötelezettségek alól, ugyanakkor jogokat kapjon (White 1997; Guttman 1996).

Gazdasági szempontból a társadalmi alapjövedelem költségeinek előállítására vonatkozásában merül fel a kérdés. Amennyiben a redisztribúció mentén biztosítani akarjuk a társadalmi alapjövedelem költségeit, akkor az adókból befolyó jövedelmeket minimálisan azonos szinten kell tartani. Ez persze csak abban az esetben lehetséges, ha sokan dolgoznak, mert így az anyagi terheket viselők köre meglehetősen széles.

Egyesek – tekintve, hogy nem mindenki tud bekapcsolódni a termelési folyamatokba – a technikai fejlődéstől remélték az új érték termelését, a korszerű gépek, berendezések által megtermelt, könnyen elosztható jövedelmek előállítását. A társadalmi alapjövedelemről szóló viták azonban a nyolcvanas évtized közepén úgy szakadtak félbe, hogy a nézet képviselőinek még a legalapvetőbb kérdésekre sem sikerült választ adniuk.

³ 1986-ban létrehozták a (BIEN) Basic Income European Network-öt. A 90-es évek vége óta a BIEN elkötelezett híveinek már folyóiratuk és negyedéves hírlevelük is van

Hogyan definiálható például a jogosultak köre? Mekkora lehet a garantált jövedelem összege? Hány százalékgig kell a keresőtevékenységet az alapjövedelembe beszámítani? *Az alapjövedelem legfőbb akadályait* legszemléletesebben Vobruba foglalja össze.

A társadalmi alapjövedelem biztosítása csak abban az esetben lehetséges, ha a szociális biztonság intézménye közös érdek mentén működik. Ez csak akkor valósulhat meg, ha a társadalom *egyéni vagy csoportérdekek mentén nem töredezik szét*. Ennek sajnos nagyon kicsi a valószínűsége, mert egyfelől egyre nő a rászoruló köre, aminek következtében a szolidaritás a felsőbb társadalmi csoportok számára nagyon költségesnek tűnik. Másfelől az érintettek önszervező, érdekérvényesítő képessége nagyon kicsi, sőt az előző kettő érven túl, meg kell említenünk a kollektív cselekvés komoly problematikáját, amely összeszokottabb és nagyobb hagyományokkal rendelkező önérvényesítő csoportok esetében is nehezen megvalósítható (Vobruba 1990:75).

3.5. A vegyes jövedelmű háztartások

A munka nélkül biztosított alapjövedelem helyett a kilencvenes években a keresőtevékenységgel kombinált alapjövedelem gondolata került előtérbe (kettős jövedelem). Az elmélet képviselői ettől remélték, s remélik ma is, hogy a gyenge teljesítőképességűek – meglévő munkaerejüket, tudásukat, vagy akár részképességüket aktiválva, még ha csak korlátozott mértékben is – újra integrálódnak a munkaerő-piacra, s ezáltal megvalósítva saját társadalmi integrációjukat. A megélhetéshez szükséges jövedelmet a munkajövedelem, a természetes támogatórendszer, az önellátás és a jóléti redistribúció útján biztosított jövedelem és szolgáltatás fedezné. Az elmélet képviselői ettől várják, hogy a szegénység szegregációs hatása visszaszorul, s az érintettek – ha csak korlátozott mértékben is –, de visszatálnak a munkához, s önmaguk eltartásának költségeit részben előteremtve tehermentesítik a jóléti államot.

Ebben a több lábón álló rendszerben *a redistributív jövedelem ellentételezhetné a társadalmilag hasznos tevékenységet az aktív keresőkorú munkavállalók esetében. Ez lenne a feltételekhez kötött jóléti ellátás, ahol a feltétel a köz érdekében végzett tevékenység lenne*. A modell optimális esetben a köz érdekében végzett társadalmilag hasznos tevékenységet nem korlátozná a nyílt munkaerőpiacról kirekesztett, kizárólag a redistributív jövedelemre utalt személyek körére. Az egymást kiegészítő jövedelemforrások modellje valamennyi társadalmi csoport esetében feltételezi a munkajövedelemben való részesedést is, így őrizve meg a munkának a jövedelemelosztásban betöltött szerepét. A tisztas munka fogalmának érvényesülését azonban – jelen elképzelések szerint – ez a modell is csak feltételekkel biztosíthatná. Egyelőre ugyanis senki nem tudja garantálni, hogy a köz érdekében végzett önkéntes tevékenység valóban önként végzett – s nem közösségi szabályok által előírt, kötelező –, a társadalom által elismert, még ha nem is magas presztízsűként minősített, tevékenység lenne⁴. Mindemellert garantált lenne a nyílt munkaerő-piaci munkavégzés és jövedelem is. Végül a közösségi szükségletek kielégítésére irányuló kettős tevékenységből (bérmunka, önkéntes munka) származó

⁴ Lásd pl 1993-ban Németországban bevezetett „Segély helyett munka”, vagy a 2009-ben Magyarországon indult „Út a munkához” nevű programok motivációs rendszerét.

jövedelem (pénzbeli és természetbeni jövedelem (pl. szolgáltatások, alapellátások) valóban biztosítaná a társadalmi átlag szintjének garantálásához szükséges jövedelmet. A vegyes jövedelmű gazdaságok modellje azért is figyelemre méltó, mert szemben a korábbi hasonló, főként rurális közösségekre kidolgozott lokális modellekkel még a nagymértékben urbanizált társadalmakban sem épülne kizárólagosan a pénzforgalomra. Így helyet kaphatnának benne a társadalmi méretekben szervezett szolgáltatáscserék is, mint társadalmilag hasznos tevékenységek.⁵ Ezek a szolgáltatások – már amennyiben nem csupán állami és önkormányzati szükségletek kielégítésére korlátozódnának, hanem egyéb közösségi, vagy adott esetben a közösség tagjaira koncentrálva individuális szükségletek kielégítésére is alkalmazhatók lennének-e logika szerint a végtelenségig tágíthatók, jelentősen javítva a rendszerbe belépők életminőségét. A társadalmilag hasznos tevékenységek egy bizonyos körének kiemelése a bér munka köréből, s a jövedelem és profitszerzés logikája helyett a szükséglet kielégítés logikája szerinti működés az első lépés lenne a „munkaparadigma” új értelmezése és a beágyazott gazdaság kialakítása útján.

FELADAT

Vizsgáljuk meg az alábbi létminimum értékeket a háztartások szerkezete szerint!

1. sz. ábra

Háztartástípus	Létminimumértékek a különböző háztartástípusokban, 2010				Létminimum/ élelmiszeralány	Fogyasztási egységek száma
	Egy háztartásra számított havi érték, Ft		Egy főre			
	összesen	ebből: élelmiszer	összesen	ebből: élelmiszer		
Aktív korúak háztartásai						
1 felnőtt	78 736	21 375	78 736	21 375	3,68	1,00
1 felnőtt 1 gyermekkel	129 914	38 005	64 957	19 003	3,42	1,65
1 felnőtt 2 gyermekkel	169 282	54 635	56 427	18 212	3,10	2,15
2 felnőtt	137 788	42 750	68 894	21 375	3,22	1,75
2 felnőtt 1 gyermekkel	188 966	59 380	62 989	19 793	3,18	2,40
2 felnőtt 2 gyermekkel	228 334	76 010	57 084	19 003	3,00	2,90
2 felnőtt 3 gyermekkel	259 829	92 640	51 966	18 528	2,80	3,30
2 felnőtt 4 gyermekkel	291 323	109 270	48 554	18 212	2,67	3,70
3 felnőtt	196 840	64 125	65 613	21 375	3,07	2,50
3 felnőtt 1 gyermekkel	248 018	80 755	62 005	20 189	3,07	3,15
3 felnőtt 2 gyermekkel	287 386	97 385	57 477	19 477	2,95	3,65
3 felnőtt 3 gyermekkel	318 881	114 015	53 147	19 003	2,80	4,05
3 felnőtt 4 gyermekkel	350 375	130 645	50 054	18 664	2,68	4,45
Nyugdíjas korúak háztartásai						
1 személy	70 862	18 853	70 862	18 853	3,76	0,90
2 személy	122 041	37 706	61 021	18 853	3,24	1,55
3 személy	173 219	56 559	57 740	18 853	3,06	2,20

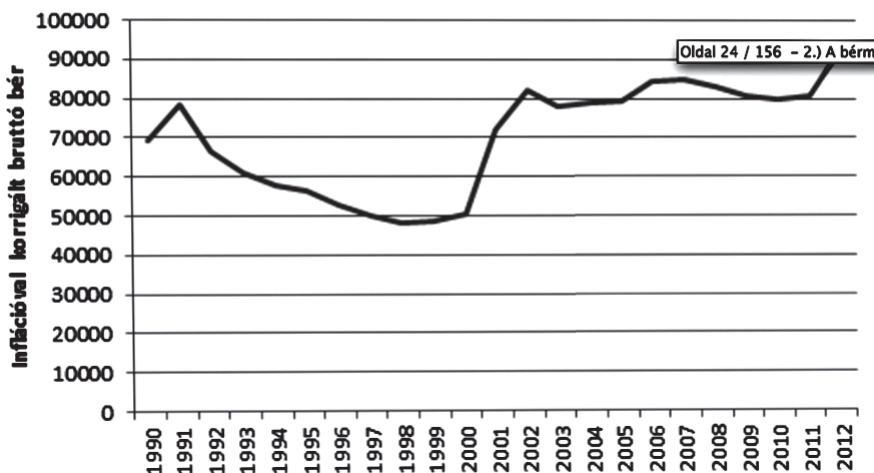
Forrás: KSH, Portfolio.hu

Vessük össze a létminimum összegének változását a bruttó minimálbér alakulásával!
Milyen összefüggéseket állapíthatunk meg?

⁵ Néhány lokális modell már működött rövid ideig, ahol az elvégzett tevékenységért cserébe a munkavállaló egy utalványt kapott, amelyet a neki szükséges szolgáltatásra a rendszert koordináló „szívességbank” szervezésében beválthatott (Frey 2001).

2. sz. ábra

Az inflációval korrigált bruttó minimálbér 1990 és 2012 között

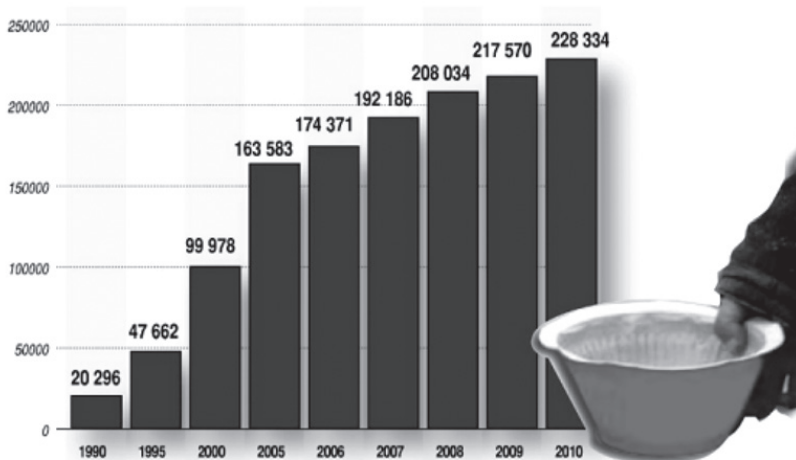

http://minimalber.blogter.hu/482945/minimalber_alakulasa_1990-2012

3. sz. ábra

Magyarországi létminimum, 1990-2010

Két aktív korú felnőttből és két gyermekből álló háztartás egyhavi létminimumértéke (forint/hó/háztartás)

Létminimum = egy olyan értékösszeg, amely biztosítja a magánháztartásokban élők számára a folyamatos életvitellel kapcsolatos igen szerény - a társadalom adott fejlettségi szintjén konvencionálisan alapvetőnek minősülő - szükségletek kielégítését. (KSH)

Forrás: KSH / MTI - Sajtóadatbank (mti)

4. A foglalkoztatás átalakulása

A javakhoz való hozzájutást biztosító munkavégzés, a munkaerőpiacokhoz való kapcsolódás terén erős differenciálódási folyamat ment végbe az elmúlt évtizedekben. A munkához való kötődés erőssége, biztonsága és jogi védettsége igen nagy egyenlőtlenségeket teremt a különféle munkavállalók között. A különböző munkavállalói csoportok jelentek meg a korábban egységesnek feltételezett bér munkások világában is. Az olajválságok (illetve Kelet-Európában a rendszerváltás) után nem kizárólag a munkahelyek számának csökkenése jelentett komoly változást a foglalkoztatás területén, hanem a munka, a foglalkozás jellegének változása is. A klasszikus jóléti államokra jellemző ipari társadalom foglalkoztatási jellemzőit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- az emberek többsége nagy szervezetben, ipari üzemben, gyárban dolgozik;
- főként alkalmazottként végzi feladatait;
- hosszú időt töltenek el ugyanabban a foglalkozásban, ugyanannál a cégnél – karrierjeiket a cégen belüli előrelépésekkel futják be;
- 8 órás, teljes munkaidőben, vagy „hivatali munkarendben”, vagy „műszakban” dolgoznak;
- munkájukért bért és béren felüli, de bérjellegű fizetést kapnak;
- fizetésük alapján fizetik közterheiket;
- a munkavégzés feltételeit, a bérezés mértékét a polgári, szerződéses jog részét képező – egyéni és kollektív – munkajogi szerződések rögzítik, ám a munkajog, mintegy a szerződésben részt vevő gyengébb fél oldalán, számos védelmet biztosít a munkavállaló számára (pl. munkaidő, szabadság, minimálbér, munka- és balesetvédelem stb.);
- a személyes bérből, fizetésből fizetett közteherviselés szolgál jóléti ellátásuk, szociális biztonságuk alapjául (különösen az olyan „konzervatív” „bismarcki” jóléti rezsimekben, amelyekben a társadalombiztosítás a szociális ellátások domináns szervezete, intézménye);
- az ipari társadalom munkavállalójának szociális jogai, a munka révén elérhető előnyei nem kizárólag a fizetéshez és a közteherviseléshez kötődő ellátási jogosultságaihoz kötődnek, hanem ahhoz, hogy például a nagyüzemi munkáskollektívához és a szakszervezethez tartozik, s így a közös követelések és kollektív érdekérvényesítési alkuk teljesítéséből is származhatnak előnyei.

Az elmúlt évtizedekben kialakult posztindusztriális munkaerőpiac jellemzői ezzel szemben a következők:

- Az emberek többsége a szolgáltatási szektorra jellemző kicsi, legfeljebb közepes méretű szervezetben dolgozik, és ez a kis szervezet gyakran a nagy szervezet „bedolgozója”, beszállítója, alvállalkozója.
- A dolgozók nem kizárólag alkalmazottként, hanem gyakran kisvállalkozóként, tulajdonosként, önfoglalkoztatóként, a beszállító alvállalkozójaként szerepelnek.

- Gyakran váltanak foglalkozást, munkahelyet, alkalmazási formát, sőt gyakran váltanak lakhelyet, olykor országhatárokon túl is, a karriernek alapja a „jobb helyre való kerülés” és az „egész életen át tartó tanulás” („life long learning”).
- Egyre jellemzőbb, hogy atipikus, rugalmas munkarendben dolgoznak, ami olykor 8 óránál rövidebb, olykor, „kampányidőszakban” a 8 órát jelentősen meghaladó, éjszakába nyúló, bizonytalan és kiszámíthatatlan munkarendet is jelent. A ledolgozott munkaórák száma csökken, ami gyakran, időarányosan a jövedelmek csökkenését is jelenti.
- A munkájukért sokféle formában – bérként, megbízási díjként, számla ellenében szolgáltatási díjként, üzleti haszonként, osztalékként stb. – kapják meg jövedelmüket.
- A sokféle jövedelem után sokféle formában kell fizetni a közterheket – az adófizetés „optimalizálása”, a legális és illegális adóelkerülések lehetőségei jelentősen befolyásolják az egyéni munkavállalási stratégiákat is és a munkaadói stratégiákat is.
- Bár a jóléti rendszerek továbbra is az élők munkát terhelő elvonásokra építik működésüket, és „úgy tesznek”, mintha fenntartható lenne működésük az élők munkát terhelő elvonásokra alapozva – ám a foglalkoztatás csökkenése és a jövedelemszerkezet változása miatt csökkenő bevételeiből csak romló színvonalon képesek funkcióikat ellátni. Ennek ellensúlyozására a szociális biztonság alapjául egyre növekvő arányban az „öngondoskodás”, a különféle önkéntes, egyéni formában megválasztott privát megtakarítások és piaci biztosítások szolgálnak.
- A szociális jogok egyre kevésbé a szakszervezetek és közös fellépések által kiüzdött munkavállalói jogok. Sokkal inkább az emberi és állampolgári alapokra helyezett, általános szociális jogok, részben pedig az együttműködésekre és megállapodásra épülő támogatásokhoz való hozzáférés lehetőségei.

Mindezek következtében, míg korábban a foglalkoztatási hátrányok a teljes munkaidős, alkalmazotti állások különbségeiből fakadtak, az új munkaerő-piaci hátrányok jellemzően olyan sajátos foglalkoztatási formákhoz, munkaformákhoz köthetők, mint:

- **„Marginális” munkavállalói pozíciók:** Jellemzően képzetlen, alacsony iskolai végzettségű emberek által betöltött, alacsony bérekkel és rossz munkakörülményekkel. Nagy bizonytalanság, kiszolgáltatottság, a gazdasági és földrajzi körülményekhez azonnal igazodó konjunkturális ingadozások jellemzik: az aktuális igényeknek megfelelően az emberek azonnal elküldhetők, és az utcáról bárki mással helyettesíthetők.
- **„Alkalmi-”, „idény-” és „szezonn munkák”:** Elsősorban az évszakok és az időjárás ciklusaihoz igazodó termelési ágakban (pl. mezőgazdaság, építőipar, turizmus és idegenforgalom stb.), rövid időre történő, a tartós egzisztenciák megalapozására és fenntartására alkalmatlan munkaviszonyok.

- **„Atipikus munkák”:** Olyan munkaformák, amelyek eltérnek a legnagyobb stabilitást jelentő, határozatlan időre szóló kinevezéssel, hivatali munkarendben történő alkalmazástól (Magyarországon ez általában naponta 8-tól 16 óráig, máshol gyakran 9-től 18 óráig tart). Az ilyen munkák ritkábban kimondottan előnyösek is lehetnek bizonyos élethelyzetekben (pl. a kisgyerekes anyák számára a részmunkaidős állás), a tipikus foglalkoztatási körülményekhez képest ezek mégis rendszerint alacsonyabb bérrel és kiszámíthatatlanabb napirenddel járó elfoglaltságok (például bébiszitterként gyerekekre vigyázni, vagy csaposként dolgozni este 8 és éjfél között stb.).
- **„Számlás munkák, kényszervállalkozások”:** A hagyományos alkalmazotti lét jellemzője az, hogy a munkaadó elvárásait igen erőteljesen korlátozzák a munkavállalók jogai és a munkavállalói érdekképviseletekkel megkötött alkuk, kollektív szerződések. A kisvállalkozások, önfoglalkoztató vállalkozási formák, a nem alkalmazotti foglalkoztatási formák elterjedése a megélhetés bizonytalanságain kívül azt is jelenti, hogy a munkajogi védelmek nem illetik meg azokat, akik nem bérért végzett alkalmazotti munkakört töltenek be, hanem számláért, szolgáltatásként megvásárolt feladatköröket látnak el.
- **„Fekete” és „szürke” alkalmazás:** Különösen az alacsony adó- és járulékfizetői morállal, illetve magas adóval és járulékkal jellemezhető országokban (Magyarország is ide sorolható) nagy a kísértés arra, hogy a béren felüli magas költségeket a munkaadók megspórolják (vagy, hogy jobb esetben megosztózzanak a munkavállalókkal az így be nem fizetett költségeken). Ettől még a kiterjedt ellenőrzés, a lebukás és a kemény büntetés kockázata sem riasztja el őket. A bejelentetlen, „fekete” foglalkoztatás jelenti a legnagyobb fokú munkavállalói kiszolgáltatottságot, hiszen ilyen esetben nemcsak a munkajogi védelemtől esik el az illető, hanem az egészség- és nyugdíjbiztosításból is kimarad.

Mindenféle bizonytalanság, kiszámíthatatlanság, szegénységi kockázatok ellenére *a „rossz munkák” elterjedtségének és legalizálásának igen eltérő a megítélése*. Az EU tagországait egymással összehasonlítva úgy tűnik, hogy a „rossz munkák” legalizálása, a munkaviszonyok deregulálása, bár egyfelől növeli a munkavállalók közötti egyenlőtlenséget, másfelől viszont dinamizálja és befogadóbbá teszi a munkaerőpiacokat, erőteljesen csökkenti a tartós, masszív munkanélküliség arányait.

A munkaerőpiacok szabályozásával kapcsolatos fenti dilemmákat egy képszerű hasonlattal érzékeltethetjük:

- Vannak olyan országok, amelyeknek munkaerő-piacja a hajdani londoni emeletes buszokra hasonlít: ezekre a kalauz csak annyi embert engedett felszállni, ahány ülőhely volt, és csak akkor engedte a megállóból tovább a buszt, ha mindenki leült. Ilyen munkaerő-piacokon (mint például a francia vagy a német) erősek a munkavállalói jogok, jók és biztonságosak a munkahelyek, magasak a keresetek – viszont egyre hosszabb sorok kígyóznak a megállókban annak reménye nélkül, hogy valaha felszállhatnának a buszokra, valaha is munkát találnának.
- Más országok munkaerő-piacai jobban hasonlítanak a pesti 6-os villamosra, ahol rendszerint nem túl kényelmes a közlekedés, nagy a tömeg, viszont mindig mindenki fel tud szállni valamelyik kocsira. Ilyen országokban (pl. skandináv államok, Nagy-Britannia, Írország) gyengén szabályozott a foglalkoztatás, *a jog helyett a munkaadók és munkavállalók helyi, ágazati megállapodásai, szerződésai írják elő a foglalkoztatás feltételeit*. Nagyobb a foglalkoztatási bizonytalanság, és sokszor rosszabbak a munkakörülmények, viszont rövid idő alatt csaknem mindenki talál magának munkahelyet, és ha nem is stabil és hosszútávra szóló munkahelyen, hanem valamilyen ideiglenes munkahelyen dolgozik, magas a foglalkoztatás aránya.

A megfelelő politikai összhangra, a kétféle stratégia összeegyeztethetőségére egyelőre igen csekély az esély. Ez tükröződik az EU rendkívül heterogén értékeket és irányokat felvállaló foglalkoztatási stratégiájában is. Miért van szükség ezekre a megoldásokra a munkaerőpiacon? Miért nem egységes az EU tagállamainak foglalkoztatási stratégiája? Mert a munka és a foglalkoztatás korábbi keretei válságban vannak.

GYAKORLATOK

- 1) Gyűjtsünk példákat a nem tipikus foglalkoztatási formákra környezetünkben!
- 2) Beszéljük meg, hogyan ítélik meg ezeket a formákat:
 - a) a munkavállalók,
 - b) a munkaadók,
 - c) a hatóság képviselői,
 - d) a segítők

- 3) Milyen előnyei, hátrányai vannak az „emeletes busz” és a „6-os villamos” típusú foglalkoztatásnak? Magyarországon melyik a jellemző?
- 4) Mit mutatnak a számok?

**5. sz. táblázat: A tipikus foglalkozások aránya az Európai Unió t
országában és Magyarországon (a foglalkoztatottak százalékában)**

		1997	1999	2001	2003	2005	2007
Rész munkaidő	EU-25	16	16,1	16,3	17	18,4	18,8
	Mo.	3,7	3,8	3,6	4,4	4,1	4,1
Önfoglalkoztató	EU-25	16,4	15,7	15,4	15,4	15,3	15,1
	Mo.	17,2	15,6	14,4	13,4	13,8	12,4
Határozott idejű szerződés	EU-25	11,7	12,2	12,9	13,2	14,6	15,1
	Mo.	6,6	6,2	7,5	7,5	7	7,3

Forrás: Employment in Europe 2008. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 220., 254. old.

- a) Hogyan jellemezné a hazai és a nemzetközi adatok különbségeit?
- b) Ön szerint mennyiben „atipikus foglalkoztatás” a kisvállalkozás, a „kényszervállalkozás”?
- c) Ön szerint mennyiben „atipikus foglalkoztatás” a nem bejelentett „feketemunka”?
- d) Hogyan változnának a hazai adatok, ha figyelembe lehetne venni a még az atipikusként sem figyelembe vett munkákat, pénzkereseti lehetőségeket?
- 5) Mit tart Ön optimális, illetve megvalósítható foglalkoztatási keretnek napjaink Magyarországon?
- 6) Ön hogyan próbálná meg kifejéríteni, legalizálni azokat a munkákat, amelyek bár hasznosak, értéket teremtenek – de szinte nincs is arra példa, hogy bejelentett munkaként végezzék? Ön milyen jogi státust találna ki pl. a meggyet vagy szőlőt szüretelőknak, a pizza-futároknak, a hajmosó-lányoknak, az üres üvegeket guberálóknak?
- 7) Volt-e olyan helyzetben, hogy úgy érezte, munkanélküli ügyfelével jól tenne, ha nyugdíjazását segítené elő? Mi szólt ellene és mellette?
- 8) Volt-e olyan ügyfele, aki nem volt túl beteg, fogyatékos, de mégis a fogyatékos nyilváníttása tűnt jó megoldásnak? Mi szólt ellen, és mi mellette?

5. Akarnak-e dolgozni a munkanélküliek?

A munkáról való gondolkodás tehát a legtöbb esetben a gazdasági és társadalmi környezet által meghatározott, értékekkel terhelt, normatív kategóriákban való gondolkodás. A normák egy része azonban tisztázatlan, nem világos tartalmú, – és mint az előző gyakorlatokból láttuk – számos ponton a társadalmi státustól, az érdekvizonyoktól függően egymásnak ellentmondó. Így nem lehet biztosan tudni, hogy milyen munka, kinek, miért és mitől jó; mint ahogy azt sem, hogy mi az a „nem-munka”, ami bárkinek, bármitől, de jogosan rossz. Érzékelve a normák tisztázatlanságait, ellentmondásait, jelezzük, a „normátlanságból” sok esetben a döntési helyzetben lévők úgy próbálnak kikerülni, hogy egy nem túl elvszerű, nem is túl következetes, és nem is túl bölcs erőszakot intézményesítenek: a munka normáira, erkölcsire hivatkoznak. ***A munkanélküliséget sokszor erkölcsi fogyatékosággként, jellemhibaként intézményesítik.*** Néha pusztán csak megértő lenézéssel és megvetéssel viszonyulnak mindazokhoz, akiknek megélhetési gondjaik vannak. Olykor a jobb helyzetűek álságos önsajnálatba menekülnek, s a rosszabb helyzetűeket okolják, amiért nem dolgoznak eleget, nem termelnek elég hasznot, és nem fizetnek elég közterhet. Gyakran hangsúlyozzák, hogy akik nem dolgoznak, azok csak azért nem vesznek részt a munkában, mert szociális ellátásokat kapnak, pedig, ha akarnának, akkor dolgozhatnának is.

A lustaság, s az ebből fakadó munkakerülés vélelme már sok száz évvel ezelőtt megjelent. Az angol (1536) és a francia (1556) szegénytörvények a XVI. században éppúgy foglalkoznak a kérdéssel, mint a későbbi hasonló szankciók és szabályozások. Már 1834-től az volt a cél, hogy a dologházakat, amelyeket a szükségét szenvedő dologtalanok számára tartottak fenn, olyan módon működtessék, hogy minden tekintetben ösztönző legyen a munkaerő számára az elsődleges munkaerőpiacon való jövedelemszerzésre. A háttérben nem csupán morális megfontolások álltak, hanem nagyon is praktikus kényszerek: ***nem volt annyi hely a dologházban, mint amennyi rászoruló szegényt regisztráltak*** abban az időben. Az akkori hatóságok, hogy a problémát megoldják, egy „munkahelyen kívüli” ***munkavállalási hajlandóság tesztet végeztek***, hogy kiderítsék, a segítségre váró kliens nem éppen a munkanélküliség „generátora-e”. ***A lustaságra vonatkozó kontroll tehát akkor is szükséges*** – fejtik ki a korabeli döntéshozók –, ***ha a*** vizsgálat eredményeként ***motivált munkavállalók számára nincs elegendő munkalehetőség.*** A munkavállalás készségét azonban az emberben folyamatosan fenn kell tartani, mert a munkavállalók hajlamosak a munkától elszokni, s az „állam kenyerén élni”. ***A lustaság ugyanis – ezen vélemények szerint – az emberi természet lényegéből fakad.*** A lustaság koncepcióval ellentétben Marx szerint az emberi természet lényege az aktivitás. A produktív és kreatív munka pedig szükségszerű és jó. Mi több, ez a racionális és kreatív tevékenység emelt ki bennünket az állatvilágból. A modern munkás munkája azonban nem kreatív, hanem gépszerű, monoton és unalmas. A munkás az aktivitásának tárgyát és irányát nem maga határozza meg, s az eredményeket sem maga hasznosítja. Ennek következtében a munkások elidegenednek munkájuktól, s a munka ilyen körülmények között nem töltheti be az önmegvalósító szerepet sem

(Marx 1967). Az elidegenedett munkától való menekülést pedig természetesnek tartja, akárcsak Arisztotelész az ókorban, aki szerint az ilyen típusú tevékenységek végzésére leginkább a rabszolgák alkalmasak, illetve kényszeríthetőek.

Vagyis a lustaság nem az ember természetéből fakad. A munkanélküli a társadalmi, gazdasági tényezők hatására mond le arról a tevékenységről, amely rá, mint emberre, mint racionális és kreatív lényre nem számít. Mások a lustaságot nem genetikai okokra, hanem a szegénységre vezetik vissza. Szerintük a munkanélküliség és szegénység a szegények magatartásproblémájának következménye, amely a tanult, és helytelen magatartási minták miatt alakul ki. T. W. Adorno az antiszemitizmus és a faszizmus sajátosságait elemezve írta le azt a szociálpszichológiai, *tömeglélektani jelenséget, amely a társadalmi problémák elszenvedőit gyakran próbálja meg beállítani a problémák okozóiként*. Az ő megállapításait követve szokás ezt a társadalom-lélektani jelenséget „bűnbakképzési mechanizmusnak” nevezni.

A XX. század utolsó évtizedeiben „új szegénységként” félrevezetően jelzett (hiszen már néhány száz éve folyamatosan létezett) jelenség kapcsán is gyakran találkozhatunk a bűnbakképzés jelenségével, amihez az „új szegénységet” jellemző, az elvileg valóban munkára képes emberek munkanélkülisége, jövedelemnélkülisége kínálja a táptalajt. A gazdasági-társadalmi tényeket figyelmen kívül hagyva ez a téves okfejtés abból indul ki, hogy ők maguk az okai annak, hogy nincsen munkájuk, nincsen jövedelmük. Más megközelítésből a szegények azért szegények, mert nem tanultak, mert lusták és buták, de legalábbis nem elég okosak ahhoz, hogy tudják, miképpen kell jól élni. Ebből viszont az következik, hogy a szegényeket tanulásra kell fogni, attól majd okosabbak lesznek. Nem egyértelmű ennek a hozzáállásnak a megítélése, hiszen az okokat illetően valóban erős az összefüggés a tanulatlanság-képzetlenség és a szegénység között. Azonban a felnőttképzési rendszerek – különböző okokra visszavezethetően – gyakorta nem képesek pótolni az iskolázatlanság hiányait, különösen az alapképzettségben (általános iskola, érettségi, diploma) mutatkozó hiányokat. Ilyenkor a valódi értékeket nem hordozó (konvertálható, tőkeként elismert tudást nem adó, az elhelyezkedést nem elősegítő) képzéseken való részvétel hatása legalább annyira káros, mint hasznos: megbélyegez, a kudarcokat elmélyíti az olykor komoly egyéni befektetések utáni elhelyezkedési sikertelenség élménye, és számos esetben a képzők egyéni érdekei lényegesen előbbre sorolódnak a képzési rendszerek működésekor a szegények érdekeinél. Durrább és szélsőségesebb esetben nem a szegények butaságát, hanem erkölcsi fogyatékoságát, dologtalan léhaságát és lustaságát igyekeznek a szegénység okának beállítani. *A bűnbakképző mechanizmusok* – így azok a beállítódások, amelyek szegénységükért magukat a szegényeket okolják, s amelyek magukat a problémákkal küszködőket tüntetik fel a problémák okaként – *nem bizonyított tényekre, hanem rendszerint előítéletekre épülnek*.

Az ugyancsak a szociálpszichológiából ismert előítéletesség minden ember sajátossága: az emberi agy nem képes minden érzékelt ingert, jelenséget racionálisan feldolgozni, végiggondolni. A rendelkezésre álló idő rövidsége miatt, s a kellő „agy kapacitás” hiányában is olykor azonnal reagálni kell helyzetekre, konfliktusokra, feszültségekre. Ebben segítenek azok az előítéletek, amelyek másoktól átvett sztereotípiák, tudást pótló reflexek, analógiák alapján mégiscsak képessé tesznek bennünket akár azonnali reakciókra is. A problémát tehát nem az előítéletek léte okozza – ezzel mindannyian együtt

kell, hogy éljünk, így működik az emberi agy, a személyiség, az ember. *Probléma abból származik, ha bizonyos előítéletek a nélkül válnak magától értődővé*, evidenssé, masszív személyiségjeggyé, *hogy egyáltalán rákérdoznénk magára a dologra*; vagy ha az efféle masszív előítéletek jelentős számú tömegek sajátosságává, társadalmi mechanizmusokat meghatározó hozzáállásokká válnak. Adorno tézise szerint, ha *az előítéletek fontos személyiségjeggyé válik, ez nagymértékben összefügg az adott személyiség tekintélyelvűségével*, az előítéletek társadalmi meghatározó ereje jelentősen összefügg a társadalom berendezkedésének tekintélyelvűségével. Azaz a tekintélyelvű diktatúrákat mindig erőteljesebben jellemzi az előítéletek, mint a demokráciákat, az emberi jogokat, szabadságokat alapelveként intézményesítő nyílt társadalmakat. Sőt az előítéletek elterjedése és elmélyülése mindig határozottan jelzi a szabadságot veszélyeztető *demokratikus deficitet*, a *diktatórikus kockázatokat*.

A szegényeket sújtó előítéletek rendszerint összekapcsolódnak olyan előítéletekkel, amelyek a lecsúszás fenyegettségében lévőket célozzák meg. Vagyis olyan kisebbségek jellemzőnek vélt tulajdonságaihoz társítanak negatív képzeteket, amely csoportok esetében jelentős lehet az elszegényedés rizikója is. Az ilyen képzetek mintegy „rásegítenek” annak belátására, hogy a szegények nem ugyanolyanok, hanem mások, mint a tisztas, derék, dolgozó emberek. Ilyen előítéletek gyakorta vesznek körül:

- nőket, „szőkéket”, gyerekeiket egyedül nevelő nőket;
- etnikai, vallási kisebbségeket, idegeneket, „jött-menteket”;
- a szokásostól különböző formában együtt élőket, házasságon kívüli kapcsolatban élőket, nem családi háztartásban élőket, egynemű párokat;
- vidékieket, falusiakat, parasztokat stb.

Sokan éppen e fenti fejleményekben vélik megragadni a „társadalmi kirekesztés” („social exclusion”) lényegét is.

A lustaság, a munkakerülés tényét általában a liberális és konzervatív szemléletű nyilatkozók hangsúlyozzák erőteljesebben, míg a szociáldemokraták empirikus vizsgálati eredmények birtokában amellet érvelnek, hogy az „önkéntes” munkanélküliek száma meglehetősen alacsony napjaink társadalmában. A probléma szerintük tehát nem a munkavállalási szándékban keresendő, hanem sokkal inkább az elégtelen mennyiségű munka, vagy a teljesítményhez viszonyítottan aránytalan jövedelem áll a dolgok háttérében. Vagyis az ő válaszuk inkább úgy hangzik, hogy *a munkanélküliek nem tudnak (nincs munkahely), nem képesek (képzettség, egészségi állapot) dolgozni, vagy nem éri meg a munkavállalás, mert veszteségekhez vezet (az egzisztenciát nem biztosító jövedelmek)*

A munkanélküliség okát tehát nem az individuális mezőben keresik, hanem olyan átfogó, rendszerszerű problémák összefüggésére utalnak, amelyek meghaladják az egyén kompetenciáját. Többnyire a globalizációra, a demográfiai problémákra, az öregedő társadalomra, a növekvő teljesítménykényszerre és a mindenkifölött eluralkodó formális gazdaságra, a piaci szemléletre vezetik vissza a munkanélküliséget. Szerintük ebben az erőterben a munkanélküliek csupán áldozatok. Deacon (1996) szerint munkaöztönözésről, munkakeresésről beszélni ebben a világban olyan, mintha valakit arra ösztönöznénk, hogy ugorjon fejest egy olyan medencébe, amelyből már kiszáradt a víz.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...

- 1) Beszéljük meg, hogy a „lustaság” elmélet a munkanélküliekkel kapcsolatban ma mennyire elterjedt Magyarországon?
- 2) Az Ön közvetlen környezetében milyen mértékben magyarázható egyéni és társadalmi okokkal a munkanélküliség?
- 3) Milyen megoldási módokra tenne javaslatot az egyéni okok, illetve a társadalmi okok esetében?
- 4) Érezte-e valaha azt, hogy valakik, valahol előítéleteik alapján viszonyulnak Önhöz? Miből gondolja ezt így? Mi volt az előítélet alapja? (vidéki, falusi, nő, egyedülálló nő, „szociális lúzer”, dagadt, szőke, ügyetlen-béna, stb.)
- 5) Önnek milyen ügyfeleivel szemben voltak (vannak) előítéletei? Mit gondol a láb-szárukat teljesen betetováltató férfiakról, vagy a hátukat „bevarrató” lányokról? Mit szokott feltételezni a piszkos körmökről, az istálló- vagy pálinkaszagról, a túl rövid szoknyáról, a susogó vagy kitérdesedett tréningruháról – ha ezt ügyfelein érzékeli?
- 6) Milyen előítéletei vannak közelebbi és távolabbi kollégáinak? Mit gondol, mennyire előítéletesek a munkaügyi vagy szociális segítők, általában?
- 7) Mesélje el, mikor érezte úgy, hogy nem képes ügyfelének segíteni az őt sújtó előítéletek leküzdésében? Miben lehetett volna, kellett volna neki segíteni?
- 8) Ha Önnek kellene programot kitalálnia a környezetében megfigyelhető előítéletek gyengítésére, leküzdésére, Ön mit tenne? Mit javasolna?

6. A munkavállalói képesség és hajlandóság

A munkavállalói képesség és hajlandóság kérdése a politikai retorikában gyakran szinonim fogalomként használatos. Az érvek többnyire amellettszólnak, hogy a munkanélküliek és szociális ellátásban részesülő személyek önkéntes munkanélküliek, s kivonják magukat a társadalmi kötelezettségeik alól. Nem vesznek részt a társadalmi értékek termelésében, s ami az állam számára még kedvezőtlenebb, nem fizetnek sem adót, sem járulékokat. Éppen ellenkezőleg: ők tartanak igényt a társadalom támogatására. Visszaélnék a társadalom biztosította lehetőségekkel, élőködnek a többiek nyakán. Ezek az érvek azonban ritkán alapulnak tényeken, sokkal inkább politikai szándékokon: csökkenteni kell a költségvetés terheit, bővíteni kell az adófizetők körét, s tehermentesíteni a jóléti kasszákat. Annak vizsgálatára, hogy mekkora igazságértéke van ezeknek a kijelentéseknek, vagyis, hogy milyen széles a köre az önkéntes munkanélkülieknek, viszonylag ritkán kerül sor. Ha mégis sor kerül, akkor az empirikus adatok rendre cáfolják ezeket a kijelentéseket (Daly 1997; Gilbert 2005).

A képesség és a hajlandóság közötti különbségtételre a politikai retorika ritkán hajlandó, hiszen könnyebb a hajlandóság oldaláról kommunikálni a nyilvánvaló tényt, valaki nem dolgozik, mert nem akar dolgozni. Egyszerűbb az oktulajdonítás során az egyéni okokat, és felelősséget előtérbe helyezni, s a problémát a legkézenfekvőbbnek tűnő módon megoldani: kényszerítjük, hogy dolgozzon. A hiányzó képességek esetében azonban a kényszerítés nem hoz megoldást. Sőt, a kíváнатossal éppen ellenkező hatást vált ki. A képesség hiányának elfogadása esetén már nemcsak az egyéni, hanem a közösségi felelősség is felmerül. A képességek pótlása, vagy megváltoztatása pedig költséges és hosszú ideig tartó folyamat. Az egész „politikai közbeszédnek” és „közvélemény formálásnak” pedig épp a takarékoság, az állami kiadások rövidítésének a szándéka áll a háttérben.

A munkavállaló munkavállalási szándéka sok esetben nyilvánvaló. A munka világába való beilleszkedés mégis számos akadályba ütközik:

- „a kirekesztettek kirekesztése”

A munkahelyek egyfelől nincsenek felkészülve arra, hogy értelmi sérülteket, vagy mentális betegségben szenvedőket foglalkoztassanak. Míg a mozgásban, látásban, hallásban károsult személyek előbb-utóbb találnak helyet maguknak, ha nagyon kitartóan keresik, a fenti csoportok számára csaknem reménytelen a helyzet.

- „a hiányzó képességek”

A hiányzó képesség (iskolai végzettség, számítógépes rutin, nyelvtudás) pótlása a munkaadó szerint a munkavállaló feladata. A munkavállaló viszont nincs abban a helyzetben, hogy önerejéből ezeket pótolja. A jóléti juttatások biztosította ellátásból az ezen képességek megszerzéséhez szükséges szolgáltatásokat nem tudja megvásárolni.

- „területi hátrányok”

A hátrányos helyzetű térségek legfőbb problémája a közlekedés megoldatlansága. A munkavállaló egyfelől nem tudja megoldani a munkahelyre való beutazást, mert a tömegközlekedési eszközök nem biztosítják a munkakezdésre való eljutást. Másfelől, ha

akad is megfelelő közlekedési eszköz, a költségei olyan magasak, hogy megfontolásra készítetik a munkavállalót: ilyen költségek mellett érdemes-e dolgozni.

- „*gyermekelhelyezéssel kapcsolatos problémák*”

A legtöbb kistelephelyen alapvető gondot okoz, hogy nem biztosított a 14 éven aluli gyermekek napközbeni elhelyezése. Hiányoznak a bölcsődék, az óvodai férőhelyek és az alsó tagozatos gyerekek napközi ellátása. Ez a tény különösen a nők munkavállalását akadályozza.

- „*a habitusból adódó hátrányok*”

A személyiség nagyon összetett jelenség. Számos olyan eleme is lehetséges, amely a munkavállaló szerepkört korlátozza, az elhelyezkedést reménytelenné teszi. Az előnytelen fizikai megjelenés („bűn ronda”), a végtelen lassúság, az elviselhetetlen agresszió, a csapatban dolgozás képtelensége mind olyan tulajdonságok, amelyek nem a munkavállaló munkavégzési szándékát, hanem képességét kérdőjelezzik meg.

- *A munkavállalói hajlandóságot a munkanélküli szándékán túl még sok egyéb tényező is befolyásolja. A munkanélküliség állapotában fogva tartó helyzetek között is megkülönböztethetünk „személyes” és „intézményesült” csapdákat. Némely esetben a határ nem is olyan világos a kettő között, de azért kísérlet teszünk a helyzeteket bemutató példák felsorakoztatására.*

a./ személyes csapdahelyzetek

- „*a hamis énkép*”

A munkavállalók saját munkavégző képességére vonatkozó elképzelések nem mindig felelnek meg a valóságnak. A 15-20 éves munkaviszony után középvezetői helyzetből munkanélkülivé vált 50-es férfi nem biztos, hogy középfokú végzettségével joggal tart igényt egy hasonló státusra. Hasonló problémákkal küzd a hosszabb idő után GYES-ről visszatérő harmincas nő, aki „elfeledkezett” arról, hogy időközben a technikai feltételek, a munkaszervezési módszerek megváltoztak, s kitaratosan keresi azt az állást, ami az ő képességeinek megfelel, mert úgy ítéli meg, hogy a gyerek mellett túl nagy befektetés még egy képzésen/átképzésen való részvétel.

- „*önfelmentés*”

Amikor a munkaerőpiac várható nehézségeivel szembesülni nem kívánók eleve felállítanak egy hamis diagnózis magukról, kerülve a konfrontációt (túl öreg vagyok már, túl messze lakom én ahhoz, a családi feladataim mellett úgysem tudnám megoldani).

- „*pályakezdők illúziói*”

A pályakezdő fiatalok sok esetben az elképzelt munkájukat az oktatási intézmény által sugallt hamis illúziók alapján keresik („Itt mi csak vezetőket képezünk, az a másik iskola, ahol a beosztottakat tanítják!”), vagy a tömegkommunikáció által sugallt irreális pályaképhez, jövedelemhez mérik elvárásaikat. („Éhbérért nem melózok!”)

- „*altruista életpályák*”

A személyes és társadalmi kötelek túldimenzionálása gyakran vezet munkanélküliséghez. „A férjem nem örülne neki, mert úgy véli, neki kell eltartani”, „Kisgyermekes anyukaként úgysem vennének fel sehova”, „Az idős szülő ellátása mellett nincs lehetőség munkavállalásra”. A további vizsgálat tárgya, hogy ezek az altruista életpályák a munkanélküliség „oka”, vagy „okozataként” alakultak ki, mint önfelmentő stratégiák.

A helyzetekbe sok esetben jól olvasható üzenet van kódolva. „úgysem kellének a munkaerőpiacon, így a társadalmi kötelezettségembe burkolom a fölöslegesség érzését, s a kialakult élethelyzetet.”

- „függő helyzetek”

A leggyakoribb ebben a típusban a szenvedélybetegség és a hajléktalanság, illetve a kettő együtt járása. „Egy rendes munkahelyhez bejelentett lakás kell, az nekem meg nincs”, vagy a jellemző ördögi kör: „Ameddig iszok, úgysem lesz munkám, mert iszok!”
b./ intézményesült csapdahelyzetek

- „a rezervációs bér”

A munkaerőpiac közgazdaságtanában jól ismert jelenség. Ha a munkával szerzett nettó jövedelem és a munkához kötődő kiadások egyenlege nem éri el a jóléti juttatások mértékét, a munkavállaló racionális döntése a munkaerőpiacról való távolmaradás.

- „az árnyékgazdaság”

Ha a társadalmi juttatások mellett a legális jövedelemszerzés nem biztosított, vagy az árnyékgazdaság mértéke, elterjedtsége, jövedelembiztosító képessége versenyképebbnek bizonyul a legális státusokkal szemben, akkor a munkanélküli választása erre esik majd. Ez esetben nem marad távol az érintett személy a munkaerőpiactól, csak nem az ellenőrzött gazdaság keretei között fejt ki a tevékenységét.

- „a hosszú távú passzív ellátásra való kondicionálás”

Ha a passzív ellátások sora egymásra épülve éveken keresztül váltja egymást (mint pl. Magyarországon a munkanélküli járadék, a munkanélküli segély, a jövedelem pótló támogatás, majd az aktív korú munkanélküliek rendszeres szociális segélye), akkor egy passzív habitus alakul ki, mely a személy folyamatos leépülésével, munkavállalói készségének, képességének fokozatos elvesztésével jár együtt. Tipikus „főtt béka” helyzet. Addig ül a lassan felmelegedő, majd 100 fok fölé hevülő vízben, fokozatosan alkalmazkodva a változó feltételekhez, hogy észre sem veszi, hogy megfőtt. Ahogyan a munkanélküli észre sem veszi, hogy a csökkenő jövedelem miatt olyan mértékű a leépülése, hogy a rendszerből, ha akarna, sem tudna kilépni saját erőből.

- „a paternalista játszma”

Az ötven év szocializmus és az utóbbi évek jóléti rendszerei mentén kialakul egy irreális kép a munkanélküliekben: a társadalom tagjaiért való felelősségvállalás nem az egyéneket, hanem a társadalmat terheli. A „tanult tehetetlenség” társadalmi csoport szintű megjelenése ez. Vagy a szociális szakmában ismert „hal – háló” probléma. Nem szoktuk meg, hogy hálót kapunk!

Még a munkavállalói hajlandóság vizsgálatánál is, mint a fenti példák igazolják, adódik számos olyan helyzet, melynek a következtében a munkanélküliség racionális döntés eredménye. Hasonló élethelyzetben a szabályalkotók sem döntenének másként. Ezekben az esetekben is felmerül, hogy a munkavállalási hajlandóság hiányának hátterében nem egyéni felelőségek állnak, hanem az intézményesült csapdahelyzetek, melyek rendszeres felszámolása nélkül nincs a problémának valódi megoldása. A rendszereszméletű megoldások azonban közösségi felelősségvállalást igényelnek, s költségek mozgósításával járnak.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg!

- 1) Az Ön környezetében tapasztalható-e, hogy különbséget tesznek a
- 2) munkanélküliek munkavállalói képessége és hajlandósága között? Miért alakult ez így?
- 3) Az Ön településén melyek a legjellemzőbb csapdahelyzetek?
- 4) Hogyan viszonyulnak a helyi hatalom képviselői ezekhez a helyzetekhez?
- 5) Ön mit tenne egy-egy ilyen csapdahelyzet feloldására?
- 6) Általában hogyan kezelik a kollégák ezeket a csapdahelyzeteket?

7. A jövedelemszerkezet és jövedelmi egyenlőtlenségek átalakulása

A jóléti államok jóléti rendszerei arra a hallgatólagos feltételezésre épülnek, hogy aki-nek van munkája, annak a megélhetése biztosított.

A jóléti államok és a mai, „beérett” jóléti rendszerek kialakulása arra a II. világhábo-rú utáni időszakra datálható, amely nem csupán a gyors, rekonstrukciós gazdasági fellendülés, hanem egyszersmind a gyors foglalkoztatás-bővülés időszaka is volt. Eb-ben az időszakban elsősorban azoknak a megélhetéséről kellett a jóléti rendszereknek gondoskodniuk, akik életkoruk, egészségi, családi állapotuk miatt elvileg sem voltak képesek dolgozni. Ekkor épültek ki az olyan, máig csak kisebb változásokkal átformált jóléti rendszerek, mint az időseket, rokkantakat, túlélő özvegyeket és árvákat ellátó nyugdíjrendszerek, az árvákat felnevelő gyermekvédelmi rendszerek, vagy az akkor elsősorban a háborús sérülteket, rokkantakat ellátó fogyatékosági ellátások.

Bár voltak erre korábbi tapasztalatok is (pl. a '30-as évek világválságának időszakából), mégis, különösen az olajválságok, az árutermelő ipari és mezőgazdasági munkahelyek számának leépülése nyomán vált egyre súlyosabb társadalmi problémává az, hogy so-kan azok közül sem találtak munkát maguknak, akik elvileg (életkoruk, egészségi és családi helyzetük alapján) képesek lettek volna dolgozni.

A munkaerőpiacok beszűkülése és a foglalkoztatási formák változása jelentős átalaku-lásokat eredményez a jövedelmek szerkezetében és egyenlőtlenségében is. A korábbi magas, csaknem teljes foglalkoztatottság mellett döntően az alkalmazottként megkere-sett bérek – és a bérektől függő társadalombiztosítási ellátások – teremtettek jövedelmi egyenlőtlenségeket.

Az új, posztindusztriális korszak jövedelmi egyenlőtlenségei a korábbinál sokkal bo-nyolultabb, összetettebb – és a korábbinál nagyobb – jövedelmi egyenlőtlenségeket hoztak magukkal. Ennek két döntő tényezőjét érdemes kiemelni:

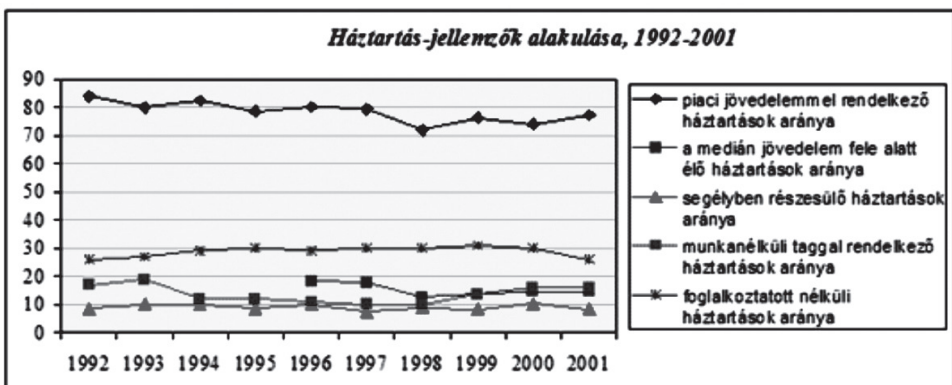
- *A legnagyobb különbséget nem a munkavállalók közötti béregyenlőtlenségek teremtik, hanem az, hogy van-e valakinek rendszeres pénzkeresettel járó elfoglaltsága, vagy nin-csen. A legnagyobb szegénységi kockázat az, ha valakinek nincsen, vagy csak rend-szertelen, rövid ideig tartó pénzkereső elfoglaltsága adódik.*
- *A foglalkoztatottak körében nem az alkalmazotti bérek egyenlőtlenségei jelentik a döntő jövedelmi különbséget. Jelentős, növekvő jövedelmi különbségek keletkeznek a „bérből élő” és a tőkejövedelemmel (is) rendelkezők között, illetve a kizárólag a bérük-ből élők, és a másfajta jövedelmekkel is rendelkezők között.*

A munkahely elvesztése nem csupán a jövedelem, a megélhetés alapjainak elvesztése miatt jelent súlyos társadalmi hátrányt – ezt elvileg a jóléti ellátások képesek lehetné-nek kompenzálni.

A munka, a munkahely a jövedelemszerzésen túl számos más területen is rendezi, strukturálja az életet:

- a munkába járás időben szervezi, tagolja a napi életet – a munkanélküliség mellett rendezetlenné, szétfolyóvá válik az idő,
- a munkába járás strukturálja és szervezi a pénz költését: a rendszeres életvitel mellett tervezhető, kalkulálhatóak a napi élet kiadásai – a munkaidő szétesettsége, a keresés, az esetleges remények utáni kiszámíthatatlan kutatás és vágyakozás a pénzköltés rendjét is felborítja,
- a munka és a munkatársakkal való rendszeres érintkezés biztos kapcsolati háttérrel jelent – munka nélkül a kapcsolatok beszűkülnek és esetlegessé válnak,
- a munka orientálja az ambíciókat – van iránya az előrejutásnak, és beláthatóvá válik, hogy tanulásban, kapcsolatok építésében, szabadidős és kulturális szabadidőben mit kell tenni az előrejutás érdekében – mindezek nem adatnak meg a munkán kívül,
- a munka, a munkahely formális és informális szociális biztonságot jelent: a cégre, a főnökökre, a kollégákra lehet számítani, ha baj van – ez a biztonság nincs meg a munkán kívül,
- a munkahely, a rendszeres kapcsolatrendszer információkat, napi tudásokat ad akár olyan kérdésekben, mint, hogy mit lenne jó tanulnia a gyerekeknek – a munkanélküliség ennyiben tájékozatlansággal, az eligazodás képességeinek hiányában is hátrányt okoz,
- a munkahely szervezi a szabadidőt is, részben azzal, hogy elvlasztja a munkaidőt és a szabadidőt, részben azzal, hogy a munkaidőn túl is programokat ad: összejárni a kollégákkal, születésnapot, névnapot ünnepelni, társadalmi eseményekre – esküvőre, temetésre járni, jubileumokat ünnepelni stb.,
- gyakran a munkahely a társadalombiztosítási részvételen túl, egyéb juttatásokat is biztosít: üdülés, tanulás, egészségügyi szűrés és terápia, internet-hozzáférés, stb. – a munkanélküliek ezektől is elesnek, stb.

4. sz. ábra

<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=13459&articleID=21141&ctag=articlist&iid=1>

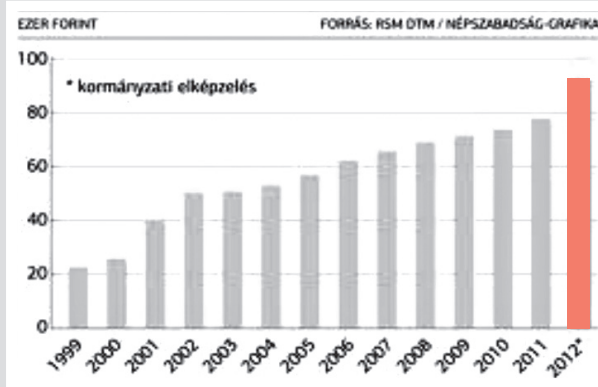
Azaz, a munkahely elvesztése, különösen a tartós munkanélküliség nem csupán jövedelmi-szegénységi kockázatokkal jár, hanem gyakran az elvártak, normálisnak tekintett életvitel lehetőségének a hiányával is, ami további akadályt jelent a legális, vagy nem legális munkapiacokon a jövedelemszerző tevékenység során.

Különösen a *szociálpolitikai szakirodalom tárgyalja a legális piacon kívüli jövedelemszerző és megélhetési stratégiákat úgy, mint a piaci, munkaerő-piaci részvételek egyfajta alternatíváját*, akár önkéntesen, akár kényszerből választott életberendezkedés is az. Gyakran találkozunk ezzel a megközelítéssel akkor, amikor a munkanélküliségre való berendezkedést egyfelől átmeneti állapotként írják le, másfelől, még az átmeneti időtartam alatt is valamiféle megszokásokon, hagyományokon, vagy tudatos döntéseken alapuló szisztematikusságot és célszerűséget vélnék felfedezni e „túlélési stratégiákban”. Mások viszont éppen nem az átmenetiségre, a „túlélési jellegre” helyezik a hangsúlyt, hanem annak valamiféle tartós „beágyazódására”, kultúraként az élet egészét szabályozó norma- és célrendszerére. E megközelítésekben a *legális piacon kívül boldogulást kereső, generációkon keresztül öröklődő kultúrákat, berendezkedéseket gyakran tárgyalják a szegénység szubkultúrájaként*. Ezekben a tárgyalásmódokban a szegénység kultúrája annyiban, és csak annyiban azonos az emberek meghatározott csoportjában, hogy ők a megélhetésüket, az anyagi javak megszerzésére vonatkozó szabályaikat, normáikat az amúgy domináns intézményesült piac keretein kívül próbálják meg szisztematikusan, életvitelszerűen érvényesíteni.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg!

- 1) A munkavesztés milyen – a jövedelmi hátrányokon túli – korlátokat jelent, ami akadályozza a legális piaci, illetve a nem legális jövedelemszerzést?
- 2) A munkapiacra csak részben bekapcsolódó személyeknek milyen egyéb jövedelemforrásaik, túlélési, megélhetési stratégiáik alakultak ki?
- 3) Mit tudunk meg az alábbi leírásból a háztartások jövedelemszerzési, túlélési stratégiájával kapcsolatban?
- 4) Milyen összefüggés van a pénzjövedelem és a naturáliák termelési képessége, illetve az önellátás között?
- 5) A „háztartásgazdaságnak” mikor és milyen szerepe lehetséges a peremhelyzetű csoportok körében?
- 6) Milyen okok állnak a sodródás, a napról-napra élés túlélési technikája mögött?

5. sz. ábra: A minimálbér alakulása (1999–2012)

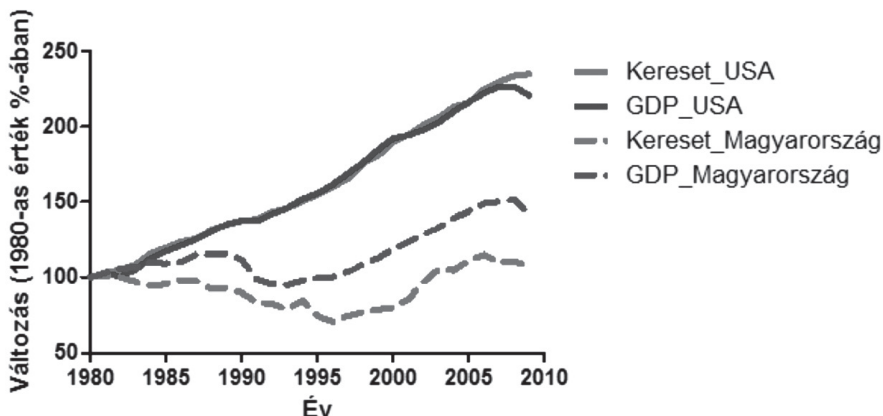
Vannak olyan megközelítések, melyek napszámos, cseléd, lókupec, kosárfonó, vályogvető vagy muzikus cigány kultúráról beszélnek. Ezek a gyakran néprajzi-antropológiai ihletettséggé leírások bár igen izgalmasak és érzékletesek, többnyire nem magyarázzák a jelenlegi életvitelt, életvitelszerű berendezkedéseket. A kultúra visszaállítására irányuló nosztalgiák is javarészt alaptalanok, hiszen a napjaink gazdasági, társadalmi, piaci környezete alapvetően más, semmint hogy lehetőséget biztosítana ezek újraélesztésére. Másfelől, semmi okunk feltételezni, hogy az emberek mindennapos gyakorlataikban tudatosan és következetesen a piac és a nem-piac, legális gazdaság, nem-legális gazdaság szétválasztása mentén rendezkednének be. A túlélési stratégiákban keverednek a piaci, fél-piaci (pl. nem intézményesülten piaci, „fekete”) és nem-piaci gyakorlatok, eszközök. Még az önellátásra berendezkedett háztartások legklasszikusabb eseteleírásai, a szegényparasztságról szóló hazai szépirodalmi, néprajzi és szociográfiai munkák is maguktól értetődően rögzítik azt, hogy bizonyos mennyiségű pénzre, bizonyos piaci kapcsolódásra mindenkinek szüksége van – ha másra nem, legalább „sóra és petróleumra”. Ennél lényegesen messzebb megy Ray Pahl, aki az 1980-as évek elején egy periférikus és leszakadt észak-kelet angliai kistérség, a Sheppey Island informális gazdaságát kutatta. Pahl egyrészt azt mutatta ki, hogy az informális gazdasági részvétel nem igazán „túlélési stratégiaként” számba vehető alternatívája a piaci részvételeknek, és különösen nem igaz az a köznapis vélekedés, hogy aki a formális munkapiacra nem dolgozik, az a felszabaduló munkaidéjében intenzívebben termelhet a piacokon kívül. Pahl érve még adatok nélkül is meggyőző: informális kalákában csak az tud házat építeni, akinek van elég pénze (nemcsak sóra és petróleumra, hanem) téglára, sóderre és ablaküvegre is. Ugyanígy, az tud intenzíven részt venni a mezőgazdasági kistermelésben, aki meg tudja venni a vetőmagot, a tenyészállatot, a műtrágyát és a dízelolajat a traktorba (vagy, ki tudja fizetni a traktoros munka árát szolgáltatásként).

Ebből a megközelítésből a nincstelenség – minden körülmények között, minden gazdálkodási formában – alacsony szintű, alacsony intenzitású részvétel lehetőségét determinálja, viszont, valamilyen szintű forrásokkal való rendelkezés mellett már vannak választási lehetőségek is. Pahl (és nyomában sokan mások) ezeket a választási opciókat „háztartási stratégiaként” írta le. A stratégia fogalma összetett, egyaránt lényeges tényezőkre épül. Először is, valamiféle döntési helyzetre vonatkozik: azaz lehet így is, és úgy is, tehát lehet választani a követendő célok és utak között. Ugyanannyi pénzből lehet kevesebb csirkét, esetleg több csirkehátat venni a hipermarketben, és lehet napocsibét, tápot, ólat venni, csirkét nevelni, és a vasárnapi húslevesbe frissen vágott csirkét főzni. A különbséget értékelhetjük, jelezhetjük stratégiaként is, hiszen nem egy egyszeri választást, hanem, valamiféle következetességet, célszerűséget, berendezkedést megválasztó döntésről van szó. A fogalom másik eleme is döntő jelentőségű: ahogyan a fogyasztás leírásában a statisztika hagyományosan a háztartást tekinti a releváns megfigyelési egységnek, úgy a gazdálkodást és a fogyasztást egységben kezelő stratégiák is elsősorban a háztartásokra vonatkoztathatóak. A „háztartási stratégia” fogalma tehát nem csupán elvont normákat, célokat, orientációkat fejez ki, hanem mintegy tartalmazza a háztartás munkamegosztásának, gazdálkodási szerepeinek rendjét is.

Ugyancsak a fogalomhasználat következménye az, hogy a tudatos célszerűségek, racionalitások, stratégiai gondolkodásmódok fogalmi ellentétpárja a stratégiai gondolkodás hiánya, a napról-napra élés, a sodródás, az alkalomról alkalomra való, nem egy irányba tartó döntések sora. Az összefüggés azonban nyilvánvaló: minél kisebb mértékben van jelen egy háztartásban a pénz, annál kisebb esélye van a stratégiai gondolkodásnak, a választásnak, s annál sorsszerűbbé válik a sodródás.

- 7) Ön hogyan szokott gondolkodni a munkanélküliek nem-munka munkájáról? Pártolja, támogatja, segíti ezek közül bármelyiket? Miért? Mi a „munka”, akár pénzesélyes lehetőség, amiről igyekeznek lebeszélni ügyfelét, amit szíve szerint tiltana?
- 8) Ön mit szokott tenni a feketemunkát végző ügyfeleivel? Miért épp ezt?
- 9) Ön szerint milyen szociális hasznai vannak annak, ha ügyfele intenzíven műveli kertjét, „háztájizik”? Mikor nem érdemes a háztáji, a kert problémáját feszegetni?
- 10) Mit gondol a munkanélküli nők, asszonyok háztartási munkájáról? Többet, vagy kevesebbet kellene foglalkozniuk a ház körüli munkákkal?
- 11) Melyek azok a „nem-munkák”, amelyeknek a munkához, a munkaerőpiacokhoz közelebb vivő jelentést, jelentőséget tulajdonít?

6. ábra: A GDP és a keresetek alakulása USA és Magyarország⁶

⁶ Forrás: Kereset (USA): <http://www.bea.gov/national/nipaweb/TableView.asp?SelectedTable=58&ViewSeries=NO&Java=no&Request3Place=N&3Place=N&FromView=YES&Freq=Year&FirstYear=1980&LastYear=2010&3Place=N&Update=Update&JavaBox=no> Kereset (Magyarország): http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_zhc001a.html GDP (USA): <http://www.bea.gov/national/nipaweb/TableView.asp?SelectedTable=6&ViewSeries=NO&Java=no&Request3Place=N&3Place=N&FromView=YES&Freq=Year&FirstYear=1980&LastYear=2010&3Place=N&Update=Update&JavaBox=no> GDP (Magyarország): http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qpt001.html A fenti források alapján a grafikon web-es forrása: http://demosthenes.nolblog.hu/archives/2011/03/08/Miert_alacsony_a_fizetesunk

8. A munkanélküliség szerkezetének és a munkanélküliek ellátásának változása

8.1. A munkanélküliek összetételének átalakulása

A jóléti államok kiépülésekor, a II. világháború után szociális biztonságukban leginkább azok voltak veszélyeztetve, akik életkoruk, egészségi állapotuk folytán egyáltalán nem voltak képesek dolgozni, pénzt keresni. Közülük is azok kerültek a legveszélyeztetettebb helyzetbe, akik olyan családi körülmények között éltek, ahol nem volt a családban aktív kereső. Az ilyen élethelyzetek hátterében gyakran az állt, hogy a kenyérkereső „férfi családfő”, az „eltartó” meghalt, megrokkant a háborúban. Hogy a háborúban elesettek és a hadirokkantak családjának szociális biztonságot kell kiépíteni, nem volt kétséges. Ebben a programban találkozott az akkoriban „újnak” számító szociális elv, illetve a régi, hagyományos értékrend a háború áldozatai iránti részvétel és a társadalom jóvátételi törekvése jegyében.

A korai jóléti eszmények az általánosan, mindenkire kiterjedő alapjövedelem biztosítását („basic income”) tekintették egyik fő célkitűzésének. Ám azóta sem sikerült Európában senkinek olyan konstrukciót létrehoznia, amely e feladatnak elviekben is megfelelné. Viszont a jóléti államok gyakorlatilag mégis megtalálták, kiépítették azokat az intézményeket, amelyek révén az általános, mindenkire kiterjedő szociális biztonság igencsak eredményesen biztosítható volt. Mindezt úgy sikerült elérni, hogy a szegénységi, szociális kockázatokkal jellemezhető csoportokat teljesen lefedő szociálpolitikai intézmények garantálták alapellátásukat. Így jött létre például:

- az idősek gyakorlatilag teljes körére kiterjedő felosztó-kirovó típusú nyugdíjrendszer,
- a rokkantakra, fogyatékosokra kiterjedő rokkantnyugdíjak, rokkantsági ellátások köre,
- a túlélő családtagok ellátását célzó özvegyi, árvasági ellátások, nyugdíjak,
- a jellemzően árva gyerekek felnevelésére létrejött gyermekvédelmi intézmények, ellátások.

A háború utáni gyors gazdasági növekedéssel és foglalkoztatás bővüléssel járó újjáépítés időszakában a munkaerő-piaci kereslet tartósan meghaladta a kínálatot. Így a foglalkoztatáspolitikának legfeljebb annyi feladata volt, hogy a megszűnt munkahelyekről az új munkahelyekig vezető utat lerövidítse, könnyebbé tegye. A jóléti intézmények, ellátások tehát alapvetően a munkára képtelen emberek számára igyekeztek tisztességes, elfogadható jövedelmet, életkörülményeket biztosítani.

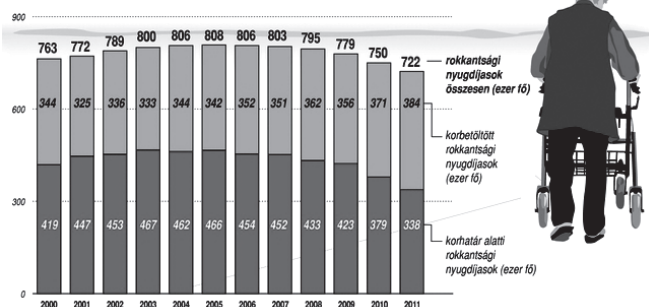
A hetvenes éveket követően, az olajválság utáni helyzetben megváltozott az európai jóléti rendszerek ügyfeleinek összetétele, és ezzel együtt megváltoztak a szociális biztonság terén ellátandó szociálpolitikai feladatok hangsúlyai is. A munkaerőpiacok beszűkülésével, sőt, bizonyos társadalmi csoportok esetében a munkanélküliség tartóssá válásával a szociálpolitikai ellátásért folyamodók körében jelentősen megnőtt az aktív korú, munkaképes, ám munka és saját jövedelem nélküli személyek aránya.

A társadalmi változás számos további bonyodalommal is járt:

- A tartósan munkanélküliek ellátására (és a tartós, masszív munkaerő-piaci kereslet-hiány kezelésére) nem álltak rendelkezésre megfelelő intézmények, ellátási formák, közpolitikai és jogi eszközök.
- A probléma gyors kezelésére kitalált, sokszor improvizált, átmeneti jellegű megoldások nem tudták megvédeni az új ügyfélkört a szegénységtől: rövid időn belül ez a tartósan munkanélküli, önálló jövedelem nélküli, bár munkára képes aktív csoport vált a legszegényebb társadalmi réteggé.
- A tartós munkanélküliség (és szegénység) szociológiai tényezői közül ki kell emelni a képzetlenséget és a földrajzi-térségi hátrányok meghatározó erejét. A munkaerő-piacok mindig „lefelé” szorítanak ki: a magasabb végzettségű, jobb munkavégző-képességű személyek még tudnak úgy reagálni a munkaerő-piaci nehézségekre, hogy azt a némileg rosszabb munkát vállalják, amely egy szinttel alacsonyabb képzettséget igényel (ezt a jelenséget szokás „alulfoglalkoztatásnak” nevezni). A lefelé történő kiszorító mechanizmus végeredménye azonban, hogy az addig a munkaerőpiac peremén foglalkoztatottak végérvényesen kiszorulnak a munkaerőpiacról.
- Az iskolázatlan, tanulatlan szegények körében a történelem során mindig – és a Föld bármely részén, mindenütt – az átlagosnál nagyobb családméret, a több gyerek a jellemző.
- Nem szabad megfeledkezni arról, hogy az új jóléti ügyfélkör elszegényedése azért is jelentett oly drámai változást, mert a „rég” ügyfélkört ellátó, hagyományos és beérett jóléti rendszerek igen jól működtek. Például a nyugdíjrendszerek eredményes működésének köszönhetően – az emberiség történetében először – megszűnt az időskori szegénység a XX. század végére a jóléti államokban.
- A hagyományos jóléti rendszerek eredményes, jó működése nagy csábítást jelentett a szociálpolitika számára. *Megpróbálták az új problémákat is a régi intézményes keretek között orvoslani.* Ennek hatására átalakultak a nyugdíjrendszerek funkciói: a korai nyugdíjazási formák, így a rokkantnyugdíjak többé-kevésbé munkaerő-piaci támogatási formákká váltak. Ez viszont „megtépázta” a hagyományos rendszerek stabilnak, fenntarthatónak tűnő kereteit is. A hagyományos, beérett, legitim, elismerten jól működő rendszerek is megínogtak.

7. sz. ábra:
Rokkantsági nyugdíjban részesülők száma Magyarországon, 2000–2011

Forrás: ONYF/MTVA-Sajtóadatbank/MTI
www.mti.hu

8.2. A „régí” ellátó rendszerek „új” ügyfelek

A második világháború után kiépült jóléti rendszerek részben méretüknél, részben berendezkedésüknél fogva igen „nagy tehetetlenségű” bürokratikus rendszerek, amelyeknek a változása évtizedekig eltartó folyamat is lehet.

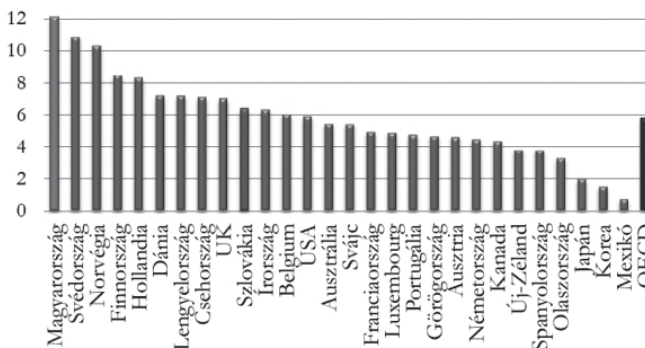
Az átalakulást tovább lassítja a hagyományos jóléti rendszerek korábbi sikeressége. Sokan úgy gondolkodnak, hogy nem is szükséges e rendszerek átalakítása, hiszen a válságok ideiglenesek, és túljutván a megrázkódtatásokon, a leghelyesebb visszatérni a jóléti államok „aranykorát” jelentő működésmódokhoz. *A szociálpolitika kereteinek alapvető átrendeződése* – a célcsoportok szociológiai karakterének változásai, a demográfiai, munkaerő-piaci átalakulások, az új politikai prioritások és kormányzati magatartások – *lehetetlenné tette a régi ellátórendszer hatékony működését*. Hosszabb távon ugyanis *a hagyományos jóléti ellátások* – elsősorban a nyugdíjak, az időskori, a fogyatékosági és az anyasági ellátások – eredeti funkcióiktól idegen „*túlhasználata*” nem csupán mennyiségében növelte kezelhetetlenné az ellátórendszert, a megoldandó szociális problémák körét, hanem a rendszerek belső logikáit és funkcionális összefüggéseit is erodálták, átláthatatlanná tették.

Ennek jeleivel találkozunk akkor, amikor: az időskorúak ellátásai és a nyugdíjak nem kizárólag az idősek jövedelmi és szociális biztonságát szolgálják;

- a fogyatékosági ellátások nem a megélhetésükről gondoskodni nem képes egészségkárosodottak számára akarnak biztonságot teremteni; (A rendszerváltást követően Magyarországon például a rokkantsági nyugdíj kivezető utat jelentett a munkanélküliségből.)
- az anyasági ellátások nem a gyermeknevelés miatt otthon maradni kényszerülő szülők jövedelembiztonságát szolgálják,

hanem elsősorban a munkaerő-piaci feszültségek levezetésének segédeszközeiként kezdenek el működni, akkor logikus fejlemény a korábban masszív, tiszta logikájú rendszerek korlátainak „feloldódása”.

8. sz. ábra: Rokkantsági ellátásban részesültek aránya a munkaképes korú népesség (20-65 év) belül

http://outside.mfor.hu/mfor/images/rokkantnyugdijasok_szama_oecd_2011_02_25_600.jpg

A problémákat tovább súlyosbítja, hogy a hagyományos rendszerek „túlhasználata” nemcsak e rendszerek összetarthatatlanságát eredményezte, hanem jelentős részben bizonyult hatástalannak a fölmerülő szociális problémák egyéni orvoslásában is. Így például ha valakinek – egy viszonylag fiatal személynek – az egészségkárosodása nem túl súlyos, és az illető elvileg képes a munkavégzésre, ám ennek ellenére megállapítják számára a rokkantnyugdíjat, akkor ezzel nemcsak az a gond, hogy terhet jelent a nyugdíjrendszerre, azaz növeli a csökkenő számú járulékfizető terheit, hanem az is, hogy a rövid szolgálati idő miatt csak igen alacsony összegű résznyugdíj járhat neki. Ez nem elég a megélhetéshez, viszont rokkantnyugdíjasként a munkavállalási lehetőségei is igen korlátozottá válnak. Vagyis a szegénység kockázatai sem csökkennek, a megoldás nem jelent gyógyírt a szegénységből való kikerüléshez – legfeljebb valamiféle minimális szociális jövedelem biztosítását képes megteremteni.

Mindezeket figyelembe véve vannak, akik úgy gondolkoznak, hogy a régi ellátórendszerek bármennyire is jól (eredményesen, hatásosan, hatékonyan, kiszámíthatóan) működtek korábban, az idő kerekét nem lehet majd visszaforgatni. Nem pusztán arról van szó, hogy a rendszereket hozzá kell igazítani a változó technikai, gazdasági, társadalmi változásokhoz és igényekhez, hanem azt is figyelembe kell venni, hogy a rendszereknek az eredetitől eltérő funkciókat kell betölteniük. Ezen eltérő funkciók sorában a legdöntőbb feladat az, hogy az „új”, aktív korú, elvileg dolgozni tudó, ám munka és jövedelem nélküli szegények számára is ki kell építeni a szociális biztonságot érvényesítő jóléti rendszereket. E megközelítés igen erősen épít arra a megfigyelésre, hogy *az új problémáknak a régi szervezeti keretekben történő megoldási kísérletei kudarcot vallottak*. Bármennyire is igyekeztek a jóléti rendszerek az új problémákat a korábbi jogosultsági és intézményi keretekben orvosolni, bármennyire is próbálták a kereteket úgy tágítani, hogy az új ügyfelek problémáira is választ adjanak, a törekvés nem igazán járt sikerrel. Nem tagadható, hogy valamilyen szinten bővültek az ellátások és ellátási formák, mégis indokolt sikertelenségről beszélni, hiszen:

- az új, aktív korú ügyfélkört és gyermekeiket nem sikerült a szegénységtől megvédeni;
- maguk az intézmények is komoly válságokba sodródtak, még a korábbi funkciókat is egyre súlyosabb nehézségek árán képesek csak betölteni.

További vitatott kérdés az, hogy vajon e sikertelenségek mennyiben tudhatók be annak, hogy:

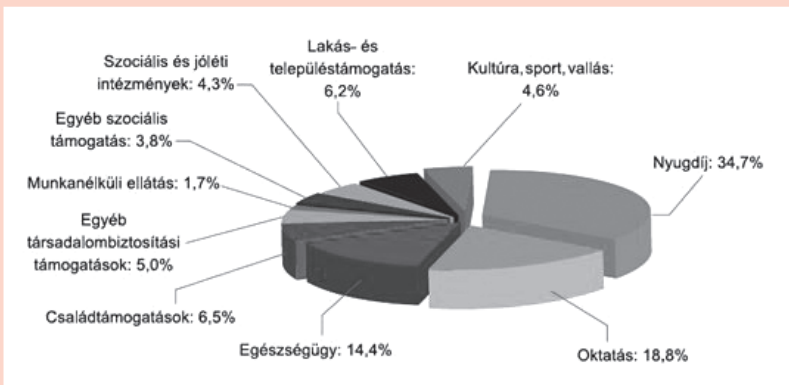
- a jóléti rendszerek szakmai, intézményi és jogosultsági tartalmaiban túl nehézkesnek bizonyultak arra, hogy igazodjanak a változó körülményekhez,
- avagy hogy a jóléti eszmények olyan politikai támadások kereszttüzébe kerültek, hogy már eredeti céljaik is megkérdőjeleződtek.

Ilyen helyzetben logikus fejlemény, hogy előtérbe kerülnek azok a politikák és programok, amelyek a munkába való visszatérést célozzák. Makroszinten e politikákat, mint a francia politikai hátterű „beillesztési” („insertion”), a brit hagyományból az Unió koncepciójába is átkerülő „befogadási-összetartozási” („inclusion”), illetve a németes gyökerű „integrációs” politikákat jellemeztük.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg!

- 1) Hogyan alakult át az Ön ügyfélköre az elmúlt időszakban?
- 2) Mennyire jellemző a munkanélküliség tartóssága az Ön településén?
- 3) Milyen változást hozott az egyének, családok élethelyzetében a munkanélküliség állandósulása?
- 4) A változásokhoz hogyan sikerült a segítő rendszereknek, szolgáltatásoknak alkalmazkodni a településen?
- 5) Milyen eszközök állnak Önnek rendelkezésére a tartósan munka nélkül lévő célcsoporttal folytatott munkája során?
- 6) Ezekkel az eszközökkel milyen jellegű problémákat tud hatékonyan kezelni, s mire alkalmatlan az eszköztár?
- 7) Milyen javaslatok lennének az eszköztár bővítésére a hatékony munkavégzés érdekében?
- 8) Ön mit gondol arról, hogy mennyi ideig kellene szociális jövedelmekből biztosítani a kisgyereket nevelő szülők otthonmaradását? Mit szól a GYES időtartamának megrövidítéséhez? Egyetért, vagy ellenzi?
- 9) Kérem, elemezze az alábbi grafikon!

**9. sz. ábra: A jóléti kiadások megoszlása Magyarországon
2009**

http://cstrtk.freeblog.hu/files/2011/04/joleti_kiadasok2009.jpg

9. A területi egyenlőtlenségek hatása a foglalkoztatás alakulására

9.1. A területi hátrány szerepe a kirekesztődésben

A rendszerváltozás óta számos szociológiai kutatás igazolta, hogy Magyarországon a társadalmi-gazdasági hátrányok kialakulásában jóval nagyobb szerepe van a területi dimenzióknak, mint az unió többi országában. Ennek hátterében az áll, hogy a térség, mint sajátos adottsággal rendelkező entitás, önmagában is képes kedvező vagy kedvezőtlen helyzet kialakítására. Azok a területi egységek, ahol alulfejlett a gazdaság, magas a munkanélküliségi ráta, valamint jelentősek a lakosság kulturális és etnikai különbségei a társadalmi fősodorhoz képest, gócterületei a társadalmi kirekesztődésnek. Ezek a jelenségek legtípikusabban a leszakadó térségekben jelentkeznek. Felmerül a kérdés, hogy mitől más ez a jelenség Magyarországon, mint bárhol máshol az Európai Unióban? A térbeli faktor átlagnál erősebb befolyása mögött az a tény áll, hogy Magyarországon az egyén sorsának alakulására a családi háttérnek sokkal markánsabb hatása van, mint Nyugat-Európában, másrészt pedig az Unión belül Magyarországon a legnagyobbak az országon belüli területi egyenlőtlenségek. Ezen adottság negatív hatása nyilván mérsíkelhető lenne, ha a civil szféra kellő fejlettséggel bírna hazánkban, de éppen a legfejletlenebb térségekben a leggyengébbek a non-profit szervezetek is. Az egyéni életút alakulása mellett a kirekesztődésnek létezik további két olyan forrása, amelynél a társadalmi fősodortól való leszakadás a kollektív sors következménye, és amelyen a családi háttér ugyan enyhíthet, de a kitérés esélyeit nem tudja érdemben befolyásolni. A hazai településfejlődés szélsőséges egyenlőtlenségeiből fakadó területi hátrány, valamint az etnikai származás, mint kollektív faktorok hatása.

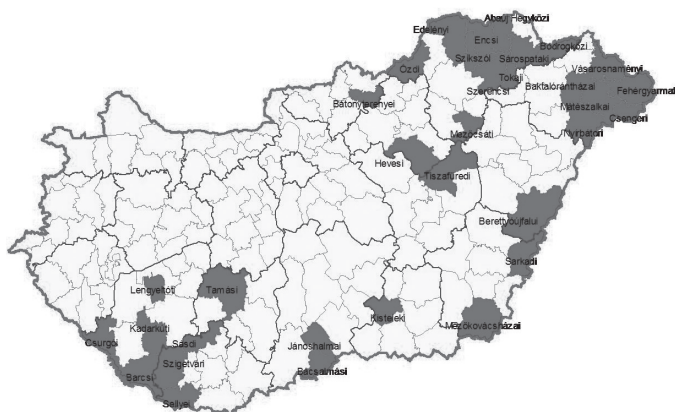
Az Észak-magyarországi Régióban a Csereháton, a Dél-dunántúli Régióban pedig az Ormánságban élőket említik leggyakrabban, mint a területi hátrány és az etnicitás hatásainak áldozatait. Az előbb említett tájegységeken kívül nagyon jelentős külső és belső perifériákat találunk még az Észak-alföldi Régió határ menti térségeiben, valamint a régió megyehatárainak találkozásánál kialakult, belső perifériaként emlegetett térségekben. Ez utóbbi esetben még nem alakultak ki egybefüggő gettóhelyzetű kistérségek, de az érdemi beavatkozások elmaradása esetén a közeljövőben ez könnyen bekövetkezhet.

Az 1990-es évek után különösen felértékelődött a földrajzi elhelyezkedés szerepe. Bár a településtípusok szerinti különbségek már a rendszerváltozás előtt is hatottak az egyenlőtlenségek alakulására, akkoriban ezek az eltérések nem voltak annyira szembevetőek. Ma már az eltérő típusú településeken vagy kistérségekben élőket éles, az életkörülményekben megmutatkozó szakadékok választják el egymástól.

A mindenkori kormányok bár politikai szinten a rendszerváltozás óta folyamatosan hitet tettek a területi különbségek mérséklésének szükségessége mellett, a gyakorlatban a hazai területfejlesztés e téren kudarcot vallott. A területi egyenlőtlenségek keze-

lésében két éve következett be jelentősebb fordulat, amikor a kormány a fejlettségbeli hiányosságokat tükröző statisztikai adatok alapján kijelölte az egymillió embernek ott-hont adó 33 leghátrányosabb helyzetű kistérséget.

10. sz. ábra: A 33 LHH-s kistérség

Forrás: www.nfu.hu

A kistérségi lehatárolást követően megtörtént a „Nem mondunk le senkiről” úgynevezett összetett fejlesztési, „zászlóshajó” programok kidolgozása, amelyek célja, hogy a 33 LHH-s kistérségnek lehetőséget teremtsen a helyi gazdaság dinamizálására, a foglalkoztatás bővítésére, valamint a társadalmi és földrajzi mobilitás elősegítésére. Annak érdekében, hogy a leginkább társadalmi-gazdasági hátránnyal érintett kistérségek célzott többletforrásokhoz juthassanak az európai uniós alapokból – figyelembe véve az említett kistérségekben mutatkozó értelmiségi és szakember deficitet-, a kormány szakmai, programozási segítséget nyújt a helyieknek a minél sikeresebb pályázati aktivitás elérésére is.

Központi programok is indultak a kistérségek foglalkoztatási helyzetének javítására. Felnőttképzés terén ilyen a „Lépj egyet előre program”, vagy a munkába állást segítő START kártya, illetve az érintett térségekre vonatkozó a START RÉGIÓ kártya.

E programok sorába tartozik a „Befogadó Falu” program is, amelynek célja a hajléktalan emberek társadalmi integrációjának elősegítése vagy a WIFI Falu Program, amely révén számos hátrányos helyzetű szabolcsi és borsodi kistérségben 1500 háztartás kapott használt számítógépet, internet hozzáférést és a használatukhoz szükséges számítástechnikai ismeretet.

Zajlik még egy, a családsegítésben dolgozó szakemberek szempontjából is kiemelt fontosságú program az országban, ez a 2006-ban indult Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program. A program célja, hogy jelentősen csökkenjen a gyermekek és családjaik szegénységi aránya Magyarországon, és ezzel párhuzamosan a kollektív fakto-

rok hatását legyőzve, közeledjenek egymáshoz a gyermekek életkilátásai. A prioritások között szerepel a kirekesztődés, a szegregáció és a mélyszegénység extrém formáinak érdemi mérséklése is. A program alapján készült el 2007-ben a „Legyen jobb a gyerekeknek Nemzeti Stratégia”, amelyet 2007-ben fogadott el az Országgyűlés. A stratégia példaértékűen hangsúlyozza a kirekesztődés kezelésben egyedül célravezető komplex megközelítés és szolgáltatás szükségességét. Jelenleg az előzőekben foglaltak gyakorlati megvalósításának lehetőségét tesztelendő zajlik egy modell program is a Nógrád megyében található Szécsényi kistérségben.

A stratégiához illeszkedő „Biztos Kezdet” programok is érdemben segíthetik majd a gyermekek és szülei kirekesztődésének mérséklését a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben.

9.2. A területi dimenzió munkanélküliségre gyakorolt hatása Magyarországon

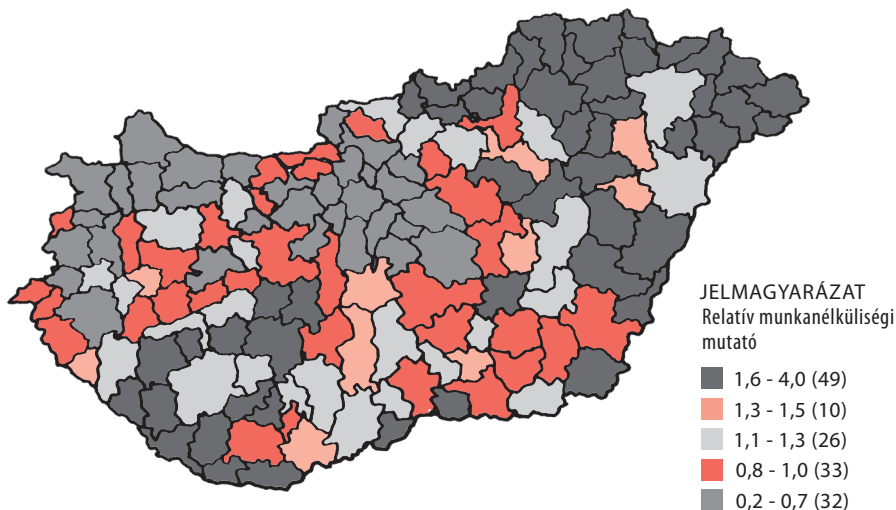
A fentiek tükrében nem meglepő, hogy a kirekesztődéshez vezető egyik alapvető ok, a munkanélküliség kialakulása is jelentősen eltér a nyugat-európaiaktól, mert megjelenése óta markáns területi (települési és településtípusbeli) eltérések jellemzik. Az első jelentős munkanélküliségi hullám 1992-93 között tetőzött Magyarországon, amikor is 1,5 millió ember veszítette el munkáját. Már ebben az időszakban kialakult az úgynevezett nyugat-keleti lejtő, amely azóta is jellemzi a hazai munkanélküliségi folyamatokat. Ez a lejtő nem jelent mást, mint azt, hogy a keleti országrészben húsz év óta folyamatosan nagyságrendekkel nagyobb a munkanélküliség, mint a Dunától nyugatra. Természetesen az egyes megyéken belül, kistérségenként jelentős szóródás érzékelhető. Önmagukban a regionális különbségek is kedvezőtlenek, de a helyzetet tovább súlyosbítja, hogy az eltérések kialakulásával párhuzamosan nagyon zárt munkaerőpiacok jöttek létre, elsősorban a kedvezőtlen (drága és nem megfelelően kiépített) tömegközlekedésnek köszönhetően.

Ehhez járul még hozzá az érintett területeken az ipari és vállalkozási kapacitások alacsony szintje. A legkedvezőtlenebb helyzetben a rendszerváltozás előtti időszakban is periférikus fekvésűnek tekintett, gyenge infrastruktúrával, alacsony iskolai végzettségű népességgel, fejletlen kereskedelmi és szolgáltató szektorral jellemezhető régiók voltak és vannak (Balcsók, 2005). Ez elsősorban az Észak-alföldi, a Dél-alföldi és a Dél-dunántúli Régiót jelenti. Rendkívül kedvezőtlenek az Észak-magyarországi Régió mutatói is, de ott gazdasági szempontból a nehézipar összeomlása idézte elő a jelenleg is kritikus helyzetet.

A rendelkezésre álló adatok tükrében megállapítható, hogy *a válság kirobbanása, azaz 1992 óta a munkanélküliség térbeli struktúrája* – a térségfejlesztésre irányuló erőfeszítések ellenére – *nem módosult jelentősen*. A legsúlyosabb helyzetű térségek továbbra is a zömmel határmenti fekvésű kistérségek (kivéve a nyugati és a közép-magyarországi térségeket).

Az 1992-ben a 30 legkedvezőtlenebb mutatóval rendelkező kistérségből 20, tíz év múlva is ugyanebben a kategóriában volt megtalálható. Ezek a következők: Abaúj-hegyközi, Baktalórántházai, Bodroghközi, Csengeri, Edelényi, Encsi, Fehérgyarmati, Hajdúhadházi, Hevesi, Ibrány-Nagyhalászi, Mátészalkai, Mezőcsáti, Mezőkovácsházai, Nyírbátori, Sellyei, Szécsényi, Szigetvári, Szikszói, Tokaji, Vásárosnaményi.

11. sz. ábra: Az egyes kistérségeknek a munkanélküliségi mutató alapján számított országos rangsorban elfoglalt helyezésének átlagértéke (1992 és 2008)

Forrás: Balcsók, 2009. .

Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat adatsorai alapján szerkesztve.

A térképen is látható, hogy az érintett térségek közül kilenc az Észak-magyarországi, nyolc az Észak-alföldi, kettő a Dél-dunántúli, egy pedig a Dél-alföldi Régióban helyezkedik el. Fontos kiemelnünk, hogy míg a vizsgált időszak alatt a regisztrált munkanélküliek száma csaknem felére esett vissza, a kistérségi és települési szinten nőttek a különbségek. Ez azzal magyarázható, hogy a kedvezőbb pozíciójú területeken – főváros, Nyugat-Magyarország – tovább mérséklődött a munkanélküliség, míg az eleve magas munkanélküliséggel sújtott térségekben – Északkelet-Magyarország, Dél-Dunántúl – csak az átlagnál jóval alacsonyabb ütemben, vagy egyáltalán nem csökkent a regisztrált munkanélküliek száma. A munkavállalók tekintetében az ingázókat érintették legkedvezőtlenebbül az elmúlt évtizedekben végbemenő gazdasági változások. A vállalatok a költségek minimalizálására törekedve elsőként nekik mondtak fel. Az ingázó munkavállalók nagy része Északkelet-Magyarországon élt, s a távoli munkahely megszűnését követően a lakóhelyén próbálta a megélhetést biztosító jövedelmet megszerezni. Ez jelentősen megterhelte az ott élők eltartására –már az ingázást megelőző időszakban is – képtelen térségeket. Ehhez társult még, hogy a budapesti nagyvállalatok gyors ütemben számolták fel vidé-

ki egységeiket, amelyek leginkább szintén a periférikus térségek lakosságát érintették munkaerő-piaci szempontból a leghátrányosabban. Az így kialakult rendkívül súlyos helyzetet tovább fokozta a mezőgazdaság válsága is, amely ágazat szintén ezekben a térségekben volt a foglalkoztatás meghatározó fontosságú szereplője.

A segélyezési gyakorlat megváltoztatása a kilencvenes évek közepén a munkanélküliek számának csökkenését idézte elő, de ez nem volt egyértelműen pozitív folyamat. A nagy elbocsátások ugyan mérséklődtek, de a regisztrált munkanélküliek nagy hányada nem jutott munkalehetőséghez. A munkaügyi intézményrendszer látóköréből csupán azért kerültek ki, mert vagy az inaktivitást – többnyire a rokkantnyugdíjaztatást – választották, vagy kimerítették a jogosultságukat.

A regisztrált munkanélküliek száma 1993 és 1996 között lassú csökkenést mutatott, majd ismét növekedés volt érzékelhető, bár a növekedés mögött egyértelműen adminisztrációs okok álltak. A vizsgálat utolsó évében ugyanis a támogatások feltétele a regisztráció lett, így a munkanélkülieknek érdekük lett a munkaügyi kirendeltséggel való kapcsolattartás. Az államilag finanszírozott aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöknek köszönhetően a munkanélküliek száma némiképpen mérsékelhető volt, bár ezek a programok érdemi javulást nem hoztak.

Az ezredforduló után fellendülésnek lehettünk tanúi a gazdaságban, amely kedvezően hatott a foglalkoztatásra, de a legsúlyosabb helyzetű térségekre nem volt számottevően pozitív kihatással.

A magyarországi munkaerőpiac alapvető problémája továbbra is a foglalkoztatottság rendkívül alacsony szintje, amely a KSH nyilvántartása szerint 2011-ben mindössze 54,6% volt. Az ország a mai napig nem heverte ki a 90-es évek válságának következményeit, hiszen az akkor inaktívvá váltak közül a ma még aktív korúak jelentős hányada továbbra sem szereplője az elsődleges munkaerőpiacnak. Közülük is, aki dolgozik, főként a fekete- és szürkegazdaság „foglalkoztatottja”. Minden törekvés, gazdasági és munkaerő-piaci program ellenére, az elmúlt években nem volt számottevő változás a munkaerőpiacon.

A munkanélküliség kistérségi és egyes településtípusok szerinti eltéréseit vizsgálva megállapítható, hogy *Magyarország lakosságának egytizede olyan térségekben él, ahol a munkanélküliségi ráta meghaladja a 19%-ot*, sőt a legrosszabb helyzetűekben, – az úgynevezett felső decilishez tartozókban – a 22 százalékpontot. A foglalkoztatottak aránya ezekben a kistérségekben, a 15-64 éves korosztály körében a becslések alapján 36-50% között van. Az előrejelzések szerint ezekben a periférikus helyzetű kistérségekben nem is várható a mutatók javulása. A területi különbségeket jól példázza, hogy míg 2007-ben az 500 főnél alacsonyabb lélekszámú falvakban a regisztrált munkanélküliek aránya 13,7% volt, addig Budapesten 2,3%, a megyei jogú városokban pedig 5,7 százalékpont volt ugyanez az arány (Farkas-Bálint 2008).

12. sz. ábra: Foglalkoztatási arány, 2008

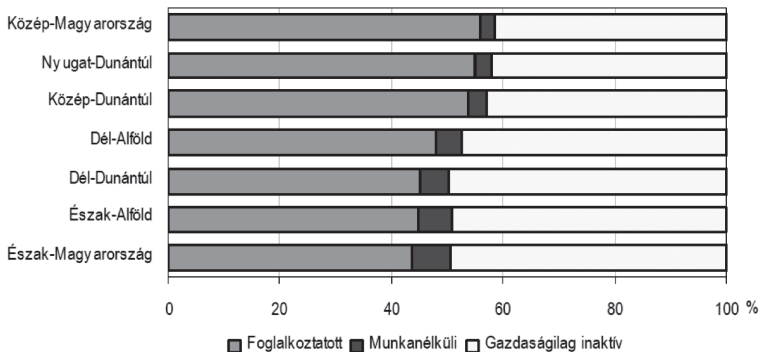
Forrás: A gazdasági folyamatok regionális különbségei Magyarországon 2008-ban, KSH, 46.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg!

- 1) Gondolja végig, és összegezze, hogy az Ön illetékességi területén – a településén vagy a kistérségében – hogyan alakult a munkanélküliség az elmúlt, közel két évtizedben!
- 2) Milyen tipikus életutak alakultak ki az ingázás lehetőségének szűkülését követően? Miből élnek az egykori ingázók?
- 3) Van-e jelenleg lehetőség az Ön településén/térségében az ingázásra?
- 4) Milyen szempontból különbözik napjaink ingázása a 20 évvel ezelőtti ingázás feltételeihez képest?
- 5) Mi segíti, illetve mi akadályozza a munkaerő térbeli mobilitását az Ön településén/térségében?
- 6) Az alábbi táblázat a 15-74 éves korosztály aktivitási adatait foglalja össze a KSH 2009. július 29-én közzétett adatai alapján. Ismertesse a legfontosabb területi egyenlőtlenségeket az alábbi grafikon és adatsor alapján!

Forrás: A gazdasági folyamatok regionális különbségei Magyarországon 2008-ban, KSH, 44.

13. sz. ábra: A 15-74 éves népesség megoszlása gazdaságiaktivitás szerint, 2008

Forrás: A gazdasági folyamatok regionális különbségei Magyarországon 2008-ban, KSH, 44.

6. sz. táblázat: A 15-64 éves népesség gazdasági aktivitási mutatói az Észak-alföldi régió megyéiben, 2009

	Hajdú-Bihar	Jász-Nagykun-Szolnok	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Észak-alföldi régió
	megye			
Foglalkoztatottak, ezer fő	176,9	137,6	171,7	486,2
Munkanélküliek, ezer fő	22,7	17,8	40,6	81,1
Gazdaságilag aktívak, ezer fő	199,6	155,4	212,3	567,3
Gazdaságilag inaktívak, ezer fő	165,8	106,7	171,0	443,5
Népesség, ezer fő	365,4	262,1	383,3	1 010,8
Munkanélküliségi ráta, %	11,4	11,5	19,1	14,3
Aktivitási arány, %	54,6	59,3	55,4	56,1
Foglalkoztatási ráta, %	48,4	52,5	44,8	48,1

Forrás: KSH, MEF, 2009 http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xtabla/munkerohelyz/tablmh09_18.html

9.3. A családsegítés területi dimenziója

A többcélú társulások létrehozásának hátterében elsődlegesen az állt, hogy az ezredfordulóra egyre problematikusabbá vált a települések többségében a közszolgáltatások finanszírozása és lakosság általi elérése. Ezt támasztja alá az adat, amely szerint „2002-ben az önkormányzatok közel fele csak pótlólagos központi segítséggel volt képes akár önálló, akár társult intézményei működtetésére (Kovács 2008). Az ezredforduló első felében egyre tipikusabbá vált – főként a speciális ellátások tekintetében –, hogy az önkormányzatok folyamatosan kötelezettséget mulasztottak.

A kistérségi szerveződések azonban nem az ezredforduló után alakultak ki Magyarországon. A „*területi alapon szerveződő kistérségi társulások felbukkanását a 90-es évek első felére datálhatjuk*” (Kovács 2008). Ekkoriban a társulások létrehozására a plusz területfejlesztési forrásokhoz való hozzájutás motiválta az önkormányzatokat. Másrészt az identitás megőrzése és erősítése is társulásra ösztönző tényezőként hatott néhány önkormányzat esetében.

Az 1996. évi XXI. törvény azonban csak a kistérségi önkormányzati társulásokról rendelkezett, nem téve kötelezővé az önkormányzatok számára a megalakításukat. Ez a törvény nem zárta ki a többes tagságot sem, tehát egy adott önkormányzat akár több kistérségi társulás tagja is lehetett egy időben. Ez a rendelkezés elég kaotikussá tette a társulási viszonyokat, amelyet csak a Területfejlesztési törvény 2004-ben bekövetkezett módosítása tisztított meg. Ez a módosítás ugyanis kimondta, hogy egy település csak egy kistérségi társulás tagja lehet, és a társulásnak le kell fednie területileg az adott statisztikai kistérséget, így *egy önkormányzat többé nem lehetett tagja a területileg nem a kistérségéhez tartozó szerveződésnek.*

2004 tavaszán jelent meg a többcélú kistérségi társulások életre hívását ösztönző törvénytervezet és kormányrendelet. A törvény célja a közszolgáltatások terén a hozzáférés és a hatékonyság javítása volt. A cél megvalósítása érdekében ösztönözte a társulási formában való feladatellátást a területfejlesztés, illetve három másik területen: a közoktatásban, a szociális ellátásban és az egészségügy terén, az ügyeletek megszervezését illetően.

A többcélú kistérségi társulások vonatkozásában elmondható, hogy elviekben önkéntesen jöttek létre, valójában azonban szükségből formálódtak, amely mögött a többletforrásokhoz való hozzájutási lehetőség állt. Tekintettel arra, hogy elsősorban anyagi érdekek húzódtak meg a többcélú kistérségi társulások létrejöttében, a felfutásuk is viszonylag gyors volt, hiszen három év alatt 73-ról 162-re nőtt a számuk. 2005-ben következett be a leglátványosabb növekedés, amikor is elindult a kistérségi normatív finanszírozás.

A kistérségi együttműködés azonban máig nem konfliktusmentes. A szociális ellátások vonatkozásában a többcélú társulási formában való működtetést elsősorban az nehezíti, hogy az elmúlt 15 évben a kormányzat a különböző törvények révén túlságosan erősítette a kistérségi önállóság megteremtésének és megtartásának ideáját, és ebből fakadóan gyakran a néhány száz fős települések is ragaszkodnak – súlyos nehézségeik ellenére is – intézményeik önállóságához. Mivel azonban az önkormányzat ellátási kötelezettsége nem az adott településen élők ellátási igényeit és az adott önkormányzat teherbíró képességét figyelembe véve került kidolgozásra, ez ahhoz vezetett, hogy nagy kiterjedésű, szolgáltatáshiányos területek jöttek létre az országban, tipikusan elsősorban éppen azokban a kistérségekben, amelyek a legsúlyosabb társadalmi-gazdasági problémák hordozói.

A többletfinanszírozás lehetőségét és a szolgáltatáshiányok megszüntetésének esélyét hordozó társulásokba való belépés, illetve az ezen keretek között való működés tekintetében öt évvel a törvény életbe lépése után sem található száz százalékos sikertörténet, jó gyakorlat az országban. Az önállóságra buzdító állami attitűd következményei mellett az egykori járási formában való együttműködés egy-egy polgármester gondolkodásában örökre bevésődött negatív élményei is nehezítik a közös ellátásszervezést.

Továbbá a nagyobb lélekszámú, többnyire kistérségi központként funkcionáló települések hatalmi törekvései és gyakori korlátlan forráséhsége is nehezíti a gördülékeny együttműködést. Elsősorban azonban nem a szociális ellátások, hanem a közoktatás terén alakultak ki a leg súlyosabb konfliktusok a többcélú társulások eddigi történetében.

Témánk szempontjából mindenképp jelentős pozitívum, hogy *főként a gyermekjóléti ellátás és a családsegítés terén a leggyakoribb a feladatellátás társulási formában való biztosítása*. A 2007. évi adatok szerint 732 településen biztosították a családsegítő szolgáltatást ebben formában (Rácz, 2008). Ezek segítségével olyan kistépüléseken és aprófalvakban is hozzáférhetővé vált a szolgáltatás, ahol korábban ez csupán esetleges volt, vagy egyáltalán nem volt lehetséges. A Szociális Szakmai Szövetség által végzett kutatások azonban felhívják a figyelmet, hogy a társulások a kibővített ellátási körzeteiket szinte változatlan humán erőforrással és tárgyi feltételek közepette látják el, mint a társulások létrejöttét megelőző időszakban. Sok esetben az is nehezíti az érdemi munkát, hogy gyakran teljesen eltérő adottságokkal rendelkező települések társulnak egymással. Ez a jelentős települések közötti távolság az Alföldön okoz leginkább számottevő problémát.

Általában ritkák a többfunkciós társulások. Ennek következménye, hogy nem alakul ki egészséges munkamegosztás a nem azonos adottsággal rendelkező települések között. Ennek következtében nem jönnek létre mikro-térségi hálózatok sem, pedig ez a működési forma sokkal hatékonyabb lehetne a jelenleginél.

A folyamatosan változó jogszabályi és pénzügyi háttér miatt a társulások összetétele is gyakorta változik, így számos esetben több éven át kidolgozott együttműködések szűnnek meg, tovább nehezítve az adott tagtelepülés lakossága számára az ellátásokhoz való hozzáférést.

Azon térségekben, ahol konfliktusokkal terhelt volt a szociális szolgáltatások kiépítése és rendezetlenek a viszonyok, gyakori, hogy csak alkalmanként jutnak el egy-egy településre a szakemberek a kapacitáshiány miatt.

Az előzőekben vázolt problémák ellenére jó néhány pozitívumot is hordoz a társulások létrejötte.

- Számos olyan település van, főként az aprófalvas térségekben, ahol a társulási korszak előtt nem tevékenykedtek megfelelő végzettségű szociális munkások, mára azonban ott is elérhetőek a képzett szakemberek.
- Több olyan település van, ahol létrejöttek és jól működnek a hálózatok.
- Ennél a működésmódnál a kiegészítés is ritkább a segítő munkatársak körében, hiszen a hálózatos működésmód lehetővé teszi a rendszeres tapasztalat- és információcserét, valamint a közös problémakezelést is.
- Sok településen javult az ellátások székhelyéül szolgáló épületek állapota is, több helyen jelentős eszközbeszerzések is zajlottak.
- Az is a pozitívumok közé sorolható, hogy a rendelkezésre álló munkaerő a korábbinál rugalmasabban csoportosítható át, és a helyettesítések megszervezése is egyszerűsödött.

- A társulási forma egyik legnagyobb előnye pedig az, hogy ilyen módon a kistérségen belül összehangolhatóbbá váltak a különböző fejlesztési elképzelések, kevesebb a párhuzamosság vagy a felesleges átfedés a rendszerben.

Természetesen szólnunk kell a mindennapokban jelentkező problémákról is.

- Az egyik legsúlyosabb gond a finanszírozás kérdése, hiszen gyakran egy-egy önkormányzat nem fizeti be a hozzájárulást, csak igénybe veszi a szolgáltatást. Ennek eredőjeként ma már a társulás rendelkezik a normatíva felett, így egy tagönkormányzatnak sincs lehetősége a „potyautaskodásra”.
- Furcsa helyzet, bár nem egyedi jelenség Magyarországon, hogy adatok hiányában a mai napig nem lehet tudni, hogy olcsóbb lett-e a társulásos forma bevezetése révén a családsegítés biztosítása vagy sem. Az viszont kétségtelen, hogy a rendszerben többletforrások jöttek létre a társulások létrejöttével a korábbi évekhez képest.

Az elmúlt néhány évet tekintve összefoglalóan elmondható, hogy a társulások működtetése szempontjából túlságosan heterogén a kép, ahány kistérség, szinte annyi szolgáltatásszervezési gyakorlat honosodott meg.

GYAKORLAT:

- 1) Vázolja fel, hogy az Önök kistérségében hogyan történik a családsegítés biztosítása!
- 2) Amennyiben társulási formában zajlik a feladatellátás, foglalja össze, hogy melyek a főbb pozitívumai és negatívumai a jelenlegi rendszernek?

Közszolgáltatás szervezés a Pécsi Többcélú Kistérségi Társulásnál

Jó gyakorlatként⁷ azért a pécsi kistérség bemutatására esett a választásunk az MTA Regionális Kutatások Központja kutatói által végzett többcélú társulások működésére irányuló vizsgálatok illetve elemzések közül, mert a kistérség alapadottságai meglehetősen extrémnek tekinthetők, mind a kistérségi központ, Pécs város nagysága, mind a társulást alkotó települések száma (39) tekintetében.

A kistérségben Pécsen kívül nincs más városi rangú település, csak falvak. A települések átlagos lakosság száma nem haladja meg a 700 főt, közülük hét település lakossága nem lépi túl a 100 főt sem, tehát törpefalvak. A jellemzően aprófalvas szerkezetű kistérségben csupán két nagyobb település van Pécsen kívül, az 5000 fős Kozármisleny és a 2000 fős Pellérd.

⁷ A Pécsi Többcélú Kistérségi Társulás működési gyakorlatának bemutatásához Somlyódy Dr. Pfiel Edit: A közszolgáltatási háló működtetésének mintái a Pécsi kistérségben című esettanulmányát használtuk fel.

Annak ellenére, hogy a települések számottevő többsége Pécs vonzáskörzetébe tartozik, több falu helyzete kifejezetten hátrányosnak tekinthető. A Pécsi Többcélú Kistérségi Társulás az elmúlt közel 20 év alatt intenzív szervezési munkával nagyon stabil szolgáltatási hálót épített ki a tagok számára. A pécsi kistérségen belül nincsenek markáns mikrotérségek, ágazatonként elmondható, hogy eltérő területi határok között zajlik a feladatellátás. A Kozármisleny és Göröcsöny települések által vezetett mikrotérségek szolgálták a családsegítő szolgálat működésének bemutatásának alapjául. A két mikrotérséget 16 település alkotja. A többcélú társulás alapvető célkitűzése között szerepelt a szociális háló kistérségi szintű kiépítése, a szolgáltatási hiányok megszüntetése. Ez utóbbi főként az aprófalvak problémája volt a kistérségben. A feladatellátás keretében a társulás és Pécs Megyei Jogú Város között létrejött együttműködési megállapodás szolgál. Témánk szempontjából kiemelten fontos, hogy *kistérségi szinten menedzselik a rendszeres szociális segélyezettek együttműködési programját is*. A program minél sikeresebb megvalósítása érdekében a társulás partnerséget épített ki a siklósi és a pécsi munkaügyi központtal.

A többcélú társulás munkaszervezetének vezetői szerint a kistérség településeinek mindennapjaiban a legmarkánsabb változást a családsegítés és a gyermekjóléti ellátás kiépítése jelentette, mert ez a terület volt a leginkább ellátatlan, illetve nem volt megfelelő – hasonlóan más aprófalvas kistérségekhez – a szakemberek képzése sem. 2005-ben született meg az előzőekben vázolt partnerek között az együttműködési megállapodás a gyermekjóléti szolgálat és a családsegítés feladatainak kistérségi szintű ellátására, valamint a rendszeres szociális segélyezettek együttműködési programjának kidolgozására. A szerződés aláírása maga után vonta a feladatellátást felvállaló intézmény, esetünkben az Esztergár Lajos Családsegítő Szolgálat működési engedélyének módosítását.

A pécsi székhelyű intézmény a megnövekedett feladatellátásra a megfelelő végzettséggel rendelkező munkatársakat három forrásból tudta biztosítani:

- 16 fő az alkalmazottak közül vállalkozóként kötött ellátási szerződést a Pécsi Többcélú Kistérségi Társulással,
- 6 fő saját főállású közalkalmazott,
- azoktól az önkormányzatoktól, ahol voltak saját foglalkoztatású szakemberek, átvett az intézmény három főt a közalkalmazotti állományába, továbbá
- a fentiekben felsorolt humán erőforrást kiegészíti a közvetlenül a többcélú társulás foglalkoztatásában lévő jogász és pszichológus.

Általános vélemény volt a kistérségben, hogy a városban magasabb szinten zajlott a szakmai munka, mint a kistelepüléseken, mert ez utóbbi esetekben – ismét csak úgy mint számos más kistelepülésen az országban – többnyire vagy védőnők vagy pedagógusok látták el az ilyen típusú feladatokat, kiegészítő tevékenységként.

A jelenlegi feladatellátás, amint arra a korábbiakban utaltunk, mikrotérségekbe koncentráltan történik, jól felszerelt, állandó bázisul szolgáló irodákban. Pécs és kistérsége ellátása tehát egyetlen rendszerbe szervezeten zajlik, ami a nyolc

területi gyermekjóléti és családsegítő központ, mint mikrokörzet felállításában ölt testet. Ezek közül kettőnek a központja található Pécssett, mert ez optimálisabbnak bizonyult a város vonzáskörzetében elhelyezkedő falvak lakossága számára is.

A közös feladatellátásra részletes költségvetést dolgoztak ki, amely a szerződés mellékletében szerepelt. Az intézmény vállalta, hogy a kistérségi forrásokat elkülönített számlán kezeli.

A családsegítő működése három fő területre terjed ki:

- a családgondozói feladatok,
- az ellátások közvetítése,
- és a szervezési tevékenység ellátására.

Egyértelműen pozitívum, hogy a területi központokban mindig van az ügyfelek számára folyamatosan rendelkezésre álló szakember, aki számára a munkavégzéshez szükséges tárgyi feltételeket a kistérségi társulás – a Péccsel kötött feladat-ellátási terv értelmében – eszközbeszerzéssel támogatja.

A települési vezetők részéről a családsegítés társulási formában való működtetése nem mentes a negatív felhangoktól. Ez egyrészt abból fakad, hogy főként a kistelepülések polgármesterei nem kezelik súlyuknak megfelelően a szociális problémákat, és nem érzik adekvátnak saját településük vonatkozásában az ezek feloldásához szükséges feladatokat sem. Többnyire a szociális szolgáltatások mibenlétével, tartalmával sincsenek igazán tisztában, a társulás életében pedig a szociális feladatellátás markáns megjelenését valamiféle gyengeségként értékelik. Ez annak a nagypolitikában is a mai napig tetten érhető elhibázott, óriási károkat okozó szemléletnek a következménye, amely csupán az infrastrukturális beruházásokat tartja érdemi, valamire való fejlesztéseknek. A többcélú társulás keretében való feladatellátás alulértékelése mögött meghúzódó másik ok pedig pusztán emberi gyarlóságból fakad, ha elismernék, hogy a jelenlegi rendszer a korábbi szinthez képest jóval hatékonyabban működik, akkor adott esetben a saját korábbi tevékenységükről adnának negatív képet (Somlyódyné Pfeil 2008).

Összességében a negatív felhangok ellenére a kutatás azt igazolta, hogy a Pécsi kistérségen belül megfelelő a partnerségi gyakorlat, amely eredményesen képes kiaknázni a településközi kooperációkban rejlő pozitívumokat. Az esettanulmány alapján megállapítható, hogy csakúgy, mint Magyarország számos, elsősorban periférikus helyzetű kistérségének települési vezetői körében, ebben a kistérségben is egy nagyon komoly, attitűdváltást elősegítő képzésre lenne szükség a polgármesterek és a település vezetői körében, hogy 20 évvel a rendszerváltozás után kellő érzékenységgel legyenek képesek megítélni a lokálisan jelentkező szociális problémákat és szert tegyenek az ezek minél sikeresebb megoldásához szükséges ismeretekre és készségekre.

GYAKORLAT:

- 1) Elemezzük a bemutatott esetet a következő szempontok alapján!
- 2) Milyen szereplők összefogásával születik a társulás?
- 3) Milyen kiinduló problémák leküzdésére hozzák létre?
- 4) Milyen erőforrásokkal gazdálkodnak?
- 5) Mi igazolja a társulás létét, sikerét?
- 6) Sorolja fel az esetben az együttműködéseket segítő és hátráltató tényezőket!
- 7) Az Ön illetékességi területéhez tartozó településen vagy kistérségben ismer-e hasonló sikeres együttműködéseket?

9.4. A partnerség és a hálózatok szerepe a családsegítéshez kapcsolódó feladatok ellátásában

Gyakorta tapasztalható érzés a mindennapokban, hogy minél bonyolultabb egy előttünk álló feladat, annál inkább szükségünk van/lehet a megoldáshoz más emberek bevonására. Ez a privát életre legalább annyira igaz, mint a szakmai szférára. A modern társadalmakban egyre komplexebb problémák keletkeznek, így a családsegítő szolgálatoknál dolgozók számára is indokoltá válik a más humán ágazatok szereplőivel vagy a saját szakmán belüliekkel való együttműködés, annak érdekében, hogy érdemi, és ne csupán felszíni, tűzoltó jellegű probléma-kezelés történjen a rászoruló körében. Különösen igaz ez a társadalmi kirekesztődés következményeinek kezelése esetében, amely főként az ország külső és belső periferiáin jelent súlyos kihívásokat az ellátórendszer szereplői számára is. A leghátrányosabb helyzetű térségekben gyakori jelenség a családgondozók túlterheltsége, kiegészése a mindennapos küzdelmek, a gyér szakmai sikerek, a kedvezőtlen infrastrukturális feltételek és sok más egyéb lokális tényező következtében. Az elmúlt közel húsz év azt is igazolta, hogy csak azokon a településeken sikerült érdemi előrelépést felmutatni a komplex problémák kezelése terén, ahol sikerült meghonosítani az innovatív, kooperációkon alapuló szolgáltatási munkakultúrát.

A szolgáltatások modernizációja szempontjából meghatározó fontosságú elvárás, hogy (költség)hatékonyan működjenek, főként a leszakadó – minden tekintetben – forráshiányos térségekben. A szolgáltatást igénybevevők megelégedettségével párhuzamosan, az érintett intézményeknek, szervezeteknek a kapacitásbővítés érdekében is partnerségi hálózatban kell együttműködniük. A hálózatok, partnerségek létrehozása nem csupán gazdaságossági szempontból indokolt, a több ágazat kooperációjával megvalósuló szolgáltatások, projektek révén olyan tudások és információk adódnak össze, amelyek ma már nélkülözhetetlenek a társadalmi kirekesztődés vagy az ezzel szorosan összefüggő tartós munkanélküliség kezelése terén.

A hálózatok fenntartása, működtetése túl kell, hogy nyúljon az esetszerű, időszakos, adott esetben ad hoc intézményi, szervezeti együttműködésen. A kívánatos az volna, hogy a hálózatban való együttműködés és szolgáltatásbiztosítás a napi gyakorlat

részeként, természetes működési móddá váljon a családsegítők körében is. Témánk szempontjából megvilágítva a kérdést világosan látható, hogy az inaktív népesség munkaerőpiacra való belépésének segítése érdekében elengedhetetlen, hogy a munkaügyi intézményrendszer, a szociális szolgáltató szervezetek, a releváns civil szervezetek, az önkormányzatok és az egyéb szakemberek hosszú távú együttműködést alakítsanak ki a jelenleginél hatékonyabb és innovatívabb szolgáltatások biztosítása érdekében.

A hálózatok nem egyfélék, a közösen megvalósítani kívánt célok összetettsége és a partnerek közötti kapcsolatok erőssége vonatkozásában jelentős különbségek lehetnek közöttük. A legegyszerűbb hálózatoknál együttműködést kiváltó ok lehet a rendszeres információcsere. Az összetettebb problémák megoldására szerveződött hálózatoknál bonyolult társadalmi kérdések megoldása állhat az együttműködések fókuszában. További célok lehetnek (a teljesség igénye nélkül): a helyi közösség számára jobb szolgáltatások kialakítása, közös politika és megközelítés kidolgozása a negatív társadalmi és politikai jelenségekkel szemben, vagy „csupán” egymás kölcsönös érzelmi támogatása. A hálózatoknak azt a típusát, ahol az esetek többségében csupán információkat cserélgetnek ad-hoc jelleggel, többnyire a saját ágazatuk más szervezeteivel, intézményeivel, *információs hálózatnak* nevezzük. A fő jellemzője, hogy a tagok jelentősebb nehézségek nélkül léphetnek be, illetve hagyhatják el a hálózatot, anélkül, hogy ezzel jelentős hatást gyakorolnának az együttműködésre. A belső mechanizmusok és struktúrák nagyon informálisak. A szervezetek szinte egyáltalán nem mondanak le a saját függetlenségükről. Az erőforrások megosztása elsősorban az ötletek és elképzelések, hírek és jelentések cseréjén keresztül valósul meg. Gyakran nehéz kitapintani a hálózat létezését, mert nem a működtetéséhez nem szükséges önálló irodaépület. Az adott szervezet tagja lehet több különböző hálózatnak, akár nagyobb pénzügyi ráfordítás nélkül is. A hálózati összeköttetések hasznosak lehetnek az egymástól távollévő szervezetek erőforrásainak és tudásának felhasználásához. A potenciális partnereket elválasztó távolság nem teszi lehetővé a szorosabb együttműködést, de nem akadályozza az információ- és tapasztalatcserét sem.

A hálózatok következő szintjén már nem eseti az együttműködés az egyes tagok között, ide sorolható: a szakmai együttműködés, a szektorközi együttműködés és a közös projektek szintje. Ezen a három szinten már egy teljesen más típusú és tartalmú, az egyes partnerekkel szemben komolyabb elvárásokat támasztó hálózati együttműködést szükséges a résztvevő szervezeteknek megvalósítaniuk. Az elnevezésekből is látható, hogy ezen a szinten már egyfajta közös céltételezés is megjelenik az egymással partnerségre lépő szervezetek részéről. Az ilyen típusú kooperációk a hálózat-típusok közül a *koordinációs hálózatnak* feleltethetők meg.

Ennek a hálózattípusnak a jellemzői a következők: a tagság stabilabb, és nagyon fontos, hogy ki lép be a partnerségbe, illetve, hogy mi történik, milyen következményekkel jár, ha az egyik tag elhagyja a hálózatot. A koordináció mechanizmusai és struktúrája írásban vagy szóban rögzítettek. Minden tagnak le kell mondania az önállóságának bizonyos részéről, amely hatással lehet az adott szervezet belső alapelveire/működésére. Az ilyen típusú együttműködésnél minden tagtól elvárható, hogy saját erőforrásainak

egy bizonyos részét a koordinációra fordítsa, legyen az emberi erőforrás, idő, pénz vagy eszközök. Ezt a fajta partnerséget már könnyebb észrevenni, mert a feladatai és a működése az előbbinél kézzelfoghatóbb mechanizmusokat és struktúrákat igényel. A felsorolt jellemzőkből is látható, hogy aki részt vesz egy koordinációs hálózatban, az autonómiájából fel kell, hogy áldozzon egy jelentős szeletet, és az erőforrásait illetően is el kell köteleződnie a partneri együttműködés többi tagja felé.

Az együttműködések legmagasabb szintjén a stratégiai partnerség és az integrált szolgáltatások állnak. Ez a szint az egymással partnerségre lépő szereplőktől az előzőekhez képest teljesen más tudást és gondolkodásmódot igényel, hiszen a hosszú távú, komplex célok megvalósítását szolgáló együttműködések a napi rutin alapján nem működtethetőek. A kooperáció szintjén gyakorlatilag a szervezetek közötti határok is feloldódnak, egyfajta fúzió jön létre az egyes intézmények autonómiájának teljes feladásával. Itt már nem csupán információcsere, vagy egy-egy projekt megvalósítását elősegítő együttműködés zajlik. Ezen a szinten már a különböző problémák megoldását célzó szolgáltatások összehangolása, adott esetben új működési, szolgáltatási formák kereteinek a megteremtése a feladat. A hálózat-típusok közül ez a típusú kooperáció az *együtműködési hálózat*nak felel meg. Az együttműködési hálózatban a tagszervezetek szorosan össze vannak kötve. Így ennek a típusú hálózatnak a közös jellemzője a konkrét, gyakran összetett, hosszú távú cél. A tagság nagyon stabil. A tagok felvétele és elvesztése komoly kérdéssé válik, és alapvető változásokat hozhat a partnerségben, beleértve a partnerség teljes kudarcát is. Az együttműködés mechanizmusai és struktúrája többnyire írásban rögzítettek, gyakran jogi dokumentumok formájában. Minden tagszervezet lemond az önállósága jelentős részéről az együttműködés javára, ezzel párhuzamosan az együttműködésben a tagokat képviselők számottevő döntéshozó hatalmat kapnak. A tagok erőforrásaik jelentős részét áldozzák az együttműködésre, emiatt pontos elemzésre van szükség, mielőtt a szervezet a részvétel mellett dönt. Az együttműködés nagyon könnyen felismerhető helyi vagy regionális szinten, sok esetben a hálózati tagság egyértelműbbnek tűnik, mint maga a szervezet önálló léte.

A fentiekben a partnerség, a hálózati együttműködés három formáját taglaltuk, nem pedig egymással hierarchikus kapcsolatban álló fokozatokat ismertettünk. A hálózat lényegi elemei az adott szervezet(ek) igényeitől függenek. A partnerség egy folyamat, így változó, rugalmas és élő. A fenti formák között nincs legjobb és legrosszabb, és azaz együttműködési típus, amely egy-egy helyzetben bevál, nem feltétlenül jó egy másik helyzetben. A veszélyek, amelyek a másokkal való együttműködés során leselkednek ránk, nagymértékben függenek az együttműködés formájától. Az információs hálózatok esetében ezek a veszélyek minimálisak, de a partnerek közötti kapcsolatok szorosabbá válásával növekszenek. A meghatározott tevékenységi modellen alapuló hálózatok természetüknél fogva nem maradhatnak meg az információcsere szintjén. Szükség van valamilyen koordinációra és együttműködési szabályokra. Ugyanakkor a közös célokon és érdekeken alapuló hálózatok nyugodtan operálhatnak a három közül bármelyik szinten.

A hálózat létrehozásának feltételei:

- *egyenrangú partnerek*: a partnereknek szükségük van a bizonyosságra, hogy a közös hálózati ügyekben való döntéskor valóban számít a szavazatuk;
- *közös felelősségvállalás* a hálózat tevékenységéért: az összes tag vegye ki a részét a hálózat fejlődése iránti felelősségből;
- a *kezdeményező semlegessége*: ahhoz, hogy megteremtse a bizalom légkörét, a kezdeményező szervezetnek legyen hitele a saját környezetében;
- *nem öncélú hálózatok*: a hálózat küldetése olyan célt tételezzen fel, amely a közvélemény számára is azt tükrözi, hogy közérdekű célkitűzések megvalósítása érdekében jött létre, nem egyéni hasznok maximalizálása áll a háttérben;
- *közösen megalkotott egyértelmű alapelvek*: a szabályalkotásban való részvétel növeli az esélyét, hogy a szabályokat a partnerek elismerjék és a későbbiekben be is tartásák.

A hálózat létrehozásának folyamata lépésről lépésre

Az alábbi táblázatban a hálózat létrehozásának egyes lépéseit foglaltuk össze.

1. fázis Megalakítás	
1. lépés	A közös értékek és célok, valamint az együttműködés kereteinek a kidolgozása
2. lépés	Minden hálózatnak el kell döntenie, hogy miből állnak a tagokkal szembeni minimális elvárások (sztemderdek) és melyek lesznek a nem kötelező, de javasolt elvárások. Ez a későbbi konfliktusok megelőzésének fontos eszköze.
3. lépés	A stratégia és a munkamódszerek kidolgozása

2. fázis Fejlődés/Fejlesztés	
1. lépés	A tevékenység főbb irányainak meghatározása
2. lépés	Létre kell hozni a koordináció valamilyen formáját és a különböző funkciók egyszerű el- és megosztását. Mindezt az összes partner bevonásával kell megtenni, oly módon, hogy a folyamattal is mindegyik résztvevő elégedett legyen. A hálózatnak szem előtt kell tartania, hogy merre tart és hogyan juthat el az adott célhoz a legegyszerűbb módon. Ennek érdekében a következő kérdéseket szükséges átgondolni: Mit kell tennünk, annak alapján, hogy kik vagyunk, és mire szövetkeztünk? Hogyan oldjuk meg a vezetést és a hálózat irányítását? Hogyan hozzuk a döntéseket? A kialakuló viszonyok között tiszteletben tartjuk-e a partnerszervezetek territóriumát? Érdemben foglalkoztunk-e az erőviszonyokkal? A hálózati partnerek között kialakult kapcsolatok lehetővé teszik-e a közös cselekvést? Mi segíti, és mi akadályozza csoportunk fejlődését/ fejlesztését? Formáját tekintve formális vagy informális megállapodásokat tervezünk?
3. lépés	A koordinációs központ kialakítása. A koordinációs központ léthozása lehet egy önálló funkció egy már meglévő szervezetnél, de az is előfordulhat, hogy egy új szervezet alakul vagy lép be a hálózatba.

3. fázis Állandó tevékenység	
1. lépés	Ebben a fázisban az alapkérdés az, hogy miképpen alakítsuk ki, és hogyan működtessük hatékonyan a hálózatainkat? Olyan stratégiai döntéseket kell meghozniuk, amelyek egyaránt összhangban vannak a hálózat általános céljaival és a rendelkezésre álló erőforrásokkal is. Ekkorra már világosnak és egyértelműnek kell lenni, hogy kinek mi a felelőssége, milyenek a döntéshozatali mechanizmusok és milyen a hálózat struktúrája.
2. lépés	Amennyiben még teljesen új hálózatról van szó, szükségszerűvé válik napirendre tűzni a munkatársakkal, az erőforrásokkal, a folyamatokkal, a szabályokkal, az értékeléssel stb. kapcsolatos kérdéseket, amelyek mind a hálózat gyakorlati működésével, mind azon feladatok (projektek, szolgáltatások) megvalósításával kapcsolatosak, amelyek miatt a partnerséget létrehozták. A következő kérdések segítenek ennek a fázisnak a feldolgozásában: Melyek az elvégzendő feladatok? Hogyan fogjuk megszervezni a munkatársak felvételét? Milyen erőforrásokra van szükség az egyes feladatok elvégzéséhez? Melyik feladatnak ki lesz a felelőse? Milyen nyilvántartásokat vezetünk és milyen módon? Hogyan szervezzük meg a döntéshozatali mechanizmust? Rendben vannak a megállapodások? Hogyan zajlik az értékelés és az ellenőrzés? Milyen kommunikációs csatornákat fognak használni a hálózat tagjai?
3. lépés	A hálózatok jó működésének egyik alapfeltétele, hogy kidolgozásra kerüljenek egyértelmű szabályok a részvételről és az együttműködésről. Ennek keretében dönteni kell a hálózati menedzsment és koordináció alapelveiről, a kommunikáció és az együttműködés formáiról éppúgy, mint a részvétel szabályairól, például, hogy ki lehet jogosult a hálózat tagjává válni.

A hálózatban való működés a munkakultúra terén is jelentős kihívások elé állíthatja a partnerségi együttműködést felvállaló szervezetek tagjait, hiszen a feladatváltozáshoz új típusú munkamódszereket kell elsajátítani.

Hatékonyabb a feladatellátás, ha az egyszemélyi irányítást, és feladatleosztást felváltja a munkacsoport módszer.

Ha már a célok és a stratégiai tervek is együtt kerülnek megfogalmazásra, akkor a folyamatban minden érintett számára világos lesz, mi az, amit elvállal, mit, miért vállal fel. A közös megállapodások átláthatóbbá teszik a munkát, és nagyobb biztonsággal érjük el azt, amit szeretnénk. Amennyiben a munkacsoport részt vesz a tervezésben, könnyebb a munkatársak elkötelezettségének fenntartása.

A munkatársak felé a szakmai felkészültségen túl elvárásként fogalmazódik meg a rugalmasság és a változásokra reagáló alkalmazkodóképesség. Ezek a részvételen, partnerségen alapuló programok, új típusú, bizalmon alapuló együttműködés kialakítását feltételezik, a működtetés konszenzuson alapul. Hangsúlyt kell fektetni a megfelelő kommunikáció- és információátadásra. Ki kell dolgozni az új szolgáltatás működéséhez szükséges szabályzatokat, munkaköri leírásokat. Fontos a kompetenciák meghatározása, a monitoring és értékelés rendszerének kialakítása is. A célcsoportot a projekt kezdetétől be kell vonni a szolgáltatás kialakításába, szükségleteiket fel kell mérni, és figyelembe kell venni a szolgáltatás teljes időtávjá alatt.

9.5. A családsegítő szakember stratégiai szerepvállalása a lokális szintű stratégiai tervezésben

A családsegítés terén dolgozó szociális szakemberek helyi szociálpolitikában betöltendő szerepe, különös tekintettel a stratégiai tervezéshez, területi tervezéshez nyújtott segítségével az utóbbi időben egyre inkább felértékelődött.

Az elmúlt években folyamatosan nőtt azoknak a köre, akik csak önkormányzati segítséggel képesek fenntartani magukat és családjukat. A szolgáltatások szakszerű tervezése, fejlesztése széles társadalmi rétegek elemi érdeke.

Ezzel párhuzamosan – az uniós tagság következményeként – jelentősen felértékelődik a stratégiai tervezés jelentősége, hiszen a megfelelően kidolgozott tervdokumentumok hiányában – a települési lejtő alján elhelyezkedő településeken élők hátrányai, a szolgáltatáshiányos fehér foltok az országban várhatóan még szembetűnőbbek lesznek. A szociális szakemberek képzésében a tervezéshez kapcsolódó ismeretek, és a stratégiai gondolkodás megalapozása nem kap kellő hangsúlyt, bár a szükségletekre reagálva már érzékelhetőek a változások e téren is.

A helyi, intézményi stratégiai dokumentumok (szolgáltatásfejlesztési koncepció, közfoglalkoztatási terv stb.) minősége és az ágazat önkormányzati politikában betöltött súlya elsősorban a helyi szociális szakemberek felkészültségétől, érdekérvényesítő szerepétől függ. Az, hogy mennyire sikeresek ebben a szerepkörben például a családsegítők, egyrészt függ a szociális munkások elhivatottságától, másrészt tárgyi felkészültségétől is. Minden stratégiai tervezés alfája és ómegája a szükségletek felmérése. A hazai tervezési gyakorlat egyik legsúlyosabb problémája, hogy az esetek többségében még mindig felületes és elnagyolt a helyzetfeltárások elkészítésének gyakorlata. A szükségletfelmérést alapvetően –amennyiben például egy tartós munkanélküliek társadalmi és munkapiaci re-integrációját elősegítő szolgáltatás fejlesztése a helyi szakemberek célja, három területen szükséges elvégezni:

- a helyi, illetve térségi gazdasági helyzetkép, valamint a munkaerő-piaci igények megismerése,
- a célcsoport szükségleteinek felmérése,
- valamint a társadalmi-munkaerő-piaci (re)integrációt segítő ellátórendszer kapacitásának és feltételeinek vizsgálata,

Abban az esetben, amikor a célcsoport társadalmi-gazdasági környezetének bemutatása a cél, az alábbi fő adatcsoportokat javasolt megjeleníteni a szövegben:

- A társadalmi jellemzők és helyzetkép felvázolásakor szerepeltetnünk kell a releváns demográfiai mutatókat, (az össznépszerűség megoszlása, ezen belül a férfi-nő, gyermek-felnőtt, aktív korúak aránya, életkor, nem, családi állapot., a lakosság életmódja, iskolai végzettsége, jövedelmi szintje, társadalmi, szociális helyzete bemutatása). A pusztán a helyzet leíró jellegű jellemzésére alkalmas adatokon kívül érdemes felvázolni a társadalmi leszakadás tendenciáit, a kirekesztődés főbb folyamatait és okait, különös tekintettel az adott területi egység *egyedi sajátosságaira*.

- A gazdasági helyzetkép bemutatásakor meghatározó fontosságú a termelési ágak és a vállalkozások jellemzőinek összefoglalása, az informális gazdaság sajátosságait, a szociális gazdaság jelenlévő formáit, a foglalkoztatás szerkezetét, a munkaerő-hiányt, valamint a tevékenységi-szolgáltatási hiányterületeket tükröző adatok összegyűjtése.
- A munkaerő-piaci helyzetkép elemzésének tartalmaznia szükséges a munkaerőpiac jellemzőit, ezen belül: a kereslet-kínálat összhangját, továbbá a munkanélküliség és a foglalkoztatottság mértékét és okait tükröző adatokat. Javasolt kitérni a dokumentumban az inaktivitás okainak elemzésére, a betöltetlen álláshelyek jellemzőinek és okainak összegzésére. Arra is választ kell adnia a szükségletfelmérésnek, hogy miért nem töltik be ezeket az álláshelyeket.
- A szükségletfelmérés elkészítése során fel kell térképezni a munkaadók/foglalkoztatók elvárásait, az informális foglalkoztatás gyakorlatát.
- A munkanélküliség helyi sajátosságainak elemzése meghatározó fontosságú eleme a térségi társadalmi-gazdasági helyzetképnek. Ezen alfejezeten belül elemezni szükséges a munkanélküliségi ráta adatait, változását, valamint a munkanélküliség típusainak alakulását (tartós, strukturális, második generációs munkanélküliség, a munkaerő-piaci szempontból leghátrányosabb helyzetű célcsoportokra fókuszálva).
- A tervezett fejlesztések feltérképezése, a prognózisok megismerése szintén fontos elemét képezi a dokumentumnak, ennek keretén belül javasolt megjeleníteni a célterület fejlődési, fejlesztési tendenciáit a regionális, országos mutatókkal való összehasonlításban.
- A társadalmi környezet célcsoportra vonatkozó attitűdjével kapcsolatos információk beszerzése szintén lényegi eleme a szükségletfelmérés ezen fejezetének.

Abban az esetben, amikor a szükségletfelmérést a célcsoport szükségleteinek, igényeinek felmérése céljából készítjük, az alábbi tartalmi elemek kidolgozását javasoljuk a dokumentumban:

1. a célcsoportra vonatkozó mennyiségi (általános és specifikus) adatok bemutatása, amelyek az alábbiak:

- demográfiai tényezők,
- egészségi, fizikai, mentális állapot, jellemzői,
- iskolázottság, képzettség,
- szocio-ökonómiai helyzet.

2. a célcsoportot sújtó, a munkaerő-piaci (re)integrációt akadályozó problémák, azok hátterének és összefüggéseinek bemutatása.

Ezen belül javasolt:

- az alacsony iskolai végzettségből és a szakképzettség hiányából, valamint a települési hátrányból fakadó következmények bemutatása;
- az alapvető közszolgáltatások hiányából származó munkaerő-piaci hátrányok összefoglalása;

- a nappali ellátások kiépitetlensége nyomán bekövetkező, elsősorban a női munkavállalókat érintő integrációt hátráltató tényezők felvázolása;
- a roma származás és az ehhez kapcsolódó diszkriminációs problémák megjelenítése;
- az egyes korcsoportokat érintő munkanélküliségi problémák összefoglalása;
- a megváltozott munkaképességű és fogyatékossgal élő munkavállalók elhelyezkedési nehézségeinek feltárása;
- a szenvedélybetegség, hajléktalanság és a mentálhigiénés állapot munkaerő-piaci reintegrációra gyakorolt hatásainak szemléltetése.
- Az integráció elősegítése érdekében a szükségletfeltárásban érdemes kitérni:
 - a helyi motivációs tényezők feltérképezésére,
 - a kiegészítő szolgáltatások iránti igények felmérésére,
 - továbbá a munkába állás feltételeinek a meghatározására.

Amennyiben a szükségletfelmérés célja a helyi ellátórendszer vizsgálata, a következőkben felsorolt adatscsoportok, információk bemutatása javasolt:

- *A helyi/térségi ellátó-intézmények és elérhető szolgáltatások jellemzése*, ezen belül javasolt az intézményi ellátottság, valamint a szolgáltatások helyzetének feltárása, az ellátások, szolgáltatási hiányok megjelenítése, a különböző támogatások adatainak összefoglaló táblázatokban való közlése, a szolgáltató intézmények és a közöttük lévő munkamegosztás, továbbá a szolgáltatások fejlesztésére irányuló tevékenységek bemutatása.
- Az ellátórendszer humán erőforrás kapacitásai meghatározó szerepet játszanak a szolgáltatások minősége terén, ezért lényeges a szükségletfelmérésben arra is kitérni, hogy az adott térségben a meglévő intézményrendszer elegendő kapacitással rendelkezik-e a felmerülő igények, szükségletek kielégítésére..
- Az ilyen típusú szükségletfeltárás harmadik nagy tartalmi egységében az ellátások, szolgáltatások biztosításában érintett intézmények, szolgáltatók (szociális, gyermekvédelmi, egészségügyi, civil szervezetek, munkaügyi kirendeltségek, oktatási intézmények) jellemzése javasolt. Ezen belül részletesebben érdemes kitérni:

A humán- és személyi szolgálatok fejlesztéséhez

az alábbi elemzések elvégzése szükséges:

- *humán segítő intézmények*
A térség azon segítő intézményei, amelyek munkájuk napi gyakorlatában találkoznak a tartós munkanélküliség problémájával: különböző szociális ellátó-intézmények, mint például családsegítő szolgálatok, fogyatékosokat segítő intézetek, pártfogó szolgálatok, hajléktalankokat segítő intézmények vagy olyan egészségügyi intézmények, mint például a szenvedélybetegek kezelését, utógon-dozását végző szolgáltatók, családorvosok, stb.
- *önkormányzatok, polgármesterek, önkormányzati képviselők*
Az integrált (munkaerő-piaci aktivizálást célzó) szolgáltatásfejlesztési tevékenységet támogató, azzal együttműködő, helyi, területi önkormányzatok.

- *civil szervezetek, egyházak*

Azok a szervezetek, amelyek munkájuk, tevékenységük során kapcsolatban állnak a tartósan munkanélküli, inaktív emberekkel: különböző egyházak, roma szervezetek, foglalkoztatási illetve szociális célú non-profit szervezetek stb.

Képzési, szakképzési lehetőségek áttekintése.

- Elsősorban azok az intézmények, amelyek megfelelő szinten és feltételek mellett tudnak szakmai képzést nyújtani a fejlesztési programok azon résztvevői számára, akik azt igénylik, és rendelkeznek az azok elvégzéséhez szükséges kritériumokkal és képességekkel.

FELADAT

- 7) Készítsünk listát az általunk fejlesztendő szolgáltatás lehetséges támogatói köréről!
- 8) Elemezzük, melyek azok az érdekek, amelyek mentén a listán szereplő személyek, intézmények megnyerhetők a fejlesztendő szolgáltatás támogatóiként!
- 9) Vizsgáljuk meg, az érintett szereplőknek milyen ellenérdekeltségeik lehetnek?
- 10) Dolgozzunk ki stratégiát ezen „ellenérdekeltségekkel” szemben!

13. Az oktatás/képzés szerepe a munkaerő-piaci kereslet-kínálat összhangjának kialakításában, a munkajövedelem biztosításában

Az Eötvös József által kezdeményezett népiskolai oktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvény vezette be a tankötelezettséget, s 6-12 éves korig írta elő az iskolalátogatást.

7. sz. táblázat A tankötelezettség változása Magyarországon

	1868	1940, 1945	1961	1985, 1993	1996	2012
Tankötelezett-ségi korhatár	6–12 éves korig	6–14 éves korig	6–14 / (16) éves korig	6–16 éves korig	6–18 éves korig	6–16 éves korig

A tankötelezettség korhatárának folyamatos emelkedésével az általános iskola elvégzése után is egyre többen maradtak bent a képzési rendszerben. A középfokú oktatás tömegesedése, azaz a 15-19 évesek iskolába járása az 1970-1980-as évek fordulóján következett be Magyarországon, az érettségizők aránya 70%-ra nőtt. A szakmunkás képzés az 1990-es évek elejére kevesebb, mint 30%-os arányúvá vált, a két egymással versengő intézménytípus az általános gimnázium és a szakközépiskola lett. 1989 után újabb változás következett, jelentősen nőtt a felsőoktatásban résztvevők száma, majd ez tovább emelkedett, 2000-re már a korosztály 35-40%-a nyert felvételt a felsőoktatásba, és ez a növekedés az ezredforduló után is folytatódik. (Kozma 2006)

Jelentősen nőtt tehát a megfelelő életkorúak között az általános iskola elvégzése: a hetvenes évek eleje óta 85% körüli az általános iskolát 14 éves korig befejezők aránya, és 92-94% a tanköteles koron belül elvégzők aránya. Ez azt jelenti, hogy átlagos szocio-kulturális háttér és intellektuális-pszichés adottságok mellett mindenki elvégzi az általános iskolát. Emellett az általános iskolát befejezők több mint 90%-a továbbtanul. Ugyanakkor az iskolázottsági szint általános emelkedésével egyre nő azon szűk réteg hátránya, akik még az alapfokú iskolát sem tudták elvégezni, illetve az oktatási követelmények formális teljesítménye mellett alapvető hiányokkal (funkcionális analfabétizmus, munkavállalói kompetenciák hiánya stb.) küzdenek. (Forray-Kozma 1992)

Az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok mellett napjainkban egyre fontosabb szerepet játszik a munka világában a munkavállalók kompetenciája, informáltsága, társadalmi és kulturális tőkése. A termelékenység nem választható el a dolgozók készségeitől, interperszonális viszonyaitól. A szaktudást is megelőzve a fontossági sorrendben *napjaink munkaadói a gondolkodást és problémamegoldó készséget emelik ki*, mint a munkavállaláskor elengedhetetlenül fontos báziskészségeket. Csak ezt követi az elvárt készségek sorában a másokkal való együttműködés képessége és a kommunikációs képesség. A harmadik, de még mindig a szaktudást megelőzően elvárt készségek közé

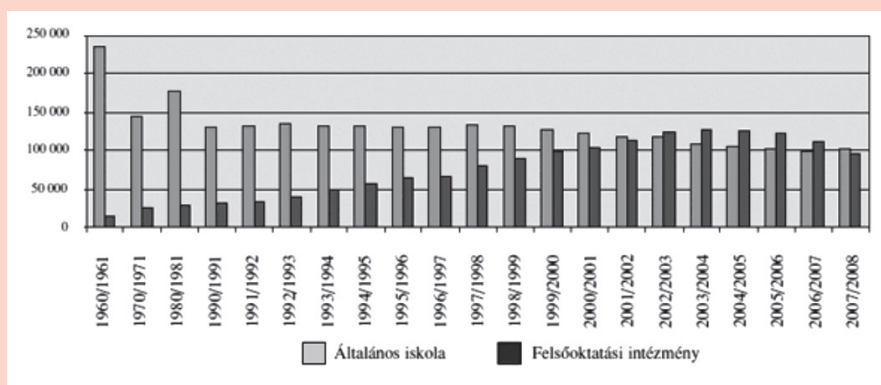
tartoznak az olyan alapvető személyiségvonások, mint a felelősségvállalás és az önmenedzselési képesség. (Imre 1999) Mindezek előrevetítik, hogy az oktatási rendszernek jelenleg alapvetően más lenne a feladata a korábbi szerepéhez képest. Nem elegendő a megfelelő iskolai végzettség formális teljesítése –jóllehet itt is komoly elmaradások mutatkoznak hazánkban a nemzetközi összehasonlításban –, a tárgyi tudás közvetítése, az olvasás, írás, számolás készségeinek kialakítása, hanem a fenti munkavállalói készségeket is ki kellene alakítani. Az iskolának tehát alapvetően meg kellene változnia, mint ahogyan a társadalom valamennyi intézményrendszerének szükségszerűen alkalmazkodnia kell a környezeti kihívásokhoz annak érdekében, hogy a szerepét a változó feltételek között is be tudja tölteni.

FELADAT!

Elemezzük az alábbi grafikont!

- 1) Milyen változásokat követhetünk nyomon?
- 2) Milyen következményekkel járnak ezek a változások a képzési rendszerre?
- 3) Milyen következményekkel járnak ezek a változások a munkaerőpiacra?

14. sz. ábra Az általános iskolában és a felsőoktatásban tanulók számának változása 1960-2008

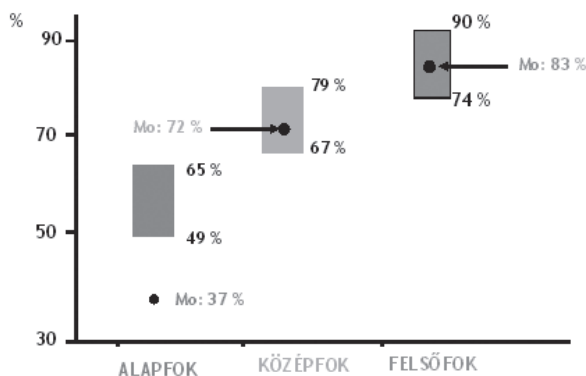
Lannert Judit: *A demográfiai folyamatok hatása a közoktatás költségvetésére*, Zöld könyv, 2008.
http://www.polgariszemle.hu/app/data/img/342_02.gif

10.1. Az iskolai végzettség szerepe a leszakadó társadalmi csoportok munkaerő-piaci státusának kialakulásában

„Sokan meglepődnek, amikor szembesülnek lakosságunk iskolai végzettségének főbb jellemzőivel. Nem ritka ugyanis az olyan politikai – néha tudományos – megnyilvánulás, amely hazánkat szellemi nagyhatalomként interpretálja. Ehhez képest csakugyan meglepő, hogy az 1996. évi adatok szerint Magyarország 15 évesnél idősebb lakosságának 48,3 %-a csupán általános iskolai, vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezik... „– írja Polónyi István közel tíz évvel ezelőtt máig aktuális megállapításait. (Polónyi 1999:38) 10 évvel később *a népesség több mint fele még mindig érettségét nem adó középfokú* (16,9 %), *vagy annál alacsonyabb*(46,5 %) *iskolai végzettséggel rendelkezik.* A népességnek csupán a 25,2%-a rendelkezik érettségivel, 11,7 %-a pedig diplomával. (Mikrocenzus 2005) A tudás évszázadában ezekkel az adatokkal már nehezen lehet a „szellemi nagyhatalom” minősítést kivívni. Éppen ellenkezőleg! A foglalkoztatás legfőbb akadálya napjainkban a népesség alacsony iskolai végzettsége.

A végzettség és a munkaerő-piaci esélyek közötti összefüggés egyre szorosabbá válik napjainkban. A magyar munkaerőpiac sokat vitatott kedvezőtlen tendenciáit⁸ – főként a nemzetközi összehasonlításban – jelentős mértékben az alacsonyabb képzettségi mutatók magyarázzák. A középfokúnál alacsonyabb iskolai végzettségűek foglalkoztatási rátája 2005-ben 38,2%-os volt, ami az EU-15 foglalkoztatási rátájától (58,4%) több mint 20%-kal, az OECD átlagtól (56,1%) pedig közel 18%-kal volt kevesebb. A 29 évesnél fiatalabb általános iskolai végzettségűek több mint negyede munkanélküli volt. (Az országos átlag 7,4%.) Az iskolázatlan fiatalok munkaerő-piaci esélyei tehát kirívóan alacsonyak. (OECD 2008)

15. sz. ábra Foglalkoztatási ráták iskolázottság szerint az OECD országokban (25-64 évesek, 2003)

(OECD: Kelet-Közép Európa nélkül. Tartomány=átlag ± egy szóráségségnyi sáv)

⁸ Ezek főként az alacsony foglalkoztatási rátát, az alacsony foglalkoztatási szegmensek európai átlag fölötti arányát és a magas inaktivitási arányt emelik ki.

Ezzel szemben a középfokú végzettségűek foglalkoztatási rátája Magyarországon már 70,4% volt, ami csupán 4-5%-nyi lemaradást jelent a korábbi EU-s és OECD országok átlagához képest. A felsőfokú végzettségűek foglalkoztatási rátája 81,8%. Itt már alig 3-4%-os a lemaradásunk a korábban említett átlagoktól. (OECD 2008) A Magyarországon nem dolgozó 1,84 millió személyből 600 ezer fő legfeljebb általános iskolát végzett, 470 ezer fő szakmunkásképzőt vagy szakiskolát. A 20-59 éves kor között lévő teljes népességet tekintve a legfeljebb általános iskolával rendelkezőknek csak 46%-a dolgozik.⁹ (Scharle 2008: 23)

Mint a fentiek is mutatják, jelentős átrendeződés zajlott a munkaerőpiacon az elmúlt 15 esztendőben a képzettség szerinti megoszlásban is. A legfeljebb 8 osztállyal rendelkezők által betöltött státusok száma, a munkához jutás esélye 1992 óta folyamatosan csökkent. Az alacsonyabb iskolai végzettségűekre nem csupán a státusok csökkenése, hanem a bérek folyamatos és szükségszerű növekedése is kedvezőtlenül hat. A bérek 1%-os növelése a munkahelyeken a képzetlen munkaerő iránti keresletet 0,4%-kal, míg a képzettebb munkaerő iránti keresletet csupán 0,2%-kal csökkenti. A 2000-2001. évi minimálbéremelés hatásvizsgálatából pl. kiderült, hogy a bérek növekedésének hatására 1,3-2,3%-kal lett alacsonyabb a foglalkoztatás. A csökkenés döntő mértékben a szakképzetleneket érintette. Az ő esetükben a veszteség megközelítette a 4%-ot. *A munkaadók tehát a bérek emelkedése esetén a képzetlen, alacsony termelékenységű munkaerőtől igyekeznek megválni.* (Tarjáni 2004, Kőrösi 2005)

A vállalatok termékeinek ára, s ezzel együtt versenyképessége függ a nyersanyag árártól, a felhasznált energia mennyiségétől, de nem utolsó sorban a munkaerőtől is. Annak létszáma, bére, termelékenysége meghatározó lehet a gazdasági folyamatban. A munkaerő termelékenysége függ a munkavállaló képességétől, készségeitől, munkakultúrájától, szakmai és általános ismereteitől, végső soron a képzettségétől. A képzetlen munkaerő termelékenysége alacsony, ennek megfelelően az általuk elérhető jövedelem is alacsony lesz.

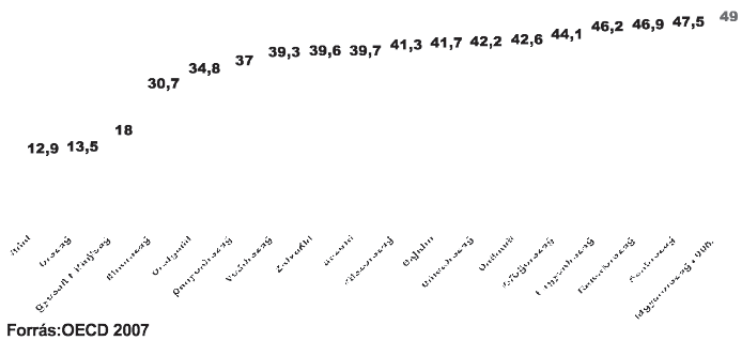
Magyarországon az alkalmazásban álló fizikai foglalkozásúak átlagbére 2007-ben 120 612 Ft volt, míg a szellemi foglalkozásúak átlagbére 233 216 Ft. (KSH 2007 STATADAT 2.1.28.) Az általános iskolát végzettek bruttó átlagkeresete 2006-ban 102 841 Ft volt, míg az egyetemet végzetteké 382 593 Ft. (Fazekas 2007) A csaknem négyszeres jövedelemkülönbség Európában is szinte egyedülálló. Az alacsony iskolai végzettségűek leszakadása a társadalmi átlagtól – életkörülmények, társadalmi státus, munkavállalói képesség stb. terén – ilyen körülmények között szükségszerűen bekövetkezik.

Abban az esetben, ha a képzetlen munkaerő termelékenysége a kötelezően alkalmazandó minimálbér alatt marad, a vállalatok kereslete az alacsony képzettségű munkaerő iránt folyamatosan csökken. Ez a helyzet akkor is, ha *a foglalkoztatással kapcsolatos kötelező költségek magasak*, mint pl. Magyarországon. Itt a minimálbéresek esetében a

⁹ A 46%-os arány azért kiemelkedően kedvezőtlen mutató, mert ez a legaktívabb korcsoport mutatója. Ebben nincsenek benne az alacsonyan képzett idősebb munkát keresők és az iskolából 20 éves koruk előtt lemorzsolódó, még alapiskolai végzettséggel sem rendelkező fiatalok. Az ő bevonásukkal, mint fentebb is láttuk, ez a foglalkoztatási arány még kedvezőtlenebb.

társadalombiztosítási hozzájárulások kétszeresét kell megfizetni, s további olyan kötelezettségek járnak együtt minden legálisan alkalmazott személy foglalkoztatásával (szakképzési hozzájárulás, EHO stb.), amelyek a foglalkoztatás esélyét jelentősen csökkentik. Európában az OECD adatok szerint 2007-ben csak Belgiumban és Németországban voltak olyan magasak a foglalkoztatással kapcsolatos költségek, mint Magyarországon.

16. sz. ábra A munkavállaló és a munkáltató által fizetett járulékok az átlagkereset %-ban

Míg a 8 általánosan alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők 17, 3%-a munka nélküli, a felsőfokúak csak 2,7%-os mértékben kerülnek ebbe a helyzetbe. (Fazekas 2007:212) Mindez azt jelenti, hogy *a munkaerő-piaci kirekesztődésnek, peremhelyzetbe kerülésnek egyik legerősebb magyarázó tényezője az alacsony iskolai végzettség és a kompetencia hiánya.* A magyarországi munkaerőpiac sajátossága, hogy a képzettséget igazoló „papírok” megléte vagy hiánya jelentősebben befolyásolja a munkaerő-piaci esélyeket, mint Európa más országaiban. (Öry 2005:42)

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Mi lehet az oka az alacsony iskolai végzettségnek Magyarországon?
- 2) Milyen tipikus, a munkaerő-piaci helyzetet meghatározó életutak alakultak ki az oktatási rendszerben?
- 3) Milyen megoldások kínálóznak Ön szerint ennek a helyzetnek a kezelésére?
- 4) A szociális szakemberek milyen módon tudnak hozzájárulni a helyzet változásához?
- 5) Milyen programokat és szolgáltatásokat ismer, amelyek az iskolai hátrányok leküzdését segítik?

Az iskolázottság alakulásában éppúgy szerepet játszanak az egyéni választások, preferenciák, döntések, mint az egyéni cselekvéseket körülölelő környezet társadalmi adottságai, hátrányai is. A klasszikus oktatásszociológia által megállapított legerősebb társadalmi összefüggés szerint a szülők alacsony iskolai végzettsége, és az ezzel együtt járó alacsony társadalmi státusza hat legerősebben a gyerekek alacsony iskolai végzettségére. Valószínűsíthető, hogy ez az összefüggés különösen erős az erőteljes közép- és felsőoktatási expanzió korszakában. Mindebből nem feltétlenül következtethetünk az alacsony intergenerációs iskolai mobilitásra, hiszen elvileg elképzelhető lenne az, hogy az expanzió „beszív” számos olyan gyereket is, akiknek alacsony végzettségűek a szülei. Az viszont valószínűsíthető, hogy e szívó hatás erősebben hat a jobb helyzetű, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyerekeire, ami egyfajta mobilitási merevséget eredményezhet abban, hogy az alacsony végzettség igen erőteljesen a szülők alacsony végzettségének öröksége, folyománya.

A másik jelentős meghatározó tényező a területi egyenlőtlenségek leképeződése az alacsony iskolázottságra. A területi egyenlőtlenség korábban döntően regionális eltérésekre volt visszavezethető, ám ez mára szinte valamennyi társadalmi mutatóban a jelentőségét veszítette. A központi régió és Budapest előnye továbbra is nagy, ám az ország többi régiója közötti egyenlőtlenségek jelentősen csökkentek. Úgy tűnik, hogy a legjelentősebb területi egyenlőtlenségi faktor az, amit korábban „urbanizációs lejtőként” írtak le, azzal a különbséggel, hogy az intézményhiányos aprófalvak hátrányai összemérhetőkké váltak a leszakadt városi slumok, települési zárványok hátrányaival. Az iskolai hátrányok települési, területi elvű sűrűsödését a hazai szakirodalom gyakran írja le a szegregáció fogalmával. A hátrányok ebben a felvetésben nem statisztikai összefüggésre, hanem erőteljes és csaknem átjárhatatlannak tűnő elkülönülésre is utalnak a jobb és rosszabb iskolák, gyakorlatilag a jobb és rosszabb lakókörnyezetben felkelhető iskolák és diákjaik között. Ez az elkülönülés nemzetközi összehasonlításban is szemet szúró: az OECD PISA vizsgálatai során a magyar adatok mutatták a legkisebb szórást a szövegértési és matematikai kompetenciák körében, viszont a magyar adatok voltak a legmagasabbak az iskolák közötti szórás tekintetében. Tehát a gyerekek szövegértési és matematikai teljesítményét az határozza meg, hogy milyen iskolába járnak, az azonos iskolán belüli különbségeknek nincsen komoly jelentőségük.

FELADAT:

A képzés mennyiségi mutatói mellett a minőségi mutatók terén is jelentős elmaradással kell számolnunk az alapfokú oktatás terén. Magyarországon minden hatodik 15 éves legfeljebb az egyszerű szöveghasználati minimumra képes, minden kilencedik pedig még ennyire sem. (Köpeczi 2005) A PISA 2000 és 2003-as vizsgálatok adatai szerint az eredményes önálló középiskolai tanuláshoz szükséges 3. szintű **olvasási kompetencia szintet csak a tanulók fele éri el 15 éves koráig**, miközben középiskolai programtípusokba jár a tanulók több mint 70 %-a.

Az íráskészséggel kapcsolatban hosszú ideig csak a bevándorlókra, a kisebbségi csoportokra koncentráltak, mint olyan területekre, ahol az alapvető készségek nem voltak biztosítottak. Csak a '80-as években kezdenek arról beszélni Európában és Magyarországon is, hogy a saját társadalom szegényebb rétegeiben is nagy számban vannak olyan fiatalok, akik nem tudnak rendesen írni, s az elemi készségek is hiányoznak.

Elemezzük az alábbi táblázat adatait! Milyen következtetéseket vonhatunk le az eredmények alapján?

8. sz. táblázat

Ország	Tankötelezettség felső határa	PISA-rangsor	
		szövegértés	matematika
Sanghaj-Kína	15	1.	1.
Szingapúr	16	5.	2.
Hongkong-Kína	15	4.	3.
Korea	15	2.	4.
Tajvan	15	23.	5.
Finnország	16	3.	6.
Lichtenstein	15	18.	7.
Svájc	15	14.	8.
Japán	15	8.	9.
Kanada	16	6.	10.
Hollandia	18	10.	11.
Belgium	18	11.	14.
Németország	18	20.	16.
Lengyelország	16	15.	25.
Csehország	15	34.	27.
Magyarország	18	26.	29.

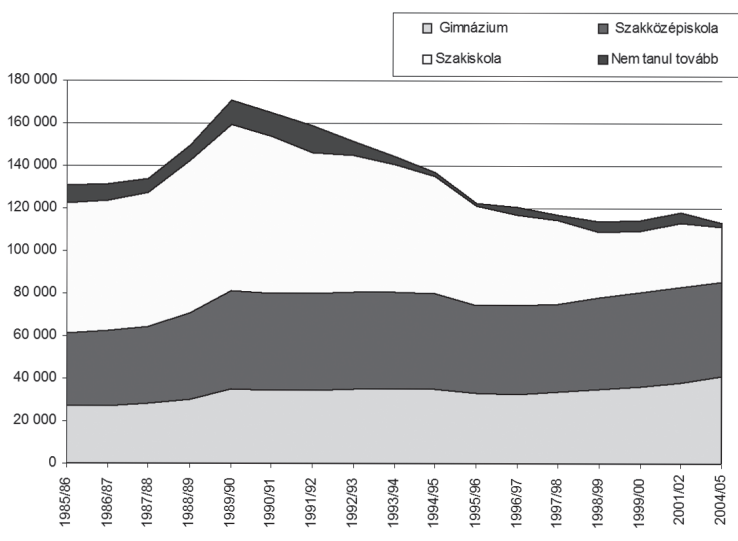
Forrás: <http://gyerekszemle.postr.hu/szell-kalman-terv-iskolakoteleleztseg-15-eves-korig>

10.2 A képzés és a munkaerőpiac szerkezetének összefüggései

A középfokú képzési rendszerünk mind szerkezetében, mind tartalmában jelentősen átalakult a rendszerváltást követően. Az átalakulás egyik markáns jellemzője a szakmunkásképző intézményekben tanulók számának drasztikus csökkenése volt. Ezzel párhuzamosan a szakközépiskolákban tanulók száma csaknem 40%-kal növekedett. A középiskolás korúak 55-60%-a felsőfokú képzőintézménybe való bekerülésre törekszik. Emiatt a teljes populáció 40%-a a gimnáziumot választja. További 40% a szakközépiskolát részesíti előnyben, bár nyilvánvaló, hogy itt is elsősorban az érettségi a cél, hiszen szakmai végzettséget ez a képzőintézmény sem ad. *A média kizárólag a közép- és felsőosztályi életformáról küld üzenetet a gyerekeknek, nem csoda tehát, hogy a realitások és a vágyak egymástól elszakadnak mind a szülők, mind a gyerekek jövőképe*

esetében. A szülők és gyerekek nem szakmát, munkakört választanak, hanem iskolát és magát a továbbtanulást, mely a középosztályi létet ígéri. Az oktatási rendszer tehát olyan továbbtanulókkal számol, akik ügyet sem vetnek a munkaerő-piaci realitásokra. A várakozások a továbbtanulással kapcsolatban több-kevesebb mértékig be is igazolódnak, hiszen a gimnazisták 75%-a, a szakközépiskolások 50%-a egyetemre, főiskolára megy tanulni. Ennek köszönhető, hogy a munkaerő-piaci igény közel kétszeresét meghaladó mértékben keletkezik egy-egy korosztályban felsőfokú végzettségű szakember. Az ő elhelyezkedésük a munkaerőpiacon további kérdéseket vet fel, s várhatóan a közeljövőben jelentősebb mértékben növekszik majd a diplomás munkanélküliek száma és aránya. Mindez azonban nem befolyásolja azt a tényt, hogy a 40%-nyi gimnazista és a 40%-nyi szakközépiskolás keretbe bejutni képtelen, kimaradó 20% megy szakmunkásképző intézménybe. (Dávid 2005)

17. sz. ábra: Továbbtanulás középfokon

Forrás: Jelentés a magyar közoktatásról 2006 OKI Budapest

Magyarországban a középfokú oktatási intézményekbe való bekerüléskor az OECD országokhoz viszonyítva erősebb a szelekció, mint a legtöbb OECD országban. A PISA és más vizsgálatok is igazolják: az iskolarendszer nem képes megbirkózni a szelekció negatív hatásával. (Köpeczi 2005)

A kilencvenes évek második felében a szakmunkásképző intézmények zárt reprodukciójához az is hozzájárult, hogy magának az intézményrendszernek a funkciója alapvetően átalakult. A tankötelezettség korhatárának 18 esztendőre történő kiterjesztését követően ugyanis mindenkit be kellett iskoláztatni valahova. A szakképző intézményeknek még inkább nyitni kellett a leszakadó társadalmi csoportok gyerekeinek a fogadására, bármilyen felkészültséggel, motivációval, tanulási céllal, családi háttérrel érkeztek is.

Az általános iskolát befejező roma gyerekeknek pl. 77,8%-a jut be szakmunkásképzőkbe. A roma gyerekeknek másfélszer nagyobb az esélye, hogy szakmunkásképző intézetbe kerülnek, mint a nem roma gyerekeknek. 15,6%-uk szakközépiskolába és 6,5%-uk gimnáziumba kerül. Alig minden ötödik roma gyereknek van esélye arra, hogy érettségit és a továbbtanulás lehetőségét biztosító középiskolába kerüljön. Többségük a szakképző intézményekben kerül beiskolázásra. (Babusik 2003)

Kettős taszítás érvényesült tehát a szakképző intézmények életében. Egy eleve alacsony presztízszű intézménytől – most, hogy lefelé csaknem korlát nélkül nyitottá vált –, mindenki menekült, akinek egy kicsi esélye is volt bekerülni a gimnáziumokba vagy a szakközépiskolákba. Ez a folyamat alapvetően meghatározta a szakmaszerzés lehetőségét és a fiatalok munkapályáját. A szakközépiskolák ugyanis – mint említettük – nem adnak szakmai végzettséget csak azoknak, akik az 5. évre is bent maradnak. Az pedig viszonylag hamar nyilvánvalóvá vált, hogy többnyire nem azok maradnak, akik nem szeretnének, vagy nem tudnak továbbtanulni. Ők általában már az 5. évre sem tudnak bent maradni, pedig családi helyzetük, gyenge teljesítményük – mely nem teszi lehetővé a továbbtanulást – miatt fontos lenne a szakma mielőbbi megszerzése és gyakorlása. Erre viszont kevés az esélyük. Közöttük sokan vannak, akik már a 4. év előtt is kilépnek. Igaz a lemorzsolódás nem alapvetően a szakközépiskolák, hanem a szakiskolák jellemző problémája, de itt is számolni kell vele.

Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező személyek elhelyezkedési esélyeit a köz-eljövőben a képzés szerkezetének átalakulása is meghatározza, amely a munkaerőpiac strukturális átalakulását vonja maga után. Ha továbbfolytatódik a felsőfokú képzés expanziója, s a középfokú képzés szerkezetének változása – a szakképzés felől a szakközépiskolák felé való átcsoportosulás –, akkor mindenki magasabb iskolát akar majd végezni. Ez oda vezet, hogy a meghirdetendő státusokat a munkaadók is eleve magasabb iskolai végzettségű személyekkel töltik majd be, függetlenül attól, hogy elegendő lenne az alacsonyabb iskolai végzettség is.

„...a multinacionális vállalatok szívesebben alkalmaznak szakmunkás végzettségű személyeket még a szalag mellett végzendő betanított munkák esetében is, mert megtapasztalták, hogy bármilyen középfokú végzettséggel rendelkező személy könnyebben betanítható, fegyelmesebb, mind a pontosság, mind a mennyiségi elvárásoknak jobban meg tud felelni, mint a szakképzetlen társa.” (Dávid 2005: 14)

A képzetesebb, jobb munkakultúrával rendelkező személyek a munkakultúrában mutatkozó különbségeken túl tehát magasabb termelékenységűek, s nem kötelező kifizetni nekik az ezzel arányos bért. Az alacsonyabb képzettségűek – ha el is tudnak helyezkedni – egyre rosszabb státusba kényszerülnek, míg végül a képzetlenek még inkább kiszorulnak a munka világából. Elsősorban nem azért, mert nem akarnak dolgozni, hanem mert nem jutnak munkához a legális foglalkoztatásban növekvő verseny miatt. Fokozatosan valósul meg a Solga (2002) által felállított *negatív szelekciós hipotézis*. Az iskolai végzettség nélküliek szerkezete visszafordíthatatlanul átalakul. Az anyagi és kulturális értelemben előnytelen származásúak csoportja a munkaadók által megkövetelt minimális kompetenciával sem rendelkezik. Egyre homogénebbé válik a masszív hiányokat felmutató kirekesztett réteg. *A magas iskolai végzettségűek beáramlanak az*

alacsony iskolai végzettséget igénylő munkahelyekre is. Ezzel párhuzamosan a korábban alacsony iskolai végzettséggel betöltött munkahelyeken is fokozatosan emelkedni fog az elvárt szaktudás szintje, s így az iskolai végzettséggel nem rendelkezők gyakorlatilag kiszorulnak a rendszerből. (Solga 2002)

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Mi az oka, hogy a magyarországi munkanélküliség esetében a képzés hiányának, alacsony színvonalának ilyen nagy jelentősége van?
- 2) Miért van az, hogy az oktatási rendszer és a munkaerőpiac ilyen alacsony szinten illeszkedik egymáshoz?
- 3) Hogyan lehetne az alacsony képzettségű személyek készségeit, képességeit fejleszteni, s határozottan jobb munkaerő-piaci pozíciókat kialakítani e leszakadó csoport tagjai számára? 4./ Hogyan lehetne csökkenteni, esetleg enyhíteni vagy megelőzni a képzés segítségével a munkaerő-piaci kirekesztődést, elősegíteni a társadalmi integrációt?

10.3 A lemorzsolódás

„E potenciális munkanélküliek mintegy 70 százaléka már az általános iskolából elégséges osztályzattal érkezik: szüleik mintegy 80 százalékban szakképzetlenek: családjuk pedig körülbelül 40 százalékban deviáns. A potenciális munkanélküliség tehát a halmozottan hátrányos helyzet iskolai megjelenése. Ez a 'potenciális munkanélküliség' fordul az iskolázás befejezésével nyílt munkanélküliségbe. (...) A munkaerő-piaci valóság, hogy (...) a szakmunkásképzők váltak egyfajta továbbképző iskolákká, amelyben a tankötelezettséget formálisan teljesíteni lehetett”. (Kozma 1998: 17)

A szakiskolákkal szemben támasztott követelményrendszer teljesítéséről leginkább a képzési programot sikerrel teljesítők és a lemorzsolódók száma ad hírt. A lemorzsolódás ebben az intézményben mindennapos jelenség. A szakképzettség nélkül kilépők folyamatosan termelik újra a munkanélkülieket, hiszen a képzettség nélküli munkavállalóra a munkaerőpiac egyre szűkebb szegmensében van szükség. A lemorzsolódás eredményeként egyegy korosztály több mint 20%-a szakképzés nélkül kerül ki, miközben a munkaerőpiacon ennél jelentősen kevesebb szakképzetlen munkaerőre van szükség. (Dávid 2005)

Az iskolák közötti mozgás miatt a lemorzsolódás nagyon nehezen mérhető. Azt azonban lehet tudni, hogy a szakiskolákban a 14 éves és a 18 éves korban oktatási intézménybe történő beiratkozás között a gyerekek 25%-a eltűnik! Vannak közöttük olyanok is, akik más oktatási intézménybe iratkoznak, de a szakértői becslések állítják, hogy ennek mértéke nem nagyobb, mint 4-5%. (Köpeczi 2005)

A lemorzsolódással kapcsolatban Liskó Ilona végzett méréseket a '90-es évek végén s az évezred első éveiben. Az ő adatai szerint pl. az 1998/99-es tanévben az 1995-ben szakiskolákba beiratkozott tanulók 33%-a nem tanult és nem dolgozott (20-24 évesen), a

2001-es tanévben pedig a szakiskolákba beiratkozott tanulók 31,8%-a morzsolódott le. A lemorzsolódás hátterében sok esetben a szülői háttér található. Egyfelől maguk is alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, s a mintakövetés ez esetben is erősnek mondható. Másfelől a képzettségükből adódóan kevésbé tudják segíteni gyermekük sikeres életpályáját. Harmad felől a jövedelmi helyzetük sem teszi lehetővé, hogy a hosszabb képzési ciklusokban a tanuló gyermekeik számára 18 éves korukig biztosítsák a családi támogatást. Az iskolából kimaradó tanulók azonban kis valószínűséggel tudnak betagozódni a munkaerőpiacra, s az ott szerzett jövedelemmel kivételes esetben tudják tehermentesíteni a szülőket. (Liskó 2002)

A lemorzsolódás egyik alapvető oka tehát, hogy ezekbe a szakiskolákba a hátrányos helyzetű gyerekek iratkoznak be, s társadalmi hátrányuk kihat iskolai pályafutásukra is. Az idő előtti iskolaelhagyáshoz azonban maguk az oktatási intézmények is hozzájárulnak. A középfokú intézményekben ugyanis az egy főre fordított oktatási kiadások az egy főre eső GDP 20%-a körül mozognak. Ez olyan alacsony arány, hogy az OECD országok közül csak Szlovákiában és Írországban alacsonyabb. (Köpeczi 2005:32)

„A PISA a teljes 16 éves népesség szintjét méri. Azért annyira rosszak az eredmények, mert a 25 százaléknyi szakiskolás hihetetlenül lehúzza a korosztályi átlagot. A szakiskolások tudásszintje mexikói, a többi középiskolásé pedig európai. Ebből világosan látszik, hogy min kellene javítani. A fejlesztési célok megfogalmazásánál ezt még mindenki tudja, de mire a fejlesztések megvalósulnak, éppen ezekre a célokra nem jut elég pénz és minden marad a régiben.” (Liskó 2007: 3)

Miközben tehát a középiskolák a kiterjesztett tankötelezettséggel a munkanélküliség korai megjelenését is hivatottak voltak kitolni, kedvezőtlen finanszírozásuk miatt és a megváltozott feltételekhez való alkalmazkodásuk képtelensége miatt – elsősorban a szakképző iskolák – képtelenné váltak a tanulók benntartására. A szakiskolai képzés terén továbbra is jellemző maradt – döntően a forráshiány miatt –, hogy korszerűtlen tananyaggal, elavult tankönyvekkel, nem a célcsoport szükségleteinek megfelelően képzett tanárokkal igyekeztek megvalósítani a szakmatanulást. *„A fenti szakmai programmal nem járt együtt a romló családi háttérrel is súlyosbított tanulói adottságokhoz való alkalmazkodás (...) a tanulási nehézségekkel küzdő gyerekek motivációjának növelése, frusztrációjának csökkentése elemi feltétele a sikeres fejlesztésnek. Ehhez a tanulók korábban nem kellőképpen értékelt manuális kreativitására kellene építeni.” (Dávid 2005: 137)*

A lemorzsolódáshoz mindezekon túl az is hozzájárult, hogy a szakmunkás bizonyítvány megszerzése nem olyan mértékben javította a munkaerőpiacon az elhelyezkedés lehetőségét és a megszerzhető jövedelem színvonalát, mint ahogyan az a befektetésekből várható lett volna. A csak alapképzéssel rendelkező és a szakképzéssel rendelkező fiatal munkavállalók jövedelmkülönbsége elenyésző. Többnyire mindkettőt minimálbéren foglalkoztatják a munkaerőpiac legális szegmensében. Így induláskor a lemorzsolódók semmilyen tekintetben nem érzik magukat vesztesnek. A rövid távú érdekek – vagy inkább kényszerek – okozta csapdahelyzetnek a későbbi életkorban lesz nemkívánatos következménye. *„ (...) szakmunkásképzőkbe (...) a leggyöngébb képzettségűek kerültek, éppen azért, mert nem volt elegendő teljesítményük és azt befolyásoló társadalmi támogatottságuk más iskolatípusba kerüléshez. S itt a kör bezárul: a társadalmi egyenlőtlenségek, amelyeket*

az iskolában tapasztalhatunk, nyilvánvalóvá válnak és egyértelmű beavatkozást igényelnek nemzetgazdasági, vagy ha úgy tetszik, ösztársadalmi szinten. „(Kozma 1998: 17) A csapdahelyzetből, a lemorzsolódás lejtőjéről az érintett szülői és tanulói réteg saját erejéből nem tud kilépni. Társadalmi segítség nélkül sorsszerűen sodródnak az illegális munkák világa, vagy az inaktív státus felé.

„Szinte bizonyos, hogy a már jelenleg is működő gyakorlatok azért nem tudnak felmutatni széles körben alkalmazható megoldásokat, mert a hátrányos helyzetű tanulók iskolai problémái csak iskolai (iskolára irányuló, pedagógiai jellegű) eszközökkel nem oldhatók meg. Ehhez komplex (pedagógiai-szakmai, mentális-szociális, a tanulóra és a családra egyaránt irányuló) támogatási rendszerekre lenne szükség.” (Mayer 2006: 45)

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Tapasztalható-e az Ön környezetében a fentiek során bemutatott iskolai lemorzsolódás? Ha igen, milyen formában, milyen mértékben?
- 2) Szerveznek-e a környezetében speciális felzárkóztató, ifjúságsegítő programokat? Ha igen, milyen formában? Ha nem, megítélése szerint miért nem?
- 3) Megítélése szerint a lemorzsolódott, kallódó fiatalokkal kiknek kellene foglalkozni? Kié a felelősség?
- 4) Mit javasolna a probléma enyhítése érdekében?

10.4 A felnőttképzés lehetőségei és szerepe Magyarországon

Az iskolarendszerű képzés hiányosságainak pótlását, valamint a változó környezeti feltételekhez való alkalmazkodás lehetőségét a felnőttképzés kínálja. A fentiek ismeretében elmondhatjuk, Magyarországon bőven lenne mit pótolni a felnőttképzés keretén belül. A hazai felnőttképzési adatok mindezek ellenére mégis jelentős lemaradást mutatnak az európai országokhoz képest. Az OECD országokban a 25-64 éves korú népesség általános részvételi aránya a felnőttképzésben 1994-95-ben 22-40% között volt, míg Magyarországon 10% alatt maradt. (Polónyi 1999)

Az OECD 1996-ban kiadott jelentésében – „Élethosszig tartó tanulás mindenki számára” – megfogalmazták a képzéssel kapcsolatos legfontosabb törekvéseket. Ebben a felnőttképzéssel kapcsolatban a következők olvashatók: az alacsony végzettséggel rendelkező felnőttek 20%-a vegyen részt átképző programokban minden évben, a tartósan munka nélkül lévők 100%-a vegyen részt átképző programokban minden évben, a foglalkoztatottak 40%-a vegyen részt a munkájához kapcsolódó képzésben minden évben. A hazai gyakorlat az OECD elvárásaitól messze elmaradt a kilencvenes években, s nem javult a helyzet azt követően sem. 1995-ben pl. a 4,4 milliónyi alacsonyan iskolázott népességből alig kb. 10 ezer fő, vagyis nem egészen egy százalék vett részt felnőttképzésben, s a tartósan munka nélkül lévőknek is alig 1/3-a kapcsolódott be hosszabb vagy rövidebb idejű képzésbe. A költségvetés 6 milliárd forinttal, a Munkaerőpiaci Alap

3,3 milliárd forinttal járult ekkor hozzá a felnőttképzéshez. Ennyi volt tehát a valós kiadás, de a veszteségoldalon ezzel szemben lényegesen magasabb összegek állnak. Csak a munkáltatók költségei, az elmaradt képzések miatti alacsonyabb teljesítmény és a munkanélküliségből adódó költségek miatt, 54 milliárd forintot jelentenek, s még nem beszéltünk az állam veszteségeiről. Az oktatás-gazdaságtani számításokat követően nyilvánvaló: anyagilag sem racionális lemondani a felnőttképzés szélesebb körben történő megszervezéséről. (Polónyi 1999)

A *felnőttképzésre* azonban mégsem jut ennek az összegnek még a töredéke sem. Az OECD által ajánlott képzési struktúra megvalósítása 1995-ben 730 milliárd forint kiadási többletet eredményezett volna, ami az 1995-ös GDP-hez viszonyítva annak 13%-ába kerülne. Ezen belül az *állam részéről szükséges kiadás* körülbelül 200-220 milliárd forint lenne, ami a GDP kb. 4%-át tenné ki. Vagyis a felnőttképzés jelenlegi ráfordításait többszörösére kellene növelni. Ez a ráfordítási arány a közeljövőben nem valószínű, hogy teljesül.

A *munkaerő-piaci képzésekre fordított állami kiadások a GDP-hez viszonyítva még egy százalékot sem tesznek ki*. Ezzel a ráfordítással az európai országok között a legkevesebb összeget felhasználók csoportjához tartozunk.

9. sz. táblázat A munkaerő-piaci képzésekre fordított állami kiadások a GDP %-ában (2006)

Lengyelország	Csehország	Olaszország	Egyesült Királyság	Magyarország	Norvégia	Svájc	Portugália	Spanyolország	Ausztria	Belgium	Franciaország	Hollandia	Finnország	Németország	Dánia
0,01	0,02	0,04	0,05	0,07	0,08	0,09	0,15	0,15	0,17	0,24	0,25	0,30	0,30	0,34	0,85

Forrás: OECD Employment Outlook 2008

Az aktív és passzív munkaerő-piaci eszközökre fordított kiadás GDP-n belüli aránya európai átlagban 2-3%. Átlagkörüli vagy ennél magasabb arányokat felhasználó országok között találjuk Hollandiát (2,68%), Dániát, Finnországot, Norvégiát. Átlag alatti felhasználással találkozunk Írországban (1,48%), Olaszországban (1,32%) és Japánban is (0,59%). A felhasznált összeg döntő részét azonban nem aktív, hanem passzív eszközökre, többnyire segélyezésre fordítják, így képzésre igen kevés jut. Passzív eszközökkel, szociális segélyekkel alapvetően megváltoztatni a segítségre szoruló státusát nem lehet. A segély pusztán rövid távú krízismenedzselésre alkalmas, széles körben társadalmi csoportok tartós alapjövödelmének biztosítására nem. Mégis erre a munkaerő-piaci eszközre fordítják Európában a munkaerő-piaci intézmények a rendelkezésre állós források döntő többségét, általában 70%-át. Az alig 30%-nyi aktív eszközre szánt összegből már valóban csekély hányad jut a képzésre, a jelenlegi munkaerő-piaci státus megváltoztatására. (Employment Outlook 2008)

10. sz. táblázat Az aktív és passzív munkaerő-piaci eszközökre fordított kiadások aránya a GDP százalékában

	Teljes összeg a GDP arányában %	Aktív eszközök a GDP arányában %	Ebből munkaerő-piaci képzésre fordított összeg %	Passzív eszközök a GDP arányában %
Svédország	2,32	0,96	0,58	1,36
Finnország	2,58	0,82	0,37	1,69
Dánia	4,51	1,85	0,54	2,66
Írország	1,48	0,61	0,28	0,86
Olaszország	1,32	0,53	0,22	0,79
Hollandia	2,68	1,22	0,13	1,46
Magyarország	0,64	0,28	0,06	0,36
Németország	2,97	0,88	0,33	2,09
Görögország	0,47	0,07	0,04	0,40
Japán	0,59	0,19	0,04	0,40

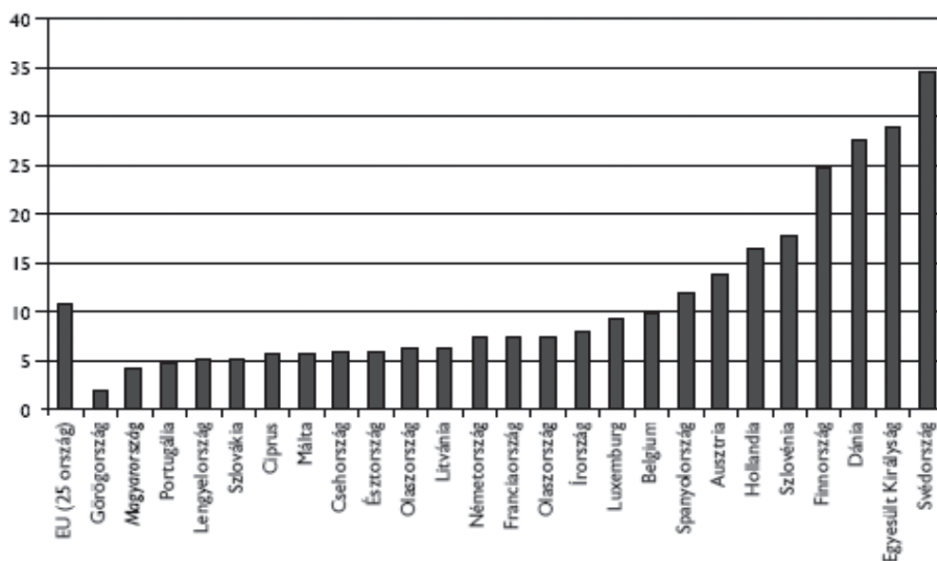
Forrás: <http://stats.oecd.org/wbos/Index.aspx?DatasetCode=LMPEXP>

A fenti táblázatból is kitűnik, hogy a felnőttképzés széles körű kiterjesztésére, a képzettségi szint hatékony emelésére a tartósan munka nélkül lévők körében alapvetően a forrás hiányzik. A forrás biztosítása csak abban az esetben lehetséges, ha azt más területekről – pl. a passzív ellátásokban rejlő rövid távra szóló egzisztencia biztosításától – elvonják. A rövid távú kényszerek azonban korlátozzák a közép- vagy hosszú távú kitörési lehetőségek megvalósítását mind makro (kormányzati), mind mikro (egyéni) szinten. A képzés pluszbefektetés mindkét szint számára, a jövő érdekében. A pluszbefektetéshez az eredményoldalon pedig olyan ígéretek kellene, amelyek nyilvánvalóan megmutatják: a befektetés ésszerű. Ilyen ígéretek Magyarországon pillanatnyilag nem egyértelműen mutathatók fel. A szakmunkás-végzettséggel való elhelyezkedés lehetősége, a végzettség birtokában a megszerezhető legális jövedelmek távolsága a képzetlen csoportokhoz képest nem kellően motiváló. 1996-tól 2001-ig 21%-ról 23,1%-ra emelkedett az alacsony szegmensben foglalkoztatottak aránya, ahol a jövedelmek a minimálbér által meghatározottak voltak. A munkaerőpiac is elmozdult az alacsony képzettséget és rutinszerű tevékenységet igénylő, s rövid távon alacsony képzettséggel megelégedő foglalkoztatási szegmens felé. Ez a tény tovább csökkenti az iskolát korán elhagyók motiváltságát a tanulásra, szakmaszerzésre. (OECD 2008) Az alapképzés során elért átlagosan alacsony tanulmányi eredmények alapvetően hozzájárulnak ahhoz, hogy az oktatási rendszerből – többnyire idő előtt – kilépve, felnőttkorban nemzetközi összehasonlításban kirívó módon alacsony mértékben kapcsolódjanak be a magyar munkanélküliek és munkavállalók a felnőttképzésbe. Ez korlátozza a mun-

kaerő megújulását, és az új követelményekhez való alkalmazkodását. (Radó 2007) A végzettség növekedésével nő a foglalkoztatottak aránya is. A befejezetlen általános iskolai végzettségűek 10,9%-a, a befejezett általános iskolai végzettségűek 37,8%-a – a megfelelő korú népességben belül – dolgozott. (Öry 2005, OECD 2008)

Nem csupán a források hiányoznak tehát a felnőttképzés általánossá válásához, de a tanulásra motiválás is (elhelyezkedési lehetőségek esélye, bérek színvonala, munkamegtartás esélye stb.).

18. sz. ábra A kérdézet megelőző négy hétben oktatásban/képzésben részt vevők aránya a 25–64 évesek között, 2005 (%)

Forrás: Eurostat, Structural Indicators adatbázis (www.europa.eu/comm/eurostat)

A felnőttoktatás hazai szegmenseit tekintve a szociokulturális felnőttoktatás terén mutatkoznak a legnagyobb hiányok Magyarországon, ahol sem a szakszervezet, sem a népfőiskolai mozgalom által biztosított felnőttképzési rendszer nem jelentős. A második esély iskolák rendszere napjainkban még kísérleti fázisban van, jóllehet a 2001-ben elfogadott felnőttképzési törvény – bizonyos feltételek mellett – lehetőséget biztosít ezen intézmények állami forrásból történő normatív finanszírozására.

A felnőtt szakképzés rendszerét többnyire az állam – illetve a Munkaerő-piaci Alap – által finanszírozott munkaerő-piaci képzések biztosítják, melyhez saját intézményrendszert építettek ki regionális szinten a '90-es évek elején. Ennek a szakképzésnek – többnyire az iskolarendszerű képzések bázisán, de profit és nonprofit szervezetekben is – működik egy piaci szegmense is.

Magyarországon még a fiatal *munkában lévők* sem tartják kellően fontosnak a szakmai képzésben, továbbképzésben való részvételt. A 30-44 éves foglalkoztatottaknak csak 3,3%-a vesz részt felnőttképzésben, az 50 évesnél idősebbeknek még 1%-a sem kapcsolódik be a képzési rendszerbe. Ez alig harmada az európai országok átlagának. (Weninger 2005) A munkahely megtartása érdekében folytatott tanulmányoknál már csak *amunkanélküliek* képzésbe vonásának aránya alacsonyabb. Dániában az aktív munkaerő-piaci eszközökön belül munkaerő-piaci képzésben a munkaképes korúak 15,9%-a vesz részt. Az európai átlag 3%-os, míg Magyarországon a résztvevők aránya 1,34%. Igaz, a kelet-európai országok között ez az eredmény jónak mondható, mert az idetartozó országok többsége 1% alatti részvételi arányt mutat. (OECD 2008) A fenti adatokat elemezve megállapíthatjuk, hogy többnyire *nem azok kapcsolódnak be Magyarországon a felnőttoktatásba, akiknek a legnagyobb szükségük lenne a képzettségi szint emelésére* vagy a hiányzó képességek pótlására. Azok tanulnak, akik egyébként is középosztályi státusban vannak, legalább középfokú végzettséggel rendelkeznek. Ez az eredmény mutatkozik akkor is, amikor a 25-64 éves kor közöttiek körében a tanulásra fordított időt mérjük. *A közép- és felsőfokú végzettségük körében a tanulásra fordított idő folyamatosan növekszik, míg az iskolai végzettséggel nem rendelkezők körében ez az idő nem mérhető.* (Galasi-Tímár-Varga 2001)

„A felnőttképzés tehát a résztvevők összetételét, s a képzés szerkezetét illetően nem korrigálja, hanem megismétli az iskolarendszerű szakképzés munkaerőpiachoz nem illeszkedő struktúráját”. (Dávid 2005: 8)

FELADAT!

Elemezzük! Mit üzennek az alábbi nemzetközi adatok?

A felnőttképzésben való részvétel tekintetében a skandináv országok vezetnek a listán. Svédországban, Dániában, Finnországban 2004-ben 25-35% közötti a 25-64 éves korosztályból a részvételi arány. Az Egyesült Királyságban is 21 %. Az EU átlagot (9,3%) a görögök, magyarok, portugálok és németek alacsony részvételi arányának köszönhetjük. *Svédországban az ország népességének közel fele vesz részt a felnőttoktatásban.* A 18 és 64 év közöttiek körében az oktatásra fordítható költség 15%-át költik felnőttoktatásra. A szakképző- és általános felnőttoktatási programok nagy részét önkormányzati felnőttoktatási szervezetek végzik (KOMVUX), a felnőtt alapképzésnek külön státusa van (GRUNDVUX), ez utóbbi elsősorban a bevándorlók nyelvi képzését szolgálja. A legtöbb felnőttoktatási forma ingyenes a programban résztvevők számára. *Svédországban, Dániában, Finnországban a megfelelő korúak 25-35% vesz részt a felnőttoktatáson belül a szakmaszerzésre, szakmai továbbképzésre irányuló felnőttképzésben.* A felnőttképzésben való részvétel európai átlaga a megfelelő korú népesség 9%-a. *Ez az arány Magyarországon, de Görögországban és Portugáliában is 6% körül van.*

Németországban az 1980-as évektől nőtt meg a részvételi arány a felnőttoktatásban. Napjainkban körülbelül a felnőtt lakosság egynegyede vesz részt a szakképző és az általános képző programokban körülbelül azonos arányban. A felnőttoktatás az egyes tartományok felelőssége. A kínálat jórészt az úgynevezett népfőiskolák adják, de jelentős a kamarák szerepe is a képzésben. Képzéseik a duális szakképzési rendszerre épülnek, államilag elismert bizonyítványt adnak.

Franciaországban a felnőttoktatási rendszer három nagyobb részre osztható: a felnőtt szakképzés (részben magánintézmények, részben a társadalmi partnerek által ellenőrzött intézmények), a második esély oktatási rendszere, amely nagyrészt a normál iskolarendszerű oktatáshoz kapcsolódik és formális, államilag elismert végzettséget ad, és a szociokulturális felnőttoktatás, amely nonprofit és magánszervezetekből áll. A legmeghatározóbb része a felnőttoktatásnak a szakképzés, ennek is két része van: a munkanélkülieket képző nyilvános (ezt országos és regionális szintű hatóságok finanszírozzák) és a vállalati. (Papp 2005)

A képzettségbeli hiányok kezelését segítő jó gyakorlat bemutatása

1. „PRÓBA-KÉPZÉS”

(A módszer fejlesztője és alkalmazója: HÍD Egyesület)

Forrás: Boda Margit–Diebel Andrea–Prókai Orsolya: Munka–Kör

Időtartama: 5 nap (5X6 =30 óra).

Résztevők létszáma: 10 fő.

Célcsoport: tartósan munkanélküliek.

A foglalkozások célja:

- Pályaorientáció: A résztvevők megalapozott szakmaválasztásának elősegítése azáltal, hogy a próbaképzés során megismerik az adott szakmához kapcsolódó munkafolyamatokat, a munkavégzés körülményeit. Mindez megerősítheti a résztvevőt abban, hogy meg-felelő szakmát választott vagy éppen ellenkezőleg, kiderülhet, hogy a szakma nem felel meg az igényeinek, érdeklődésének. Ebben az esetben ez a módszer a későbbi lemorzsolódást előzi meg.
- A résztvevők munkavállaláshoz szükséges kulcsképeségeinek fejlesztése.
- A tartós munkanélküliség számos hátrányos következményének oldása (pl. elmagányosodás, kapcsolatok leépülése, kommunikációs problémák, önbizalomvesztés, időstrukturálási képesség csökkenése, stb.).

Tevékenység leírása:

A „próbaképzés” az ÚDP-program („Újra dolgozom” elnevezésű komplex szolgáltatási projekt tartósan munkanélküli személyek számára) egyik módszertani elemét képezi, „mini-projekt” a nagy projekten belül.

Az egyik helyi (Miskolc) szakképző iskola dolgozta ki az 5 napos képzési tematikákat. A képzés során általános elméleti ismereteket kapnak a résztvevők az adott (pl. bádogos) szakmáról, ill. egy munkafolyamatot gyakorlatban is elsajátítanak. A résztvevők a képzés alatt 2000 Ft/nap ösztöndíjban részesülnek. Egy programidőszak alatt a kliensek 3 alkalommal vehetik igénybe ezt a szolgáltatást, tehát háromféle szakmát próbálhatnak ki ilyen módon.

A próbaképzést általában további tréningekkel (pl. kulcsképeket fejlesztő) kapcsolják össze a szakemberek, így nő a foglalkozás hatékonysága, illetve a foglalkozások megszervezése is könnyebb, hiszen az első héten önbizalmukban megerősödött résztvevők a számukra eleinte kevésbé látványos eredményeket hozó tréningfoglalkozásokra is nagyobb lendülettel jönnek el.

A foglalkozások keretében alkalmazott módszerek:

- irányított beszélgetés
- előadás
- gyakorlati oktatás
- tréningjátékok
- tesztek, kérdőívek

Várható eredmények, hatások:

- Általános tapasztalat, hogy a résztvevők 50%-a a képzés folytatása mellett dönt, 50%-uk pedig más szakmát választ.
- Minden résztvevő esetében elmondható, hogy erősödik a tanulásra való motiváltság és nő az önbizalom, hiszen a próbaképzés alatt a résztvevők megtapasztalhatják, hogy 5 nap alatt milyen sok ismeret elsajátítására képesek. Ezt a néhány napot a résztvevők úgy élik meg, hogy elsajátították egy szakma alapjait.
- A résztvevők tanuláshoz, munkavállaláshoz szükséges kulcsképeségei fejlődnek: (kommunikációs, alkalmazkodó- és problémamegoldó képesség).
- A kliensek kimozdulnak otthonról, közösségbe kerülnek, ezáltal az álláskereséshez nélkülözhetetlen kapcsolati hálójuk bővül.

A szolgáltatás megvalósításának személyi feltételei:

A program ügyfélmenedzserei (szervezés, mentorálás) valamint – az adott szakmától függően és létszámban – szakoktatók.

2. „FELZÁRKÓZTATÓ KÉPZÉS”

(A módszer fejlesztője és alkalmazója: Kontakt Alapítvány)

Forrás: Boda Margit–Diebel Andrea–Prókai Orsolya: Munka-Kör

Időtartama: 1200 óra (4 X 300 óra; 4 X 3 hónap).

Részletezve:

- 300 óra – (1–4. osztály)
- 300 óra – (5–6. osztály)
- 300 óra – (7. osztály)
- 300 óra – (8. osztály)

Az órák a fenti időkereteken belül hetente 3 alkalom x 3–4 óra megosztásban kerülnek megtartásra.

Részvevők létszáma: 15 fő (szakaszonként/osztályonként növekvő létszámban). A résztvevők a meglévő iskolai végzettségüknek megfelelően fokozatosan kapcsolódnak be a képzésbe.

Célcsoport: 8 általános iskolai végzettséggel nem rendelkező roma személyek.

A foglalkozások célja:

- A résztvevők munkaerő-piaci státusának emelése azáltal, hogy megszerzik a 8 általános iskolai végzettséget.
- A résztvevők tanuláshoz és munkavállaláshoz szükséges kulcsképeségeinek fejlesztése.
- A résztvevők önbizalmának növelése, tanulási motivációinak erősítése.

Tevékenység leírása:

A képzés helyszínéül célzottan nem a helyi általános iskolát jelölték ki, mert a résztvevők részéről túl sok negatív élmény kötődött ehhez a helyszínhez. Az oktatótermet ezért egy ilyen szempontból semleges épületben választották a szakemberek.

Az időkeretek meghatározásakor a szervezők tekintetbe vették azt, hogy időközben a résztvevők közül többen elhelyezkedtek, tehát a képzés késő délutáni, esti időpontokban került megszervezésre.

Az oktatásban a helyi általános iskola tanárai vettek részt (természetesen azok, akik a speciális tematika elsajátítását vállalták). Ez azért volt fontos, mert a képzésre járó fiatalok (16–30 éves korú) közül sokan már általános iskolás korú gyermekek szülei voltak. A képzés lehetőséget biztosított arra, hogy a „szülők” (tanulók) és a tanárok jobban megismerjék egymást, így mindkét irányból oldódjanak az előítéletek és erősödjön a bizalom. Ebből a szempontból a program prevenciós funkciót is ellátott. Cigány származású oktatót is sikerült bevonni az oktatásba – igen kedvező tapasztalatokkal.

A speciális – roma személyekre – irányuló tematikát a Népfőiskolai Társaság szakemberei dolgozták ki. A tananyag sok tekintetben eltért a hagyományos iskolai gyakorlatban használt anyagoktól. Az egyes tantárgyak oktatása sok hétköznapi életből vett példára épül, továbbá a cigány kultúra egyes elemei is beépültek az oktatási anyagba. Az átdolgozás eredményeként a roma személyek gondolkodásmódjához, érdeklődéséhez közelálló tananyag született. Néhány példa:

- irodalomoktatás során a himnusz műfaját a cigány és a magyar himnusz összehasonlítására építve oktatja a tananyag
- a matematikafeladatok hétköznapi életből vett példákat tartalmaznak (pl. kezületszámítás esetén a feladat: lovak bekerítése)
- kémia tantárgy esetén a különböző elemek kapcsolatát a háztartásban alkalmazott vegyszerek példáján oktatják a tanárok, és nagy hangsúly esik a környezettudatos magatartás alapjaink megtanítására (pl. milyen környezeti károkat okozhat a vegyszeres dobozok kerti szemétdombon való tárolása, elásása, stb.)

A Népőiskolai Társaság a tananyaghoz készített saját jegyzetekkel is segítette az oktatást.

A képzést mentori program egészíti ki. Cél, hogy:

- a résztvevők hiányzás esetén ne maradjanak le, képesek legyenek pótolni az elmaradásokat, így a kudarcélmények ne termelődjének újra,
- a résztvevők körében jellemző kudarcckerülő magatartás miatt ne maradjanak ki a tanulók a képzésből.

A képzési programot a megvalósító egyesület számos tréningfoglalkozással, szabadidős programmal egészíti ki a következő témakörökben:

- pályaorientáció
- álláskeresési technikák
- életmód-tanácsadás.

A képzéshez szükséges eszközöket (a résztvevők tankönyveit, füzeteit, stb.) a megvalósító szervezet biztosította a résztvevők számára.

A képzés alatt a résztvevők nem kaptak ösztöndíjat, ill. egyéb anyagi juttatást. A program alapelve, hogy a motiválás során pénzügyi eszközöket nem alkalmaznak.

A foglalkozások keretében alkalmazott módszerek:

- a hagyományos iskolai módszerek kerülése a jellemző, pl. az osztályteremben körben ülnek a tanulók, egyenrangúságot (és nem alá- fölérendeltséget) sugalló helyzetben,
- az oktatás fő módszere a beszélgetés. a frontális munkaformák aránya nagyon alacsony,
- a tréningek során alkalmazott módszerek: szituációs játékok, helyzetgyakorlatok, feladatlapok, irányított beszélgetés.
- Várható eredmények, hatások:
- A résztvevők 90%-a befejezte a képzést és megszerezte a 8. osztályos bizonyítványt. Az alkalmazott oktatási módszerek és a mentori szisztéma eredményeként a lemorzsolódás csak 1–2 fő volt.
- Erősödött a résztvevők motiváltsága a továbbtanulásra, erősödött önbizalmuk.
- Fejlődtek a résztvevők tanuláshoz, munkavállaláshoz szükséges kulcsképeségei (alkalmazkodó-, problémamegoldó, konfliktuskezelő, kommunikációs és tervezőképesség, kitartás, stb.).
- A résztvevők mintát jelentettek a helyi közösség és természetesen elsősorban saját családtagjaik számára. A résztvevők gyermekeinek iskolai teljesítménye javult.

A szolgáltatás megvalósításának személyi feltételei:

Pedagógus diplomával rendelkező tanárok, akik ismerik a Népőiskolai Társaság speciális tananyagát és elfogadják alkalmazott módszereit. Humán diplomával rendelkező mentorok és képzett trénerek.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) A fenti jó gyakorlatok közül melyiknek milyen előnyei vannak?
- 2) Milyen akadályok merülnének fel az Ön környezetében, ha a jó gyakorlatokat szeretné megvalósítani?
- 3) Mit tenne Ön az akadályok elhárítása érdekében?
- 4) Ismer-e a saját környezetében hasonló jó gyakorlatokat?

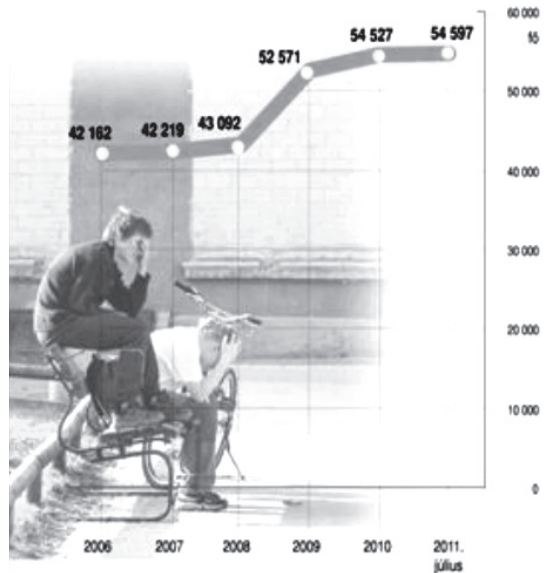
11. A fiatalok és a pályakezdők helyzete a munkaerőpiacon

Soha olyan jó nem volt a fiatalok helyzete, mint manapság, halljuk gyakran az önmagát néha „elveszett nemzedékként” azonosító középgeneráció véleményét. A kijelentés igazolására kérés nélkül számos tényt sorolnak: a nyitott határokat, az utazási, tanulási lehetőségeket, a munkavállalás során élvezett elsőbbséget, hiszen mindenütt fiatal, képzett szakembereket keresnek.

Soha olyan reménytelen nem volt a helyzete a fiataloknak, mint manapság, halljuk az ellenvetést, amit a fiataloknak az a része fogalmaz meg, amely önmagát „főlöleges generációnak” definiálja. Véleményüket azzal igazolják, hogy a statisztikák szerint minden 4. munkanélküli 24 év alatti, hogy a munkanélküli fiatalok $\frac{3}{4}$ -e több mint egy éve hiába keres munkát, hogy közel negyede a generációnak a szegénységi küszöb alatt él, s egyötöde számára a szakmaszerzés lehetősége sem adott, mert hiányzik a támogató család. Kapcsolatok és anyagi támogatás nélkül pedig nem érhető el a szakma, s az elhelyezkedés feltétele, a gyakorlólóhely.

A kettészakadó társadalomról kialakított képünket erősíti, hogy a két vélemény Magyarországon a XXI. század küszöbén egyszerre igaz. A mai 15-24 év közötti generáció az „örökösök generációja”. A társadalmi átlag fölötti helyzetben élő csoportok gyerekeik számára olyan lehetőségeket tudnak biztosítani, mellyel a munka világába való belépés nem jelent akadályt. Az anyagi javak öröklése mellett, ami a kéttannyelvű alapiskolát, a nemzetközi kurzusokat, a külföldi diákéveket biztosítja, a szülők kiterjedt kapcsolatrendszerét is öröklik a szerencsés kivételezettek. Ez olyan előnyöket jelent munkavállaláskor, melyről a társadalmi átlag alatt élő kortársak nem is álmodhatnak. Pedig ők is örökölték, s cipelik az örökség terheit: peremhelyzetű társadalmi státust, hiányzó alapképzettséget, a munkaerőpiac elvárásaihoz nem igazodó munkakultúrát, szűkre záruló kapcsolatrendszert.

19. sz. ábra
A nyilvántartott pályakezdő
álláskeresők száma
Magyarországon
(2006-2011. július)

<http://www.hbkik.hu/download.php?id=6039>

A 15 és 19 éves korcsoport gazdasági aktivitása az utóbbi időben csökken, de nem emelkedik ezzel párhuzamosan a képzésben való részvételük. A legfiatalabb munkavállalói korosztály munkanélküliségi rátája 35,8%. A munkát kereső fiatalok több mint ¼-e csupán alapkisoklai végzettséggel rendelkezik.

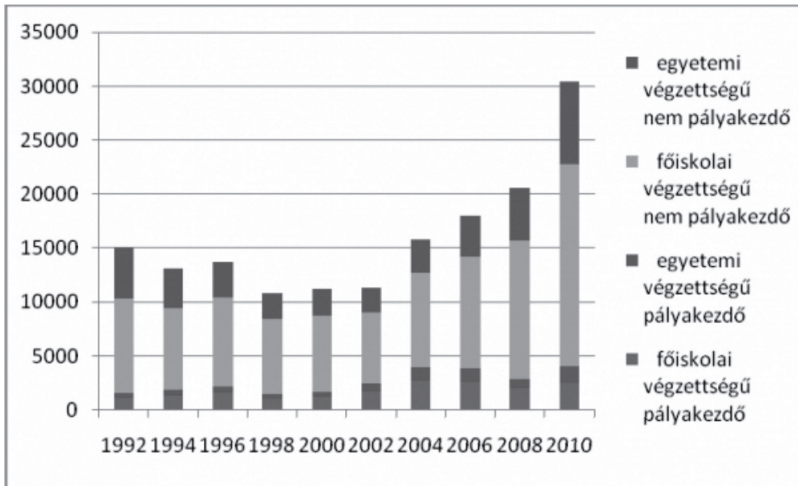
A 15-24 éves kor közötti 1,4 milliónyi fiatal közül 160 000 „igazolatlanul” van távol a munkaerőpiactól. Nem tanul, nem dolgozik és nem is keres aktívan állást. A legnagyobb probléma a 15 és 19 év közöttiekkel van. Közülük 26 ezren azért nem keresnek munkát, mert lakóhelyükön és annak környékén nem látnak esélyt az elhelyezkedésre. 133 000 fiatal esetében pedig csak sejteni lehet a passzív munkanélküliség okát. (Bauer 2001) A fiatalok munkanélkülisége nemcsak hazánkra jellemző sajátosság. Az ILO jelentése a foglalkoztatás alakulásáról megállapítja, hogy a munkanélküliség a 15-24 éves kor közöttieket sújtja legjobban az egész világon. 2006-ban a világ teljes munkanélküliségének 44%-a, mintegy 86,3 millió – többnyire alacsony képzettségű – munkát kereső ehhez a korcsoporthoz tartozott. (Globális... 2007)

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Milyen következményei lehetnek a társadalmi távolságok növekedésének az azonos generáción belül?
- 2) Tapasztalható-e az Ön környezetében a fiatalok „klikkesedése”, sajátos szubkultúrájának kialakulása?
- 3) Segítőként Ön hogyan viszonyul ezekhez a folyamatokhoz?

- 4) Milyen gazdasági, társadalmi változásokhoz vezet, ha a fiatalok széles köre nem jut be a legális munkák piacára?
- 5) Ön szerint hol van, mit csinál a statisztika számára „láthatatlan” 160 000 fiatal?
- 6) Ön hogyan tenné „láthatóvá” őket?

20. sz. ábra A diplomás munkanélküliség alakulása az elmúlt 20 évben

<http://oktpolcafe.hu/uploads/2011/04/jobless-600x359.png>

11.1. A fiatalok távolmaradásának okai a legális munkaerőpiactól

A magyarányú és tartós ifjúsági munkanélküliség háttérében alapvetően 6 jelenséget tart nyilván a szakértők köre:

- A demográfiai problémák:

Bár a várható élettartamot tekintve Magyarország az európai országok körében az utolsók között foglal helyet, az utóbbi években mégis megfigyelhető az átlagos élettartam folyamatos növekedése (férfiak: 70,3 év, nők 78,4 év). (KSH 2011) A várható élettartam növekedésével párhuzamosan emelkedik a nyugdíjkorhatár is. A kilencvenes évek elején a nők még 55 évesen, a férfiak 60 évesen léptek be a nyugdíjasok körébe. Napjainkban a nyugdíjkorhatár egységesen 62 év. A szakemberek számításai szerint ez közel félmillió állás kiesését jelentette a kilencvenes évek során azoknak az állásoknak a köréből, melyekbe a fiatalok a korábbi években a generációváltáskor beléphetek. Ha a legális státusok számát figyelembe vesszük (3,8 millió) a fiatalokat befogadó státusok mennyiségének szűkülése jelentősnek mondható.

- A termelés és a foglalkoztatás szerkezetének átalakulása:

A szerkezetváltás jellemzői közül elsőként a nagyvállalati szektor széthullását, s ezzel együtt a foglalkoztatás szétforgácsolódását kell kiemelni. A működő gazdasági szervezetek közül 2009-ben 76,9%-ban 0-1 fő közötti, 19,0 %-ban pedig 2-9 fő közötti volt az alkalmazottak száma.¹⁰ A működő gazdasági szervezetek nagy része tehát alapvetően önfoglalkoztató jelleggel működik vagy egy szűk családi gazdálkodás keretei között tevékenykedik. Ez azoknak a fiataloknak, akiknek a családja ilyen gazdaságot működtet, előny lehet. A fiatalok többsége – különösen a szűk kapcsolati körrel rendelkező fiatalok többsége – azonban ezt nem lehetőségként, hanem korlátként éli meg. Az alkalmazotti lét bázisa megrendült, az önálló vállalkozáshoz pedig a legtöbb esetben sem tőke, sem tapasztalat nem áll rendelkezésre az egyre telítettebbé váló szolgáltatói és termelői piacon. A 3,8 millió foglalkoztatottból már ma is több mint egy millióan önállóan vagy legfeljebb 4 főt foglalkoztató munkahelyeken dolgoznak. Rájuk vonatkozóan még statisztikai adataink sem állnak naprakészen rendelkezésre, mert a KSH csupán az 5 főnél nagyobb szervezetekre vonatkozóan gyűjt adatokat, itt figyelni a foglalkoztatottak számának alakulását. Az önálló vagy csupán 1-2 főt foglalkoztató gazdasági egységek azonban igen szűk beemeltet jelentenek a fiatal munkavállalók számára a munka világába, hiszen a legtöbbjük a túlélésért küzd, s nincs lehetősége bővítésre. Sőt jelentős százalékuk esetében a szakma kényszervállalkozási formáról beszél, amikor még az önfenntartás is kérdéses, a nyereség képzése, új státusok létesítése pedig reménytelen.

- Az alapképzési rendszer hiányosságai:

Az alapképzési rendszer alapvetően a társadalmi átlaghoz tartozó gyerekek tanulási képességét, intelligenciáját, szociális háttérét veszi alapul. A magyar társadalom a '80-as évek közepe óta viszont erőteljesen polarizálódik, aminek eredményeként közel 40%-os az átlagtól jóval lemaradó, a fizikai lét határán vagy a szociális minimum alatt élők rétege. Ezzel párhuzamosan természetesen megjelenik a közel 20%-nyi átlag fölötti módon élő jómódúak köre, s egy 7-10%-nyi kifejezetten gazdag réteg. Ez utóbbi kettő rendelkezik azokkal a képességekkel, hogy az alapiskolai rendszeren belül megteremtse a maga számára az „átlagtól felfelé” eltérő képzési rendszert: magániskolák, alapítványi elitiskolák, kéttannyelvű intézmények, külföldi oktatásba való bekapcsolódás már az alapképzés szintjén, s végül a külföldi és hazai elitinternátusok megfizetése sem áll távol e rétegtől, ha gyerekeik társadalmi esélyeiről van szó.

Az átlagos alapképzési rendszer is leginkább ebbe az irányba tűnik elmozdulni. A kötelező iskolai korhatár kiterjesztése 16-ról 18 éves életkorra, a 18 éves korig tartó alapképzési szakaszban a szakmaszerzés háttérbe szorítása, s 16-24 éves életciklusra való kitolása is azt feltételezi, hogy a szülők átlagszinten élnek, s az ezzel járó költségek fedezésére képesek. A fenti adatok azonban azt mutatják, hogy léteznek a társadalomban jelentős csoportok, amelyek ennek felvállalására képtelenek, s arra kényszerülnek, hogy a fiatalokat mielőbb a család keresői között tudják. Nem csupán a 18-24 éves

¹⁰ Forrás: NFGM, A kis- és középvállalkozások fejlesztésének stratégiája 2007-2013, Éves Időközi Monitoring Jelentés 2009. év

korig tartó képzési ciklust nem képesek felvállalni, s az első szakmáig a fiatalokat eljuttatni, hanem már az alapképzési ciklus során olyan képességbeli és szocializációs hátrányokat örökítenek gyerekeikre, melyekkel a „normál, átlag képességű, tudású gyerekekre kialakított képzési rendszer” sem tud megbirkózni. Az átlagtól „lefelé eltérő” társadalmi csoportok számára viszont a képzési rendszer nem alakult ki Magyarországon. Nagyon kevés olyan államilag támogatott iskola van, ahol a társadalmilag veszélyeztetett fiatalok speciális tantervvel szervezett képzése/szakképzése folya. Évek óta tart a vita arról, hogy nem a fiatalok értelmi képességeivel, hanem a szocializációjával, s a társadalmi milióval vannak gondok. Ezeknek a gyerekeknek nem az értelmileg sérült gyermekek számára fenntartott intézmények lennének a megfelelőek, hanem az olyan szolgáltatások, amelyek az alapképzési rendszerben segítséget nyújtanak a szocializációs hátrányok leküzdésére. Ez irányba azonban nem sikerült áttörést elérni. A 14-16 éves korban lemorzsolódó fiataloknak pedig nincs „gazdája”: az iskolarendszer már nem kíván a problémával foglalkozni, a munkaerő-piaci intézményrendszer pedig még nem akarja ezt a generációt felvállalni. Csupán a 18. életév betöltését követően szerveznek számukra képzéseket, s törekednek a célcsoport aktív munkaerő-piaci programokba való bevonására. De a közben eltelt idő nagyon hosszú, s ennek a generációnak jelentős aránya is „elvezhet” félúton. A hátrányos helyzetű társadalmi rétegekből érkezett gyerekek szülei képtelenek önmagukban a problémát kezelni, a társadalmi segítség pedig várat magára. Az iskolarendszer átfogó reformja pedig már nem odázható el hosszú ideig.

- A szakképzési rendszer nehézségei:

A szakmunkásképzés bázisát jelentő szocialista nagyvállalati rendszer átalakulása a rendszerváltást követően komoly problémát vetett fel a szakemberképzésben. A privatizációt követően létrejövő termelő- és szolgáltatóegységek nem vállalták fel a szakképzésben rájuk háruló feladatokat, s az élesedő versenyhelyzetben minden gazdálkodóegység kész, képzett, munkatapasztalattal rendelkező szakemberek felvételét kezdeményezte. A fejjadász cégek felvirágoztak, a szakképzés pedig legmélyebb válságát élte a gyakorlóléhelyek, tanonchelyek elvesztésével. A korábbi pontban említett szórt munkapiac sem kedvezett a tanonchelyek létesítésének.

Jelentős mértékben megnőtt a szakképzést elkezdő, de azt be nem fejező fiatalok száma. Mivel Magyarországon nem duális szakképzési rendszer van, az állami szakmunkásképző intézmények gyakorlóléhely biztosítása nélkül is felveszik a fiatal jelentkezőket, s elkezdik az elméleti oktatást. A gyakorlóléhelyet a fiatalok egy része azt követően kezdi el keresni, hogy a szakképző iskolába a felvétele megtörtént. Ha a gyakorlóléhely-kérés hiábavalónak bizonyul, a fiatalok elhagyják az iskolát vagy olyan tanmúhelyekben töltik a gyakorlati időt, amelyeknek nem sok kapcsolódási pontjuk van a versenyszférával, a későbbi munkaadókkal. A munkaadók a legtöbb esetben ezt a gyakorlatot nem fogadják el valós termelési gyakorlatként, s csupán azok számára biztosítanak állást, akik a versenyszféraabeli gyakorlatot igazolni tudják. Ez egy ördögi kör: addig nincs állás, míg nincs gyakorlat, gyakorlatot viszont – a gazdálkodó egységek képzéstől való elzárkózása miatt – csupán elhelyezkedést követően lehet szerezni.

- Az árnyékgazdaság:

A fiatalok foglalkoztatásának egyik színtere Magyarországon az árnyékgazdaság. A nemzeti összterméken belül mintegy 25%-ra becsülik a közgazdászok az árnyékgazdaságban előállított javak arányát. Az árnyékgazdaságban megvalósuló foglalkoztatás a rugalmas és atipikus munkaerőpiac számos változatát mutatja. A szezonális foglalkoztatástól az alkalmi munkáig, a mezőgazdasági idénymunkától a szolgáltatás széles skálájáig itt minden megtalálható. A megnövelt minimálbér és annak közterhei nemcsak a fiatalok körében, de ott is jelentős mértékben a legális foglalkoztatás ellen hatnak. Az áron alul, többnyire a fizikai erejüket áruba bocsátó munkanélküliek komoly konkurenciát jelentenek az állást vagy legális munkafeltételeket keresők számára. A legtöbb munkaadó nem a státusbővítést választja még az esetleges konjunktúra idejében sem, hanem a „just in time” rendszerben megvásárolható olcsó, többnyire feketén igénybe vett szolgáltatást. Ez is nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a rendszerváltás előtt tapasztalt 5,2 milliónyi legális státus a '90-es évek során nem volt képes jelentősen 3,8 millió fölé emelkedni, s az évezred küszöbén is főként a részmunkaidő bevezetésének és a rugalmas alkalmazási formáknak köszönhető a statisztika által nyilvántartott legális státusok száma. A munkába lépők aránya viszont ennél lényegesen szélesebb, hiszen az aktív keresőkorú, 6,1 millió főnyi népességből alig 1 millió van képzésben, s ha a gyermekekkel kapcsolatos ellátást igénybe vevő közel 300 ezer főt le is számítjuk, még mindig van közel 1 millió fő, akiknek a foglalkoztatása nem megoldott a legális munka világában. Ez az igen széles réteg képezi az árnyékgazdaság utánpótlását, mely olcsó és hatékony konkurenciát jelent a fiatal álláskeresőknél. Idetartozik még, hogy jelentősen változott a fiatal korosztályok egymáshoz viszonyított aránya is az utóbbi öt évben.

- Gyermekekkel kapcsolatos ellátások:

Ha az alacsony iskolai végzettségűek kiszorulnak a legális jövedelemszerző tevékenységek köréből, szükségszerűen fordulnak az alternatív megélhetési források felé. Ennek megfelelően bővül a feketegazdaságban foglalkoztatottak száma, az önellátás, saját fogyasztásra termelés és a munkacsere jelentősége. Mindenekelőtt azonban a jóléti rendszerek nyújtotta jövedelemkompenzáció igénybevételével, s ennek növekvő terheivel szembesülünk leginkább. A jóléti támogatások közül – a sokat vitatott segélyezési rendszeren túl, melyet a későbbiekben még részletesen elemzünk – szükségszerű megemlítenünk a gyermekekkel kapcsolatos ellátások körét, aminek jövedelempótló szerepe Európában egyedülálló. Mind a juttatás idejét, mind mértékét tekintve páratlan a jóléti rendszerekben. A GYED (1967), a GYES (1984) és a GYET (1993) igénybevétele ma Magyarországon közel háromezreszer aktív keresőkorú személyt érint. Három gyermek esetében több mint tíz év távollétet is biztosít a munkaerőpiacról. A gyermekekkel kapcsolatos támogatásokat 1993 óta egyre többen és egyre hosszabb ideig veszik igénybe. Többszörösére nőtt a munkatapasztalattal nem rendelkező, alacsony iskolai végzettségű igénybevevők száma. Tömegesen kerülnek be a rendszerbe munkajövedelemmel korábban nem rendelkező vagy a munkaerőpiachoz csupán lazán kötődő alacsony iskolai végzettségű nők. Pl. a gyermeknevelési támogatást (GYET) igénybevevők körében több mint négyszer akkora volt a maximum szakiskolai végzettségűek aránya (30%), mint

az érettségizett vagy diplomás végzettségűek aránya (5-7%). A kilencvenes évekhez képest megháromszorozódott a korábban munkaerőpiachoz nem kötődő igénybevevők aránya is. A rendszer ma már nem tekinthető egyértelműen a munkától való ideiglenes távollétet támogató programnak. „(...) valamennyi tagország közül Magyarország költ a legtöbbet a kisgyerekes szülők otthonlétét támogató transzferekre, egy-egy megszülető gyermekre vetítve, a kiadást az egy főre eső GDP százalékában mérve. A magyar kiadási szint az OECD-átlag háromszorosa, az osztrák értékek közel duplája, a svéd szint másfélszerese.” (Bálint–Köllő 2008: 3) Ez a támogatás az egyik nagyon gyakran igénybe vett kiút a munkaerőpiacról az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező nők számára. Hogy valóban kiút-e vagy csupán egy veszélyes ösvény a felnövekvő munkavállalói generáció szocializációjának érdekében? Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, munkatapasztalatra szert nem tevő szülők (főleg anyák) nehezen integrálódnak vissza a magas követelményeket diktáló munkaerőpiacra gyermekük felnevelését vagy a támogatás igénybevételét követően. A képzettségnélküliek már a támogatás ideje alatt jóval kisebb mértékben kapcsolódnak be a legális munkavégzésbe, mint az érettségizett vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező társaik, akik mindent megtesznek annak érdekében, hogy biztosítsák a munkaerőpiacra visszavezető utat. Az alacsony iskolai végzettségű, korábban nem dolgozó nők aránya folyamatosan nőtt az elmúlt 10 év során a gyermekekkel kapcsolatos ellátásokat igénybevevők körében. A gyermekekkel kapcsolatos ellátások már nem a munkaerőpiacról való – a születésszámot ösztönző, a gyermekevelést biztosító – ideiglenes távolmaradást finanszírozzák, hanem szociális alapjövédelmet biztosítanak, a segélyezés egy formájaként működnek. Fokozatosan emelkedik az igénybevevők között a korábban nem foglalkoztatottak aránya. Míg összességében e csoport aránya kétszeresére, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők körében háromszorosára nőtt.

A háromgyermekesek távolmaradása a munkaerőpiactól – még sikeres visszalépés esetén is – átlagosan 10,8 év volt. Mit jelent 6-10 évnyi távolmaradás egy munkavállaló nő életében? Hogyan lehet a szükséges kompetenciákat és ismereteket pótolni az egyébként is képzéshiányos munkavállalói pozícióban? Milyen formában és kitől várhatnak ehhez az integrációs/reintegrációs folyamathoz segítséget? A kutatások egybehangzóan igazolják, a visszatérés esélye azok számára, akik csupán általános iskolai végzettséggel rendelkeznek lényegesen kedvezőtlenebb, mint akik szakiskolával, érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. (Bálint–Köllő 2008) A gyermekekkel kapcsolatos támogatás tehát sok esetben az egyéni életút során felmerülő problémák megoldásaként kerül előtérbe, s nem a tervezett gyermekvállalás miatt. A gyermekekkel kapcsolatos támogatás ideje alatt nincs is olyan szervezett forma, amelynek keretein belül az alapképzettség vagy szakmai képzettség terén hiányos tudást, készséget, munkakultúrát közvetíteni tudják a leendő munkavállalók számára. Mindezek fényében e területen is jelentős feladat hárulna a felnőttképzésre, s nem csupán a konkrét szakmatanulás terén. Hogy ezek az intézmények képesek-e betölteni az így keletkezett szocializációs űrt? Sokan úgy ítélik meg, hogy a jelenlegi rendszer semmiképp. Ahhoz, hogy ez valóban működőképes modellé váljon, a gyermekekkel kapcsolatos támogatások teljes rendszere, s a rendszert igénybe vevők státusa, támogató rendszere alapvető változtatást igényelne.

11.2. Az iskola és a munkahely közötti átmenet során felmerülő további akadályok

Az iskolai és a munkahely közötti átmenet a fentiek tükrében nem minden probléma nélküli még a szakmai képzettséget megszerzők esetében sem. Megemelkedett azon fiataloknak a száma, akik az iskolából kimaradva vagy kilépve nem találnak a maguk számára munkát, nő az iskola befejezése és az első munkahely megtalálása között az eltelt idő, az első állások rövidek, nem a szakmai végzettségeknek megfelelőek, nagy a munkahelyi mobilitás, fokozatosan emelkedik az elhelyezkedni nem tudó, ezért kényszerállományban, önfoglalkoztatásban dolgozók aránya.

Ezt a helyzetet súlyosbítja még a szülői generáció türelmetlensége kettős vonatkozásban is. Egyfelől a munkahelyen azt hallják, hogy az ő korosztályukra már nincs szükség, mert elavult a szaktudásuk, a munkavégző képességük, teljesítőképességük alulmarad a fiatalok mögött, s 50 év fölött mind nagyobb erőfeszítésbe telik a saját státusának a megőrzése. Ez a helyzet türelmetlenné teszi az idősebb generációt a fiatalok hosszú képzési ciklusával szemben is, s képtelennek érzik magukat a minimálisan 21 éves korig tartó képzési ciklus finanszírozására. Másfelől azt tapasztalják, hogy gyerekeik, akiket jelentős erőfeszítések árán segítettek a szakmaszerzésben, a frissen szerzett szaktudással sem tudnak/akarnak elhelyezkedni. Innen már csak egy lépés van a „haszontalan kölykök” elméletig, mely szerint ez a generáció nem tanult meg dolgozni, elvárásai a munkahellyel, a jövedelemmel kapcsolatban irreálisak. Különösen nehéz az alsóközéposztály és a peremhelyzetű társadalmi csoportok tagjai számára kivárni gyerekeik sok gonddal járó integrálódását a munkaerőpiacra. Számos konfliktus származik ebből, melynek eredményeként a pályakezdő fiatal a családi támaszt is elveszíti induláskor.

Az iskola és a munkahely közötti átmenet a leoptimalisabb esetben nem pontszerű, amely nagy tétellel jár és sok kockázatot rejt, hanem egy folyamat. A munkatapasztalat-szerző nyári munkavégzéssel kezdődik, „üzemgyakorlatokkal” folytatódik, s végül a gyakornoki rendszeren át vezet az elhelyezkedésig. Ott, ahol ezt megszervezik, több esélye van a fiatalnak a végzést követően az elhelyezkedésre. OECD vizsgálatok szerint a 16-19 éves kor közötti fiatalok 20%-a dolgozik iskola mellett. (Mártonfi 2006) Magyarországon erre még kevés kidolgozott gyakorlat van.

A jobb társadalmi státusú családokban finanszírozni, támogatni tudják a gyerekek álláskeresését, az átmenetet a tanulás és a munka között. A munkanélküli lét az átmenetben jobban elfedhető nyelvtanfolyamokkal, külföldi munkatapasztalat-szerzéssel vagy jövedelmet nem jelentő önkéntességgel, gyakornoksággal. A *végzést vagy lemorzsolódást követően a rosszabb társadalmi státusban lévő fiataloknak* erre nincs lehetőségük. Mivel sem munkára, sem a család támogatására nem számíthatnak, *ők látható és támogatott munkanélküliek lesznek*, akikre a közép-, és felső-középosztálybeliek könnyen kimondják az ítéletet: „... nem is akarnak dolgozni!”. Pedig hihetetlenül nagy a különbség a munkavállalási képesség és a munkavállalási hajlandóság között még akkor is, ha az első pillantásra azonos dolognak tűnik! Ez utóbbi csoport esetében többnyire nem a hajlandóság, hanem a lehetőségek, a támogató körülmény, a munkavégzés képessége hiányzik.

„... a tanulók karriertörekvései, a közép-, és felsőfokú intézmények kínálati szerkezete egyre távolabb kerülnek a gazdasági, illetve közszolgálati foglalkoztatók munkaerő keresletétől. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a gazdaság munkaerőkorlátokba ütközik, a pályakezdők munkanélkülisége növekszik, s a kormányzatra a szükséges korrekciók finanszírozásának egyre nagyobb terhe fog hárulni, nem is beszélve arról, hogy napjainkban és a közeljövőben munkaerőpiacra belépő korosztályok növekvő mértékben frusztrálódnak.” (Dávid 2005: 11)

A frusztrálódás többnyire deviáns magatartási formákban, a legális munkavállalási formák elutasításában jelentkezik, ami fokozza a csoporttal szembeni elégedetlenséget, elutasítást, s tovább erősíti a velük kapcsolatban kialakuló előítéleteket.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) A pályakezdők munkanélküliségének egyik magyarázataként gyakran halljuk a „túlképzést” mint magyarázó okot. Ön szerint milyen mértékben és milyen tekintetben van valóságtartalma ennek az érvelésnek?
- 2) Ön hogyan kezdene hozzá az „ördögi kör” feltöréséhez: a pályakezdőknek nincs esélyük elhelyezkedni, mert nincs munkatapasztalatuk, de nem is lesz munkatapasztalatuk, mert nem tudnak elhelyezkedni?
- 3) Ismeretei szerint milyen szolgáltatások, támogatási formák állnak a pályakezdő fiatalok rendelkezésére, hogy az iskola és a munkahely közötti átmenetet megkönnyítsék?
- 4) Megítélése szerint mennyire reálisak vagy irreálisak a pályakezdők leendő munkájukkal kapcsolatos elvárásai?
- 5) Ön mit javasolna a fent említett problémák enyhítése érdekében?

A pályakezdők munkába lépését segítő jó gyakorlat bemutatása

1.KID-NET.hu

A pályakezdők beilleszkedési nehézségeit tapasztalva 2001-ben egy új ifjúsági integrációs program kidolgozását vállalta fel az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA). Ezt az alapítványt a hazai modellkísérletek kidolgozására hozták létre, az akkori Munkaügyi Minisztérium kezdeményezésére, 1992-ben. A forrást a modellkísérletekhez a munkaadók és a munkavállalók befizetéseiből működő Munkaerő-piaci Alap biztosította. A modellkísérlet neve „KID” lett, mely egyszerre utal a „kallódó kölykökre” és a program filozófiájára: komplex, integrált és differenciált programok a többszörösen hátrányos helyzetű fiatal munkavállalói csoportok munkaerő-piaci integrációjára. Az országban futó 8 kísérleti projektből a debreceni „KID-NET.hu” nevű programot mutatjuk be.

A program alapötletét az adta, hogy a 2001/2002-es tanévben 300 fiatal tűnt el a város oktatási intézményeiből úgy, hogy nem más tanintézménybe, s nem legális állásba kerültek. A program munkatársai igyekeztek megkeresni ezeket a fiatalokat és személyre szóló szolgáltatásokkal, a személyiségükre, s pillanatnyi helyzetükre szabott egyéni foglalkozással segítették őket az új utak felfedezésében, s egy reális jövőkép kialakításában.

a.) A program filozófiája:

A szegmentált munkaerőpiacon a fiatalok integrációja igen összetett feltételrendszert igényel. Ennek a feltételrendszernek csak elenyésző százalékával rendelkeznek a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokhoz tartozó családok gyerekei. A „normál foglalkozási életút” és „iskolai karrier” is számos buktatót rejt magában, de ezeknek a csapdának és kudarcoknak a száma emelkedik, ha egy szűkülő munkaerőpiacon, nehezedő feltételek mellett kell egy fiatalnak beilleszkednie a munka világába. A működő rendszerek „egydimenziósak”. Vagy csupán képeznek vagy munkahelyi tapasztalatot biztosítanak, de ez esetben feltételezik a stabil munkavállalói készségeket vagy súlyosabb esetben (nevelési tanácsadókban, pszichiátriai ambulanciákon, stb.) tanácsadást biztosítanak. A '90-es években jelentkező gazdasági és társadalmi problémák azonban mind szélesebb ifjúsági csoportok számára teszik járhatatlanná a „normál iskolai karrier és foglalkozási életút” követését. Az atipikus helyzeteket – melyek bizonyos társadalmi csoportok esetében lassan nagyon is tipikussá válnak: iskolai lemorzsolódás, jövedelemnélküliség, énképvesztés, jövőtlenség stb. – csak az atipikus támogatási, segítségi formák tudják hatékonyan kezelni. A túlspecializált és minisztériumi, ágazati felelősségi struktúrákba rendezett intézményi struktúrák nem képesek ezeknek az atipikus élethelyzeteknek a kezelésre. Kialakul egy ágazatok közötti problémarendszer, melynek nincs valódi felelőse. Ebben a „kollektív felelőtlenség” társadalmában évente többszázezer fiatal keresi a helyét, eredménytelenül. A program vállalása, hogy olyan komplex és ágazatok közötti koordinációt megvalósító támogató rendszert hoz létre, melyben a fiatalok kallódása a nagy rendszerek között csökkenthető, s társadalmi, munkaerő-piaci integrációjukhoz hatékony segítség nyújtható.

A program alapvetően az *atipikus*, a nagy rendszerekben ma még nem vagy csak ritka kivételként alkalmazott *megoldásokat keresi*:

- *a pedagógiában* (élménypedagógia),
- *a pályaorientációban* (tapasztalva tanulás),
- *a foglalkoztatásban* (önálló vállalkozások a szokványos alkalmazotti lét helyett, rugalmas munkaidőkeretek, hogy a munka és a tanulás összeegyeztethető legyen, speciális tevékenységi formák, hogy a sémákból – alulképzett=segédmunkás – kiléphessenek) és
- *a közösségszervezésben* (önsegítő csoport, önszerveződés) is.

A program nagy figyelmet fordít annak tudatosítására, hogy a passzivitásra épülő paternalista és bőkezű redisztributív rendszerek helyett a közeljövőben egy verseny-szemléletű, nagyfokú aktivitást és kezdeményező-készséget igénylő, a bérmunka helyett az önálló vállalkozást, önfoglalkoztatást előtérbe helyező munkapiacra kell felkészülni. Ez az új korszak új képességeket kíván, melyeknek elsajátításához segítséget, alkalmazásához gyakorlóterepet kínál a KID program.

b.) A célcsoport:

A program a 16-25 éves kor között lévő, befejezett alapiskolával vagy szakképzéssel nem rendelkező fiatalokat fogad be, akiknek a munkaerő-piaci integrációja külső segítség nélkül nem biztosított. A program a célcsoport részéről önkéntességet tételez. Csak azokkal működik együtt, akik vagy a szabadidős vagy a szakmai programelemek révén bekapcsolódnak a közös tevékenységbe, s feladatokat vállalnak helyzetük változtatása érdekében.

c.) A program közvetlen és közvetett céljai:

Közvetlen célként a program a munkaerő-piaci reintegrációt fogalmazta meg. A közvetlen cél eléréséhez azonban számos közvetett cél felvállalása volt szükséges, hiszen pótolni kellett mindazokat a hiányosságokat, ki kellett alakítani új készségeket, amelyek nélkül a közvetlen cél megvalósulása nem lehetséges: rendszeresség az életvitelben, a támogató környezet biztosítása, a kapcsolatrendszer stabilizálása, szélesítése, az önérték fejlesztése, a szakképzettség elérése, a gyakorlati tapasztalat megszerzése.

d.) Tevékenységi területek:

1. Szabadidős tevékenység

Az első terület a „küszöbfunkciót” töltötte be. A program menedzsmentje számos szabadidős tevékenységet, klubszerű foglalkozást kínált annak érdekében, hogy a célcsoporthoz tartozó fiatalokkal kapcsolatba kerüljön, s a programban kínálgató lehetőségekkel megismertesse (alacsony küszöbű szolgáltatások szervezése). A szabadidős tevékenységek ezen túl azt a célt is szolgálták, hogy a program menedzsmentje a célcsoport problémáit jobban megismerje, s célracionális csoportfoglalkozásokat kínáljon a problémák kezelésére. A szabadidős tevékenységek között a közös zenélés, a computeres zeneszerkesztés, a „számítógépes játék-kuckó”, a görkoripálya-építés, az ifjúsági öntevékeny csoportokkal való együttműködés („Rock-suli”, Tolerancia Fesztivál, Kortárs Segítő Egyesülete stb.) éppúgy beletartozott, mint a közös filmklub és spontán beszélgető-csoportok szervezése.

2. A motivációs állomás

A motivációs állomás rendezvényeire azok a fiatalok kaptak meghívót, akik az első beszélgetések során megfogalmazták problémájukat vagy hajlandóak voltak túllépni jelenlegi helyzetükön. A program keretén belül előbb játékos önismereti tréningeket,

majd komolyabb motivációs tréningeket, szakirányú klubokat (pl. JOB-Klub) szerveztek a menedzsment tagjai. A motivációs állomás eredményeként készültek el az egyéni cselekvési stratégiák.

3. Kompetencia- és készségműhelyek

A kommunikációfejlesztéstől a problémamegoldásig, az információszerzéstől a tanulási képesség fejlesztéséig sokféle tevékenység, tréning, csoportos és egyéni foglalkozás tartozik ebbe a szakaszba. A műhelyek célja, hogy a résztvevők ismereteinek, képességeinek a felfrissítése, megerősítése, hiányosságaik leküzdése vagy pótlása megtörténjen. A hagyományos munkaformák mellett speciális „sajátélmény-csoportokat” is szerveztek a segítők, melyek keretein belül a személyiség- és kulcsképesség-fejlesztésekre helyezték a hangsúlyt.

4. Szakmai orientációs szakasz

Ez az egyik legnehezebb fázisa a programnak, hiszen olyan orientációs irányokat célszerű ajánlani, ahol az elhelyezkedésre a későbbiek során esély van, s amely pályák nem állnak távol a fiatalok személyiségétől, képességeitől, s reálisan vállalható jövőképeiktől. Itt merülnek fel azok a tipikus problémák is, amikor a fiatal egyáltalán semmilyen vagy nagyon is határozott, de a személyiségéhez, s a reálisan elérhető célokhoz nem igazítható jövőképpel rendelkezik. Az orientáció, ill. „reorientáció” súlya és felelőssége komoly szakmai tudást igényel. Ebbe a szakaszba a szakemberek a legtöbb esetben a szülőket, családtagokat is igyekeznek bevonni, hiszen a fiatal jövőjével kapcsolatos elképzelést sok esetben – reálisan vagy irreálisan – a szülő irányítja. A „kettős szocializációt” elkerülendő, s a választott irányhoz még egy segítőként a szülőt megnyerő programelem rendkívül időigényes, de minden esetben szükségesnek és hasznosnak bizonyult.

5. Állások keresése, illetve a szakképzés elkezdése, folytatása, ill. befejezése

A kapcsolatépítés és kapcsolattartás a leendő munkaadókkal kettős célt is szolgált ebben a szakaszban. Egyfelől legális tere teremtődött az alkalmi munkáknak, ahol a munkatapasztalat szerzésével a fiatalok közelebb kerültek egy-egy szakmához vagy végleg eldönthették: korábbi álmaik nem ezen a területen tűnnek megvalósíthatónak. A gyakorlat és az alkalmi munkák biztosítása mellett a legális státusú, de egyelőre még munkaerő-piaci programokkal támogatott státusokba való beléptetése a fiataloknak újabb kitörési lehetőséget teremtett a munka világa felé a partnerként megnyert munkaadókon keresztül.

A fiatalok családi és anyagi körülményeit figyelembe véve sok esetben kettős stratégia alkalmazására került sor. A szakképzés befejezése, illetve a képesítés megszerzése esti tagozatú képzési formában történt, s napközben rugalmas foglalkoztatási formában, csökkentett munkaidőben segítettek a menedzsment tagjai elhelyezkedni, munkát vállalni, s a képzés időtartamára a szükséges, megélhetést szolgáló jövedelmet biztosítani.

A program egyik kifejezett újítása annak a nyilvánvalóvá tétele, hogy a szűkülő munkapiacra, az alkalmazotti státusok körének visszaszorulásával mind nehezebb stabil alkalmazotti státust találni, amely egy pályakezdő fiatal anyagi szükségleteit is biztosítja. *Fel kell készülni tehát a hátrányos helyzetű fiatalok körében is a vállalkozásra, mint jövedelemszerzési formára.* A programon belül szervezett „Tandem-Klub” célja a közösségi vállalkozási formák bemutatása, kipróbálása, népszerűsítése s annak tudatosítása a fiatalokkal, hogy a szegmentált munkapiacra kis tőkebefektetéssel, számlaképes munkavállalóként nagyobb mozgásterük van, mint „drágabérű” leghálisan foglalkoztatott alkalmazottként. Az egyszerűbb szolgáltatási szakmákban az induló eszközparkot előbb a közösségi vállalkozás keretein belül kínálta a program (gépirói, irodai szolgáltatások, „Hajtás-Pajtás Futárszolgálat, stb.), majd folyamatosan segítséget nyújt a szerveződő egyéni vállalkozások számára (könyvelési, piaci, üzletviteli tanácsadás stb.).

6. Folyamatkísérés

A folyamatkövetés célja, hogy a kialakuló kapcsolati háló stabilizálásában (klubfoglalkozások, konfliktuskezelési tanácsadás stb.), az elkezdett tanulmányok nehézségeinek a felszámolásában (korrepetálás, tanulócsoportok szervezése, ingyenes tankönyvbörze, tanulószobák kialakítása stb.), a várható, ill. kialakult munkahelyi konfliktusok kezelésében (a legfiatalabb, mint balek stb.) segítséget nyújtson. Nagy figyelmet fordítanak a programban dolgozó szociális munkások a folyamatkövetés során a fiatalok családjával való együttműködésre, illetve a külső támogató személyek „feltérképezésére”, akik idővel átvehetik a program, illetve a programon belüli támogató, segítő szerepét.

e.) A program eredményei

A programba folyamatosan kapcsolódtak be a fiatalok és vettek részt a szabadidős és szakmai programokon. A célcsoport tagjainak felkutatása nem vett igénybe komoly energiákat, mert olyan nagy a szükséglet egy ilyen típusú program működtetésére, hogy a személyes kapcsolatok mentén futó információ elegendő volt több száz érdeklődő bevonására. A 6 fő menedzsmint erős bizalmi légkört épített ki, melynek eredményeként az elsőként érdeklődők barátai, ismerősei is jöttek, hátha nekik is tudnak segíteni. A szakmai programokba az első 6 hónap során 146 főt sikerült integrálni.

f) A program disszeminációs hatása

Az első félévet követően a program köré támogató szervezeti háttér épült, melynek tagjai között vannak képzőintézmények, foglalkoztatók, ifjúsági szervezetek, tanácsadó irodák, s ifjúsági önszervező körök. A kezdeményezés sikerét igazolja, hogy a partnerek aktív részt vállaltak az információk közvetítésében, s az egyes részemelkek megvalósításában. A regionális „interdiszciplinaritás” és összefogás kialakítását követően

nagy szükség lenne a döntéshozó, minisztériumi szintek programjainak, rendszereinek egymáshoz közelítésre is, hiszen a problémák jelentős része abból adódik, hogy az ágazati struktúrában a döntéshozó rendszerek nem vagy nem megfelelően kommunikálnak egymással, az ágazati érdekeket nem sikerül a közös érdekeknek megfelelően harmonizálni. A tapasztalatok átadásával, a szükségletek megfogalmazásával a program országos szinten ebbe az irányba is kívánt lépéseket tenni.

2. PRÓBAMUNKA¹¹

Időtartama: 5 nap (5x8 = 40 óra).

Résztevők létszáma: 10 fő.

Célcsoport: tartósan munkanélküliek

A foglalkozások célja:

- A projektrésztevők elhelyezése az elsődleges munkaerőpiacon.
- A résztvevők lehetőséget kapjanak egy adott munkakör kipróbálására, így csökkenjen a téves munkakörválasztás miatti lemorzsolódás a munkahelyekről.
- A munkáltatónak ne kelljen többször meghirdetnie egy munkakört, mert rendszeresen a felvétel után derül ki, hogy az adott munkakörben végzett munka túl monoton, stb. az átlagos munkavállalók számára (pl. ez volt a helyzet a Nestlé-üzemben).
- A résztvevők munkavállaláshoz szükséges kulcsképeségei fejlődjenek a munkavégzés alatt.
- A tartós munkanélküliség számos hátrányos következményének oldása (pl. elmagányosodás, kapcsolatok leépülése, kommunikációs problémák, önbizalomvesztés, időstrukturálási képesség csökkenése, stb.)

Tevékenység leírása:

A „próbamunka” az ÚDP-program („Újra Dolgozom” elnevezésű komplex szolgáltatási projekt tartósan munkanélküli személyek számára) egyik módszertani elemét képezi, „mini-projekt” a nagy projekten belül.

A szolgáltatás megvalósításának lépései:

A program munkatanácsadói olyan cégeket vontak be a programba, akik viszonylag nagy létszámú (5–10 fő) munkaerő felvételére készülnek és vállalják, hogy amennyiben az egyesület által próbamunkára „beszervezett” kliensek megfelelnek a követelményeknek, őket veszik fel. A próbamunka lehetőséget biztosít a munkáltatók számára, hogy a leendő alkalmazottak munkastílusát, személyiségét jobban megismerjék, így megalapozottabb döntést hozzanak felvétel esetén.

- A programrésztevők kiválasztása (szempontok: szükséges végzettség megléte, ill. betanított munka esetén érdeklődés a munkaterület iránt).

¹¹ A módszer fejlesztője és alkalmazója: HÍD Egyesület

Forrás: Boda Margit–Diebel Andrea–Prókai Orsolya: *Munka-Kör* Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Debrecen 2009

- Az 1 hét időtartamú foglalkoztatás során a programrésztvevők közül 10 fő kapott lehetőséget arra, hogy kipróbálja magát az adott munkakörben. A résztvevők ez idő alatt ismereteket kapnak az adott munkaköréről, ill. a munkafolyamatot a gyakorlatban is elsajátítják. A résztvevők a foglalkoztatás alatt 3000 Ft/nap ösztöndíjban részesülnek. A betanítást és a próbamunkán résztvevők irányítását az egyesület által megbízott mester látja el. A mester a program keretén belül külön díjazásban részesül.
- A továbbfoglalkoztatásra kerülők kiválasztása (a munkáltató kompetenciája). Akik nem kerültek kiválasztásra, azok is profitálhatnak az 1 hetes foglalkoztatásból, hiszen azon túl, hogy megismerték az adott munkakört, írásbeli visszajelzést kapnak a mestertől munkájukról. A munkáltatók általában nem adnak visszajelzést a fel nem vett jelentkezőknek, így ők sokszor nem tudják, mi az, amin érdemes lenne változtatni egy következő jelentkezés esetén.

Várható eredmények, hatások:

- A résztvevők 30–40 %-át foglalkoztatják tovább a próbamunkát követően a munkáltatók.
- Minden résztvevő esetében elmondható, hogy fejlődnek az álláskereséshez szükséges kulcsképeségek.
- Nő a résztvevők önbizalma.
- A kliensek kapcsolati hálójuk bővül, javul a motiváltság a munkavállalásra, fejlődik az időstrukturálásuk.

A szolgáltatás megvalósításának személyi feltételei:

A program ügyfélmenedzserei, valamint 1 fő szakmai képzettséggel rendelkező mester.

3. ÁLLÁSKERESÉSI TECHNIKÁK ÉS KULCSKÉPESÉGEK

FEJLESZTÉSE C. TRÉNING¹²

Időtartama: 5 nap x 4 óra (összesen 20 óra).

Résztvevők száma: 12–15 fő.

Célcsoport: Regisztrált és regisztrálatlan munkanélküli személyek

A foglalkozások célja:

12–15 fő, regisztrált munkanélküli személy munkaerő-piaci reintegrációjának elősegítése. Cél ezen túl egyrészt, hogy a résztvevők munkavállaláshoz szükséges kulcsképeségeik – kommunikációs, kooperációs, problémamegoldó, konfliktuskezelő, tervező stb. – területén ismereteket szerezzenek önmagukról, felfedezzék és fejlesszék azokat, másrészt olyan komplex ismereteket kapjanak a magyarországi munkaerő-piac jellemzőiről, amelyek segítik őket az álláskeresés során.

¹² A módszer fejlesztője és alkalmazója: Boda Margit

Forrás: Boda Margit–Diebel Andrea–Prókai Orsolya: Munka-Kör Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Debrecen 2009

Tevékenység leírása:

A tréning segítséget nyújt abban, hogy a résztvevők képessé váljanak – adottságaik és a körülmények figyelembe vételével – reális pályacél meghatározására és a kitűzött cél eléréséhez vezető tevékenységek tervszerű, aktív megvalósítására. A tréning-foglalkozások során a csoportvezetők megismertetik a résztvevőkkel a jelenlegi munkaerő-piaci viszonyokat, munkáltatói szokásokat, a leghatékonyabb álláskeresési technikákat és azokat a módszereket, amelyekkel célszerű a kapcsolatot felvenni az ismerősökkel, a munkáltatókkal. A tréning lehetőséget nyújt a munkával kapcsolatos problémák tisztázására, egyéni jellemzők meghatározására, a nyílt és rejtett munkaerőpiac megismerésére, a munkaadó megkeresésére, a megfelelő állás elnyerésére és megtartására.

Az 5 napos foglalkozás tananyaga:

Tartalom:

- Az álláskereséshez, munkavállaláshoz szükséges kulcsképessegek megismerése, fejlesztése, pálya-megerősítés.
- Álláskeresési ismeretek, technikák oktatása, alkalmazása a gyakorlatban.

Konkrét feladatok:

1. nap:	2. nap:
Csoportszabályok tisztázása	Az álláskeresés típusai - elmélet
A résztvevők munkával kapcsolatos problémáinak tisztázása	Önéletrajz - az önéletrajz tartalma, formája, önéletrajzírás
A munkaerőpiac általános jellemzői	A kísérlévl - tartalma, formája, megírása
Munkaerő-piaci piramis Nyílt és rejtett állásinformációs források	A motivációs levél - tartalma, formája, motivációs levél írása
Érdeklődés, személyes tulajdonságaim	Az önéletrajz munkaadóhoz való eljuttatásának módjai
Foglalkozási érdeklődés-teszt kitöltése: Miben vagyok a legjobb, mit szeretek csinálni?	

3. nap:	4. nap:
Álláskeresés telefonon - elmélet	Az interjú típusai - tájékozdó beszélgetés, bemutatkozó beszélgetés, felvételi interjú
Szituációs gyakorlat: fiktív munkáltató megkeresése telefonon, álláshirdetés alapján	Az első benyomás jelentősége, a jó benyomásmáskeltés eszközei

3. nap:	4. nap:
A spontán/kopogtató/álláskeresés - elmélet	A munkaadótól várható kérdések A munkavállaló kérdései a munkaadóhoz
Szituációs gyakorlat: a kopogtató álláskeresés gyakorlása telefonon fiktív munkáltatókkal	Szituációs gyakorlat: az interjú típusainak gyakorlása, videofelvétel készítése és a tapasztalatok közös elemzése

5. nap:
Álláskeresés élesben csoportvezetői támogatással és tapasztalatcsere

A foglalkozások keretében alkalmazott módszerek:

- előadás és az ehhez kapcsolódó vita, irányított beszélgetés
- tapasztalatcsere
- gyakorlatorientált készségfejlesztés, ismeretszerzés – építve a résztvevők meglévő tapasztalataira, tudására, aktív részvételére
- csoportműködés, közvetített minták
- kapcsolatteremtés és építés.

Várható eredmények, hatások:

- A résztvevők minimum 25%-a elhelyezkedik az elsődleges munkaerőpiacon vagy továbbtanul.¹³ A csoporttagok munkavállaláshoz szükséges kulcsképeségei fejlődnek, nő a motiváltság az álláskeresésre, erősödik az önbizalom.
- Megtörténik a résztvevők szemléletváltozása, aktív álláskereső mentalitást vesznek fel, a korábbi – jellemzően passzív – várakozó magatartásforma helyett. A fiatalok megismerik a leghatékonyabb álláskeresési technikákat és gyakorlatot szereznek azok alkalmazásában.
- A résztvevők által meghatározott célállások, elvárt jövedelmi viszonyok a térsebben szokásos értékekhez közelítenek, és az álláskereső adottságaihoz illeszkedő, reális elképzeléseket tükröznek.
- A résztvevők kapcsolatrendszere bővül, erősödik az egymás és mások iránti tolerancia, fejlődik az empatikus képesség.

A tréning személyi feltételei:

A tréning kettős vezetéssel működik. Végzettséget tekintve követelmény: felsőfokú munkatanácsadói, pedagógus, szociális vagy pszichológus végzettség, továbbá kulcsképeségeket fejlesztő, illetve álláskeresési technikákat oktató tréningvezetői képesítés.

¹³ Megjegyzés: ezen tréningtematika, kibővített formában és módszertannal, 3 hetes klub formájában működtetve, 30-35%-os eredményességet tud eredményezni.

4. STILUSGYAKORLATOK c. TRÉNING¹⁴

Időtartama: 1 nap (6 óra).

Résztevők létszáma: 8–15 fő.

Célcsoport: munkanélküli

A foglalkozások célja:

A tréning célja, hogy a programrésztevők megismerjék és fejlesszék a képzettség megszerzéséhez, az álláskereséshez és a munkavállaláshoz szükséges kulcsképeségeiket. Dramatikus technikákkal, illetve improvizációs játékokkal, tanácsadással, komplex felkészítése és „helyzetbe hozása” történik azoknak a munkavállalóknak, akik információ-, önbizalom- és kulcsképeséghiány miatt támogatást igényelnek egy jövőbeni állás sikeres megtartása érdekében.

Tevékenység leírása:

A módszert nem önállóan, hanem időben egy másik – pályaorientációs vagy álláskeresői technikák tréning – tréninghez kapcsolva valósítják meg. A Stílusgyakorlatok tréning tematikája jól illeszkedik e tréningek tartalmához, céljaihoz, azokat kiegészíti, hatásukat erősíti. A tematikák kidolgozása is ennek megfelelően történt, tehát két-féle résztematika kerül most bemutatásra: az egyik a pályaorientációs tréning után alkalmazható forma, a másik pedig az álláskeresői technikák tréning folytatásaként építhető be.

a) Kapcsolódó tematika:

Modulok	A foglalkozás tartalma – Státuszgyakorlatok:
1.	Libikóka elv („Ha Én fel, akkor Te le”): <ul style="list-style-type: none">• társalgási jelenetek• mozdulatok és hangváltások, státuszviszonylatok mozgatnak• testbeszéd• a valódi és a megjátszott státusz• státuszgyakorlatok, épülő helyzetgyakorlatokkal
2.	Komédia és tragédia
3.	Hogyan tanítsunk státuszt? <ul style="list-style-type: none">• szemkontaktus, mint a dominancia kialakításának eszköze• státuszváltások• a státuszt nem a munka teszi• státusz gyakorlatsorozatok játéka
4.	Sértegetés: <ul style="list-style-type: none">• játékos sértegetések, habos torta-jelenetek

¹⁴ Forrás: Bessenyei Zoltán: Stílusgyakorlatok c. tréningtematika

Modulok	A foglalkozás tartalma – Státuszgyakorlatok:
1.	Státusz-specialisták – Kik a magas státusz- és Kik az alacsony státusz-specialisták?
2.	A tér: <ul style="list-style-type: none"> • a státusz térkijelölő szerepéről • pantomim-technikák • a testnek minden mozdulata módosítja a teret
3.	Az Úr és a szolgálta: <ul style="list-style-type: none"> • úr-szolga jelenetek játsszása • „szolga megtáncoltatása” • szolga szolgálja, gazda gazdája
4.	Státuszok közötti legnagyobb szakadék elve
5.	A szöveg – a meseszöveg fogásai: <ul style="list-style-type: none"> • felsorolás • képasszociáció • közösen kialakított karakter • automatikus írás • álmok • interjúk • verbális kergetőzés • közösen írt szövegek
6.	Játékok – Milyen improvizációs technikák használhatók a gyakorlatban? <ul style="list-style-type: none"> • pszichotikus gondolatok • obszcenitás • eredetiség • „aládogolni valakinek” • leblokkolás, elfogadás • „ajándékok” • „ajánlatok vaktában” • „igen, de...” • vers

A foglalkozások keretében alkalmazott módszerek:

- dramatikus technikák
- irányított beszélgetés
- személyiségfejlesztés improvizációs játékokkal
- gyakorlatok, szituációs helyzetek
- képességek, érdeklődés megismerése
- kapcsolatteremtés és -építés

Várható eredmények, hatások:

- A résztvevők képessé válnak arra, hogy új munkahelyi környezetükben a konfliktushelyzeteket kreatívan kezeljék, a korábbinál nagyobb mértékben alkalmazkodjanak a munkahelyi hierarchiában.
- A résztvevő fiatalok hosszú távon képesek lesznek megtartani új munkahelyüket

A szolgáltatás megvalósításának személyi feltételei:

A csoportvezető (színész-rendező).

12. A nők társadalmi, munkaerő-piaci hátrányai

A XX. század második felében a fejlett országokban számos fontos változás történt a férfi és női szerepek társadalmi megítélésében, valamint az ezekkel kapcsolatos értékekben, attitűdökben. Az európai országok többségében ezek a folyamatok egy irányba, a modernizálódás felé mutattak.

Az elmúlt 20 évben Magyarországon és közép-kelet-európai térség országaiban párhuzamosan zajlott a politikai és a gazdasági rendszerváltás, amelynek során a poszt-szocialista országok a korábbiaktól gyökeresen eltérő politikai és gazdasági pályára álltak. Az átalakulás legfontosabb mozzanatai a társadalom demokratizálása, a tulajdonviszonyok átalakítása és a piacgazdasági játékszabályok térnyerése voltak. Az átrendeződés alapvetően szervezte át a politikai, gazdasági, családi-magánéleti és a mögötte meghúzódó emberi viszonyokat is. A gazdaság szerkezeti átalakítása az ágazatok, foglalkozások nemek szerint eltérő koncentrációja miatt különbözően hatott a nőkre és a férfiakra.

A piacgazdaság működésének legfontosabb jellemzője a piaci verseny térnyerése. A piaci versenyfeltételek nők és férfiak számára –a piac természetéből adódóan– azonosak, azaz nemi szempontból semlegesek. A feltételekhez való alkalmazkodás sikerei viszont a nemek különböző adottságai és társadalmi szerepei miatt eltérőek. Gyakorlati tapasztalatok szerint a piaci verseny követelményei a nők számára –társadalmi helyzetük sajátosságaiból adódóan– a férfiakénál kedvezőlenebbek. Ez részben egyéni adottságaikkal, a szocializáció során begyakorolt szerepkészletükkel, értékrendjükkel, elvárásaikkal és törekvéseikkel függ össze, ami a piac igényeinek a férfiak hasonló jellemzőinél kevésbé felel meg. Korlátozza a versenyben való teljes értékű részvételt az otthoni feladatokból való aránytalan részvállalásuk is. Mindezek miatt a piaci versenyben való sikeres helytállás szempontjából a nők a férfiaknál hátrányosabb helyzetben vannak. Ez a piaci, munkaerő-piaci pozíciójukat gyengíti, sőt, kellő védelem hiányában munkaerő-piaci hátrányuk fokozódásával jár.

Az EU tagországokban napjainkra a nők helyzetében több tekintetben is javulás következett be, de a nők és a férfiak közötti egyenlőtlenségek még mindig számos területen kimutathatóak. Az Eurobarométer 2006-ban készült intoleranciát és diszkriminációt vizsgáló felmérése alapján a magyar lakosság 48%-a úgy vélekedik, hogy nőnek lenni hátrányt jelent a társadalomban és csupán 6%-uk gondolja úgy, hogy férfinak lenni hátrányos. Magyarország volt az egyetlen ország, ahol a válaszadók relatív többsége szerint a nemen alapuló megkülönböztetés a társadalomban erősebb, mint öt évvel korábban volt. A fellelhető egyenlőtlenségek sora hosszú, a teljesség igénye nélkül a következő problémakörökben jeleníthető meg:

- A nőket a háztartásba száműző szerepfelfogás. A férfiak körében elterjedtebb a hagyományos családi munkamegosztást pártoló vélemény, ezen belül a 8 általánost végzett férfiak körében ennek elfogadottsága különösen kiemelkedő. Mindez egy alsóbbrendű, eltartotti státuszt eredményez, mely fenntartja és folyamatosan erősíti a nők gazdasági függését és kiszolgáltatottságát családjukkal, elsősorban férfitársukkal szemben.

- Az európai időmérleg-vizsgálatok szerint ma a magyar nők töltik a legtöbb időt házimunkával és gyermekellátással. A társadalmilag kötött tevékenységekre fordított idejük magasabb, mint a férfiaké, a szabadon végzett tevékenységekre fordított idejük viszont kevesebb.
- A gyermekgondozási támogatást igénybe vevőknek a '90-es évektől kezdődően romlottak az esélyei a munkaerőpiacra való visszatérésre. A jelenség hátterében komoly szerepet játszik a család és a munkahely összeegyeztetését támogató intézmények, szolgáltatások megfelelő fejlesztésének elmaradása, a bölcsődei férőhelyek drasztikus csökkenése, ill. az azokat kiváltó új típusú szolgáltatások hiánya is.
- A jogszabályokban megfogalmazott „egyenlő munkáért egyenlő bér elve” továbbra sem érvényesül, a nők átlagjövedelme rendre elmarad a férfiakétól.
- A nők iskolázottsági mutatói jobbak, mint a férfiaké–úgy a középiskolában és a felsőfokú tanintézetekben tanulók megoszlása, mint az írás-olvasás-szövegértés mutatói alapján–, ennek ellenére a szellemi életben vezetői beosztásokhoz, tudományos minősítésekhez sokkal kevésbé jutnak, mint a férfiak.
- A nők alulreprezentáltak a politikában is. A parlamenti képviselőknek csupán 9 %-a nő.
- A nők gazdaságban való részvételét, karrierépítését is számos tényező akadályozza, melyek következtében csak elvétve találunk a legmagasabb presztízsű, legnagyobb hatalommal bíró pozíciókban nőket.
- Az elnöiesedett szakmák zöme egyben a legalacsonyabb társadalmi presztízsű szakma is.
- A nők nemi hovatartozásuk miatt válnak nemi erőszak, családon belüli erőszak, munkahelyi szexuális zaklatás, munkahelyi pszicho terror, prostitúció és egyéb bűncselekmények áldozataivá.

a) Oktatási egyenlőtlenségek

A szociológiai gondolkodás egyik legáltalánosabb alapelve, hogy az egyén iskolázottsági szintje jelentősen függ származási körülményeitől. Az iskolázottabb, magasabb státuszú szülők gyermekei nagyobb eséllyel szereznek maguk is magasabb iskolai végzettséget, és jutnak ezen keresztül magasabb presztízsű állásokba (Blaskó 2002). Az előnyátörökítő mechanizmusok értelmezése kapcsán a legtöbbit hivatkozott szerző Bourdieu, aki ismert elméleti összefüggéseiben kifejtette, hogy a szülői háttér elsősorban a megszerzett kulturális tőkén keresztül befolyásolja az elért társadalmi pozíciót. A Bourdieu-i szemlélet szerint az iskola, a tudás és az ismeretek átadásának funkciója helyett, leginkább az egyenlőtlenségi rendszerek újratermelődésének színtere. Némi- leg hasonló alapokra építve, de más következtetésekre jutva fogalmazta meg DiMaggio (1998) elméletében a kulturális mobilitás modelljét. Ennek lényegi mondanivalója szerint, bár a kulturális tőke valóban fontos szerepet játszik az egyenlőtlenségi rendszerek kialakításában, de az iskola nem az előnyös pozíciók átörökítésével, hanem az alacsony státuszú társadalmi osztályok gyermekei esélyeinek javítása révén éri ezt el. Ez azt jelenti, hogy az ilyen státuszú gyerekek – az iskola hátránykompenzáló mechanizmu-

sain keresztül – az általuk örökölt kulturális erőforrásokat nagyobb haszonnal tudják felhasználni másoknál a társadalmi státusz megszerzése során. DiMaggio a kulturális mobilitás elméletének teszteléséhez (idézi Blaskó 2002) nemek szerinti bontásban vizsgálta az apák iskolai végzettségeinek hatásait. Eredményei szerint a kulturális tőke szerepe jelentős különbségeket mutat a két nem életében. A lányokra a hagyományos reprodukciós modell feltételei érvényesültek, ugyanis a kulturális tőkének az érdemjegyekre gyakorolt hatása az apa iskolai végzettségének emelkedésével nőtt. A kulturális tőke hozama tehát ebben az összefüggésben a magasabb státuszú családokból származó lányok számára nagyobb, mint az alacsonyabb státuszú családokból származók számára. A fiúk státuszelérését viszont a kulturális mobilitás modelljével lehet leírni, vagyis minél alacsonyabb státuszú apától származnak, annál nagyobb nyereségre számíthatnak, ha megnövelik kulturális tőkéjüket. Magyarországon Blaskó Zsuzsa (2002) eredményei elsősorban azt mutatják, hogy „*a kulturális tőke hatásmechanizmusa (...) kiemelkedően erős mobilizáló potenciált jelent a társadalom legalsó szférájában, ám ugyanakkor nem elhanyagolható mértékű reprodukciós funkciót is betölt a származási háttér magasabb szintjein.*” (Blaskó 2002: 18)

Tanulmányi pályafutásuk tekintetében a nők statisztikái az elmúlt időszakra vonatkozóan jelentős javulást mutatnak¹⁵, hiszen az EU-ban az egyetemi diplomák kb. 60 százalékát (2004-ben 56,7%-át, 2006-ban 58,9 %-át) a nők kapják. Az egyes tanulmányi területek között hosszú évek óta fennálló nemek szerinti különbségek viszont továbbra is jelen vannak. Kiemelést érdemelnek a műszaki és a számítástechnikai tanulmányok, amelyekben rendkívül alacsony, kb. 18 és 20%-os a diplomát kapó nők aránya. Ugyanakkor uniós szinten az üzleti, közigazgatási és jogi területeken diplomát szerző nők nagyságrendje meghaladja a férfiakét, kb. 60%-os. A tartós nemi sztereotípiák következtében viszont –függetlenül attól, hogy a nők iskolai végzettségeiket tekintve többen szereznek magasabb képzettséget, mint a férfiak– ez semmilyen közvetlen hatással nincs az általuk betöltött munkaerő-piaci pozíciókra. A munkaerőpiac nemek szerinti elkülönülésének egyik következményeként a nők továbbra is a feminizálódott ágazatokban és szakmákban jelennek meg és továbbra is alacsonyabb kategóriájú munkakörökben és kevesebb előrelépési lehetőséggel dolgoznak. E torzult megosztottság egyik jelentős következménye a nemek közötti tartós bérszakadék is. Az EUROSTAT 2007-es¹⁶ kimutatásai alapján az Unióban ennek aránya 17,4 %-os.

Mióta egyáltalán megjelent a kötelező iskoláztatás Európa országaiban, a férfiak és nők iskolai végzettsége között jelentős eltérés volt. Jellemzően a fiúkat taníttatták tovább a családok, így a nők átlagos iskolai végzettsége mindig egy szinttel a férfiaké alatt volt. A középfokú, majd a felsőfokú oktatás bővülésével egyre több nő is bekerült ezekbe az intézményekbe, de ez csupán feljebb tolta az iskolázottsági szintet, a nemek egyenlőtlenségét nem szüntette meg. Sajátos változás indult el Magyarországon az 1970-es

¹⁵ Az Európai Közösségek Bizottsága – A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: A nők és férfiak közötti egyenlőség – 2009. Brüsszel, 2009.2.27. COM (2009) 77

¹⁶ SEC (2009) statisztikai melléklete

években, amikor a családok más-más stratégiát alakítottak ki fiaik és lányaik általános iskola utáni továbbtaníttatására. Míg a fiúkat tipikusan szakmunkásképzőbe vagy érettségit és szakmát is adó technikumokba, szakközépiskolákba küldték, a lányokat a csupán általános műveltséget biztosító gimnáziumokba. Emellett a főiskolai férőhelyek szaporodásával egyre több női hallgató került be a felsőoktatásba is. Magyarországon az 1980-as évek elejére megfordult a trend a felsőoktatásban és magasabb lett a női hallgatók száma, mint a férfiaké. Az Európai Unió tizenöt országában átlagosan csak 15 évvel később alakult ki ez a helyzet.

A humántőke-befektetések megtérülésére irányuló magyarországi vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a felsőfokú végzettség megszerzése jelentősen növeli az esélyét a különösen magas munkaerő-piaci, elsősorban „bér-jutalmak” megszerzésének. Ugyancsak jelentős előnyt jelent az egyetemi diploma a foglalkozási mobilitás szempontjából is. Ezzel a végzettséggel a felfelé mobilitás jelenleg is sokkal gyakoribb, mint a többi, alacsonyabb szintűvel, beleértve a főiskolai diplomát is, amelynek hozama ettől sokkal kisebb (Róbert 2008). A nők által betölthető munkaerő-piaci pozíciók szintjét és minőségét is jelentősen meghatározza tudástőkékük, amelynek felhalmozásában iskolai végzettségüknek kiemelkedő szerepe van. A megszerzett iskolai végzettség befolyásolja életminőségüket, érdekérvényesítő képességüket, foglalkoztatási és karrierigényeiket, valamint ezek esélyeit. Az iskolázott nők nagyobb arányban fogalmazznak meg igényt a döntéshozatali folyamatokban történő jelenlétre, valamint az egyenjogúság érvényesítésére – a családban és a társadalomban egyaránt (Koncz 2009). Javítandó helyzet viszont, hogy csak nagyon lassan csökken az egyetemi szakok szegregációja, legalábbis olyan értelemben, hogy arányaiban még mindig kevés fiatal nő kerül be az eddig inkább férfiasnak tartott műszaki vagy természettudományos szakokra. Ezzel összefüggő, hogy mind a szülők, mind a tanárok eltérő elvárásokkal rendelkeznek a fiúk és lányok képességeivel kapcsolatban és részben ez lehet felelős az eltérő továbbtanulási preferenciáért is. A tanároknak magasabb elvárásaik vannak a lányok olvasási és a fiúk matematikai képességeivel kapcsolatban, és ezek az elvárások önbeteljesítő jóslatként idővel a gyerekek teljesítményében is megjelennek. A vizsgálatok szerint a középiskolás gyerekek szülei nemtől függően eltérő elvárásokkal bírnak gyermekeik matematikai képességeit illetően és ezt nem befolyásolják a gyerekek aktuális matematikai eredményei sem. A vizsgálatokban sem az iskolai értékelés, sem a standard tesztek eredményei szerint nem volt különbség a fiúk és lányok matematikai készségeiben, mégis, ezek az elvárások jelentős hatással voltak arra, hogy maguk a gyerekek hogyan értékelték matematikai képességeiket, és, hogy a nemi különbségek később a teljesítményben is megjelentek. Minél inkább sztereotípiákban gondolkodtak a szülők arról, hogy az adott területen a fiúk vagy a lányok tehetségesebbek, annál inkább a sztereotípiáknak megfelelően értékelik saját gyermekük képességeit. A kutatási eredmények szerint a foglalkozási önszegregációban fontos szerepet játszhatnak a teljesítményre vonatkozó elvárások és a siker-kudarcc attribúciójának különbségei, melynek következtében a lányok kevésbé számítanak sikerre a férfiasnak számító tantárgyak és szakok esetében és nagyobb valószínűséggel kerülnek el azokat.

A matematikában elért sikerek és kudarok komoly tényezők a későbbi karrier szempontjából, hiszen a magas presztízsű szakmák –műszaki tudományok, orvostudomány, számítástechnika, természettudományok és közgazdaságtudomány– mindegyikéhez jó matematikai készségek és nem utolsósorban jó iskolai eredmények szükségesek.

Ennek is következménye az, hogy a felsőoktatásban szembevetően különválnak azok a pályák, amelyek a nőkhez és azok, amelyek a férfiakhoz kötődnek. Tipikusan férfiszakoknak mondható a műszaki, az informatikai, a katonai és a rendvédelmi, tipikusan női szakoknak pedig a gyógypedagógia, tanító- és óvóképzés, szociális, bölcsészeti és kisebb mértékben az egészségügyi, közgazdasági és jogi területek.

b) Munkaerőpiac, karrier

A modern társadalmakban a társadalmi státusz egyik leglényegesebb alkotóeleme az egyén foglalkozása, vagyis a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt pozíció. Az egyéni teljesítmények kibontakozásának teret nyújtó munkaerőpiac jellemzői tehát kiemelt fontossággal bírnak a társadalmi rétegződés alakulásában. A nemek munkaerő-piaci esélykülönbségeinek okai a nemek közötti általános különbségekben keresendők. A nők és a férfiak közti különbségeket alapvetően két dimenzióra vezetik vissza, a biológiai-genetikai meghatározottságokra és a társadalmi-kulturális hatásokra. A biológiai különbségek a munkaerőpiaccal összefüggésben főként kétféle módon jelennek meg. Egyrészt a gyermekvállaláshoz kapcsolódó diszkriminatív eljárások és az ebből fakadó hátrányok, problémák kapcsán, másrészt a fizikai erőkülönbségekből fakadó helyzetek kapcsán. Az archaikus társadalmakhoz képest a modern berendezkedésekben egyre kevesebb olyan foglalkozás létezik, amely ellátására a nők a fizikai erejük miatt ne lennének képesek. Ezért a nemek eltérő foglalkozási szerkezetében ma már csekély szerepet játszik a fizikai teljesítőképesség különbsége. Sokkal nagyobb viszont a gyermekvállalás hatása a munkaerő-piaci lehetőségekre. A munkaerő-piaci versenyben nagyon fontos a megbízhatóság, többek között az, hogy egy munkavállalóra hosszú távon lehessen számítani. Ez a szempont azt eredményezi, hogy az álláskeresésnél és a munkahely-megtartásnál is szelektáló tényező az, hogy a nőnek van-e gyereke, ill. hogy a közeljövőben tervez-e gyermeket vállalni. Ezen gyakorlat hatására a női munkavállalók rendkívül nagy hátrányból indulnak a munkaerő-piaci versenyben, sokkal nehezebb összehangolniuk a munkahelyi karrierjüket a családi életükkel, mint a férfiaknak.

A horizontális szegregációt, vagyis az elemi foglalkozások szintjén a nők és férfiak elkülönült munkaerő-piaci jelenlétét bizonyítja, hogy Magyarországon a foglalkozások 30%-a teljesen vagy erőteljesen elnőiesedett: itt dolgozik a női foglalkoztatottak közel háromnegyede. Olyan foglalkozások tartoznak ide, mint a védőnő, ápolónő, gyors- és gépipró, szülésznő, óvónő, bérelszámoló, kozmetikus, varrónő, konyhai kiségitő, takarító, pénzügyi előadó. A másik póluson a férfiak dominálta foglalkozások találhatók. Ebbe a körbe a foglalkozások 54 %-a sorolható, mint pl. villanyszerelő, burkoló, kőműves, asztalos, ács-állványozó, stb. A foglalkozások között tehát majdnem kétszer akkora a férfias állások aránya, mint az elnőiesedettéké. Mindezekkel szemben a vertikális szegregáció abban mérhető, hogy milyen a nők és férfiak jelenléte a munka világának

hierarchikus rendjében. Általános tapasztalat, hogy a férfiak többsége magasabb pozíciókban található, a nők zöme pedig az alacsonyabbakban. A kereső nők több mint fele szellemi foglalkozású, a férfiaknál viszont ezek aránya egyharmadnál is kevesebb. Ennek ellenére igaz, hogy minél lejjebb megyünk a foglalkozások rangsorában, annál több nőt találunk ezek betöltői között. A felsővezetők körébe tartozó nők részaránya az egyharmados szint alatt van. (Frey é.n.)

Az Európai Unió összes felsőoktatási végzettséggel rendelkező polgárának 60 százaléka nő. Ennek ellenére továbbra is jelentős akadályokba ütközik, hogy –lehetőségeiket maradéktalanul kihasználva– képzettségüknek megfelelő állásokhoz és pozíciókhoz juthassanak. Az egyik legfőbb nehezítő tényező a munkaerő-piaci és a családi feladatok egyensúlyának kialakítása, amely szorosan kapcsolódik a tartósan meglévő nemi sztereotípiák problémájához is. A nemi sztereotípiák súlyosan korlátozzák a nők és férfiak tanulmányi és szakmai pályafutását, jelentősen hozzájárulnak a munkaerőpiac nemek szerinti szegmentáltságához, és a nők és férfiak családi feladatainak, munkaidejének és jövedelmének egyenlőtlen elosztását eredményezik. Ugyanakkor jelentős akadályokat gördítenek a nők szakmai előmenetele és döntéshozói pozíciókba kerülése útjába is.

Annak ellenére, hogy a diplomaszerezést tekintve a nők jelentős iskolai előnye figyelhető meg, ez szinte semmilyen változást nem indukál a felelősségteljesebb és jelentős társadalmi presztízzsel is együtt járó üzleti és politikai munkakörök nemek szerinti arányaiban, különösen a felsővezetők körében nem. Az EU-ban a kisebb vállalatok igazgatói és ügyvezetői pozícióiban kb. 30%-os a nők aránya (bár a konkrét arányok a legtöbb tagállamban ettől alacsonyabbak), a magasán jegyzett vállalatok vezetői testületeiben viszont kb. 3%-ban találunk női igazgatókat, a vállalati testületi tagok közül pedig csupán minden tizedik nő. Mindez jelentős ellentmondásban van azzal a ténnyel, hogy ma már az üzleti, közigazgatási és jogi területeken szerzett diplomák számát tekintve felülreprezentáltak a nők. A *politikai hatalomból* való részesedés terén is jelentős a lemaradás, bár a statisztikák pozitív elmozdulást jeleznek a nők javára. Ettől függetlenül a nők politikában betöltött szerepvállalása rendkívül alacsony, bár az egyes országok parlamentjeinek női képviselői arányukat tekintve 2008-ra elérték a 24%-ot. Ugyanakkor az országonkénti számadatok 9 és 46% között mozognak. Ahhoz, hogy egy-egy tagállamban a nők érdemi hatást tudjanak gyakorolni a politikai életre, arányuknak meg kellene haladnia a 30%-ot, de a női képviselők ilyen aránya csupán 11 tagállamra jellemző. Mindezekon túl a nők hatalomból való kiszorítottságát jelzi az is, hogy a nemzeti kormányokban csupán minden negyedik miniszter nő, de ez az arány is jelentős eltéréseket mutat tagállamonként, hiszen arányuk 0 és 60% között mozog. Vagyis a látható és láthatatlan megkülönböztető gyakorlatok és struktúrák, a nemi sztereotípiák, a szakmai és családi élet közötti egyensúly megtalálásának nehézségeiből fakadó tényezők ma is jelentősen akadályozzák a nőket a magas presztízsű vezetői pozíciók betöltésében.¹⁷

¹⁷ Az Európai Közösségek Bizottsága–A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: A nők és férfiak közötti egyenlőség–2009. Brüsszel, 2009.2.27. COM (2009) 77

A női foglalkoztatás a magasan kvalifikált nők körében is piramisszerkezetű, függetlenül attól, hogy a versenyszférát, a politikát, az oktatást vagy az akadémiai életet vizsgáljuk. Míg a piramis alján tömegesen találkozunk a nőkkel, a piramis csúcsán csak elvétve (Koncz 2009). E sajátos struktúrát magyarázó tényezők körében napjainkra rendkívül népszerűvé váltak, mind a tudományos, mind a hétköznapi kommunikációban, a nők vezetővé válását nehezítő tényezők magyarázataként szolgáló metaforák. Nagy (2009) a nemzetközi gender-szakirodalomból elsősorban az „üvegplafon”, az „üvegfal” és a „labirintus” kategóriáit emeli át a magyar tudományos gondolkodás szótárába. Az üvegplafon, mint a legrégebben használatos fogalom, a vertikális szegregációt szimbolizálva jeleníti meg azt a folyamatot, amely során az ambiciózus női vezetők láthatatlan akadályokba ütköznek a karrierépítésük során, és tömegesen megrekednek a középvezetői szinteken. Ezzel szemben az üvegfal metafora a horizontális szegregációra irányítja a figyelmet. Ennek hatásaként a nemek szerint szegmentálódó szakterületek közötti átjárhatóság is rendkívül korlátozott, amely a nők számára lehetetlenné teszi, hogy bizonyos „nőiesnek” tekintett pályákról (pl. HR, számvitel, stb.) olyanokra térjenek át, amelyek nagyobb előrejutási lehetőséget biztosítanak számukra. A legújabb nemzetközi kutatási eredmények viszont már azt hangsúlyozzák, hogy nem elég a nők karrierépítése során az üvegplafonnal szimbolizált akadályokra fókuszálni, mert előrejutásuk nem lineáris, sokkal inkább egy állandó útvesztő, amelyben újabb és újabb akadályok kivédésére van szükségük az érvényesüléshez. Erre használható a labirintus metaforája, amelyet Nagy Beáta az alábbiak szerint strukturál: „1. A labirintus az előítéletekkel kezdődik, amelyek előnyben részesítik a férfiakat és büntetik a nőket: a férfiakat gyorsabban léptetik elő, még ha ugyanaz is a szakképzettségük, mint a nőknek. Így történik ez akkor is, ha hagyományosan nőies környezetéről van szó: oktatás, gondozás. 2. Az akadályok a női vezetőkkel való ellenállással folytatódnak: az emberek a sikeres női menedzsereket kevésbé fogadják el, mert nyomulósznak, önzőnek, kellemetlennek tartják őket. 3. Az útvesztő magában foglalja a vezetési stílust és hitelességet is, mivel a nőknek egyszerre kell 'nőiesnek' lenniük, megértőnek mutatkozni mások iránt, de határozott, aszertív, ellenőrző vezetőnek is. 4. Noha sokat változtak a női vezetők életében a háztartási munka végzésével kapcsolatos elvárások, a munka és magánélet kombinálása örök feladatot fog jelenteni számukra, különösen, ha a férfiakhoz viszonyítjuk a helyzetüket.” (Eagly–Carli 2007, idézi Nagy 2009:61)Mindezeket figyelembe véve, elemzők azt is bizonyították, hogy Magyarországon a diplomás nők karrierépítése lassúbb, mint a férfiaké. Ezt támasztja alá az az adatsor is, amely szerint pl. az 1990-es évek legelején jelentős mértékben megemelkedett a női kutatók aránya, majd 1995 óta gyakorlatilag változatlan szinten áll: körükben a feminizációs arány 51,9, vagyis 100 férfi kutatóra 51,9 női kutató jut. A felsőoktatási szektorban 57,64, a költségvetési intézményekben 61,71 és a vállalkozási szektorban 29,22 ez a mutató (Palasik 2007). Mindezek ellenére a tendenciák azt fejezik ki, hogy a nők tudományos szerepvállalása a vezetői pozíciók betöltésére irányuló igényekkel együtt, folyamatosan nő, erősödik. A nemzetközi statisztikák tanúsága szerint¹⁸1990 óta a nők esélyei szinte semmit nem

¹⁸ Mapping the Maze (2008): Getting More Women to the Top in Research

változtak a vezető tudományos pozíciókba kerülés terén, a férfiak karrieresélyei ennek megfelelően minden területen töretlenül megmaradtak. A nők karrierépítése többnyire megreked a középszintű szinten, vagyis azonos szakmai felkészültség esetén jelentősen kisebb ívű munkahelyi karriert futnak be, mint a férfiak, és mindehhez több időre is van szükségük, mint a másik nemhez tartozóknak. A nemek szerint eltérő pályáívek közötti legalapvetőbb különbség azok dinamikájában van, a férfiak karrierpályája gyorsan magasba törő, majd stagnáló, a nőké viszont egy stagnáló szakaszon túljutva egyenletesen, kiegyensúlyozottan emelkedő. Mindezek ellenére azt látjuk, hogy a magasán kvalifikált nők már képviseltetik magukat a tudományos életben, a hátrányok elsősorban nem itt keletkeznek, hanem a pályájukon való elakadás során, amelyek a gyermekvállalás szakaszában jelennek meg és a pályán töltött évek számának növekedésével hatványozódnak (Csépe 2008). Erre a hatásra erősítenek rá a női döntési preferenciákban és attitűdökben megnyilvánuló jelenségek is: elsősorban az üvegplafon-hatás, amely elzárja a nőket a nagyobb presztízsű, társadalmilag megbecsültebb és magasabb jövedelmet biztosító státuszoktól, másodsorban pedig az esélytudatosság hiánya. Elemzők arra mutatnak rá, hogy e téren az egyik legfőbb cél az lenne, hogy a nők, önbizalmuk növelésén keresztül, nagyobb eséllyel legyenek hajlandók részt venni a férfias közegekben. Mindehhez viszont a társadalmi fejlődés szintjén el kellene érni körükben a „kritikus tömeget” annak érdekében, hogy a szervezeti és munkakultúrában ne a többséghez való alkalmazkodás legyen számukra az elsődleges. Nagy Beáta (2009) ehhez kapcsolódóan arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzetközi adatok szerint, ha a nők vezetővé válásának üteme továbbra is a jelenlegi szinten marad, további 73 évre lesz szükség, mire a 100 legnagyobb cég élén ugyanannyi nő igazgató lesz, mint férfi. A politikában viszont további 200 év is eltelhet, mire a parlamentben a nemek aránya kiegyenlítődik.

Magyarországon a nők bővülő foglalkoztatását hosszabb távon két, egymásnak ellentmondó tendencia kíséri. Egyfelől, a nők egyre több, korábban férfiaknak fenntartott munkakörbe léptek be. Másfelől tömeges beáramlásuk nyomán egyre több foglalkozás vált nőket nagyobb arányban tömörítő (elnőiesedett) foglalkozássá (könnyűipari ágazatok, oktatás, egészségügy, szociális ellátás). Mindkét tendencia a női foglalkoztatás természetes velejárója, az elnőiesedés mértéke végül is attól függően alakul, hogy mikor, melyik tendencia válik uralkodóvá a női foglalkoztatás alakulásában.

A szegregáció a nőket „bársony gettóba” zárja, vagyis olyan alacsony szintű pozícióba, státuszba kényszeríti, amely kényelmes, de kevés lehetőséget nyújt a felsőbb hierarchiába kerülésre. Megfigyelhető, hogy nők és férfiak foglalkozásuk választásánál előnyben részesítik a saját nemüket tömörítő foglalkozásokat. A nők négyötödének „feminin”, a férfiak háromnegyedének maszkulin foglalkozása van. Ugyanakkor a társadalom munkaképességének optimális hasznosítása azt követelné meg, hogy nők és férfiak foglalkoztatása képességeik, fiziológiai adottságaik figyelembevételével történjék. Mivel nők és férfiak képességei, adottságai különböznek egymástól, a nemek szerinti foglalkozási elkülönülés a kétnemű társadalom természetes következménye. Társadalmi hátránnyá csupán azok a munkaerő-piaci mechanizmusok formálják, amelyek szerepet játszanak abban, hogy a nők által tömegesen végzett tevékenységek leértékelődnek, és fordítva:

azok a foglalkozások nyílnak meg a nők tömeges beáramlása előtt, amelyek–egymással összefüggő technikai, gazdasági, társadalmi okok következményeként–leértékelődnek. A foglalkozási elkülönülést a munkaerőpiac működési mechanizmusai tartják fenn, amit a szocializáció folyamata átörökít és megerősít. A nőket nagyobb arányban foglalkoztató – feminizált – foglalkozások úgy épülnek, és úgy rögzülnek a társadalom tudatába, mint eleve nőinek rendelt foglalkozások. Ez az ún. önmagát beteljesítő folyamat. A szocializáció közvetíti és újratermeli a munkamegosztás során rögzült értékeket, amit a gyakorlatban a lányok pályairányultsága valósít meg. Hazai és nemzetközi tapasztalatok szerint a lányok többsége–még erőteljes propaganda ellenére is–hagyományosan nőinek ítélt foglalkozást választ.

A nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőtlenségek egyik markáns megnyilvánulása az időfelhasználásban, a munkaidő-szabadidő arányban is tetten érhető. Magyarországon a házimunka fogalma szinte egyértelműen a női munka fogalmával azonos. Házimunkára, vásárlásra és gyermekgondozásra például most, a XXI. század elején is több mint háromszor annyi időt fordítanak a nők, mint a férfiak. Az elmúlt 15-20 év hazai kutatásai alapján a nők–férfiak esélyegyenlőségéről szólva a magyar lakosság túlnyomó többsége egyértelműen konzervatív álláspontot képvisel. Összehasonlító nemzetközi kutatások alapján is a magyar családokra jellemző leginkább a tradicionális munkamegosztás, a nők túlzott leterheltsége és ennek a ténynek a megadó tudomásul vétele is. A rendszerváltás után a nők gazdasági aktivitása drasztikusan visszaesett és ez egyfajta értékrend-változással is párosult: mind a nők, mind a férfiak körében csökkent a nők foglalkoztatottságának elfogadottsága és erősödött az otthonmaradásé. Megerősödött az a szerepfelfogás, amely a világot férfias és nőies területekre osztja. Bár történtek ennek enyhítésére tett intézkedések, de a jogismeret és a jogérvényesítés gyengesége miatt a gyakorlatban nagyon kevés változás volt eddig tapasztalható: az igazi áttöréshez a családok munkamegosztásának és a társadalom értékrendjének is erőteljesebben változnia kell.

Erre vonatkozóan a gazdasági válságot követő vagy azt kísérő jelenségként a közgondolkodásban egyfajta visszafordulás figyelhető meg a modern szerepfelfogások felé: „... az elmúlt évtized során jelentős változás következett be a magyar társadalomban a nemi szerepekről való gondolkodás terén. Modernizálódott, munkaorientáltabb lett az értékrend, az egyértelmű család- és gyermekközpontúság bizonyos mértékig visszaszorult. Elfogadottabbá vált, hogy az anya keresőtevékenysége nem gyakorol feltétlenül negatív hatást a család életére, a gyermekek fejlődésére, sőt a kétkeresős családmodell éppen a család stabilitása, biztonsága szempontjából elengedhetetlen követelmény.” (Pongrácz–S. Molnár 2011: 205)

c) Jövedelmi egyenlőtlenségek

Magyarországon a jövedelmi ráta, vagyis a nemek közötti bérszakadék 17,7 %-os, amely európai összehasonlításban a nemzetközi átlagnak megfelelően alakul. Modellezett, tisztán diszkriminációmentes helyzetben viszont, kizárólag a strukturális tényezők (életkor, lakóhely, iskolai végzettség, gyermekek száma, munkahely ágazata, munkahelyi státusz, stb.) figyelembevételével, a férfiak átlagos jövedelme alacsonyabb lenne,

mint a nők¹⁹. Ezt a strukturális hatást rendkívüli módon ellensúlyozza, sőt jelentősen át is fordítja a diszkriminációs hatások összessége, amely ténylegesen eredményezi a már említett 17,7%-os jövedelmkülönbséget a férfiak javára (Rigler–Vanicsek é.n.). Ezen diszkriminációs hatást magyarázó tényezők közül, témánk szempontjából két-
tő bír rendkívüli jelentőséggel: az iskolai végzettség és a munkatapasztalat. Az iskolai végzettség hatása szerint minél magasabb a nők iskolai végzettsége, annál erőteljesebb diszkriminációt kénytelenek megélni. A munkatapasztalat nagyságával, vagyis a munkában töltött évek számának növekedésével párhuzamosan pedig Magyarországon a férfiaknak sokkal jelentősebb ütemben emelkedik a jövedelmük, mint a nőknek. Ezt látszik alátámasztani az a műegyetemi diplomás pályakövetői vizsgálat is, amelynek eredményei szerint a 2004-ben végzett nők jövedelme csupán 72,2 %-a volt az ugyan-
ebben az évben végzett férfiaknak a munkába állásuk idején és időben közeledve a jelen felé, romló tendenciát mutat (Szabó 2009).

Ennek az állandósult jövedelmi hátránynak a fennmaradását–az ismert strukturális hatásokon túl (vertikális és horizontális szegregációs mechanizmusok)–a nők körében bizonyos szociális kategorizációs aktusok is fenntartják, mint pl. a foglalkozási és nemi szerepek megélt belső konfliktusai, többek között az önértékelés szintje is (Váriné 2010). Ezt Nagy Beáta (1996) elsősorban a nemekre (gender specific), a szervezetekre (organization-structure-specific) és a nemekre és szervezetekre együttesen összpontosító (gender-organization-system) elméleti összefüggések felhasználásával magyarázza. A nemekre fókuszáló összefüggések szerint, a nők azért nem juthatnak be a férfiakéhoz hasonló eséllyel nagy felelősségű, presztízsű és jövedelmezőségű állásokba, mert belső, személyes adottságaik ebben megakadályozzák őket. Az adottságok terén a leginkább meghatározó tényezőt az eltérő nemi szocializációs mechanizmusok és a két nem egymástól különböző iskolázottsági ismérvei jelentik. A szervezetre fókuszáló magyarázó elméletek viszont elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy a belső strukturális viszonyok, a mobilitási, előrelépési lehetőségek segítik elő a nemek szerinti szegmentálódás kialakulását és tartós fennmaradását. E két álláspont ötvözeseként, az egyénre és a szervezetre egyaránt összpontosító megközelítésmódok váltak népszerűvé, amelyek a bemutatott tényezők interakcióinak hatásait hangsúlyozzák. Ugyancsak ezt erősíti az az összefüggés is, amely szerint a nők *„másképpen konstruálják meg önképüket, életüket és környezetüket, mint a férfiak, ezért előmeneteli igényük és lehetőségük is különbözők.”* (Gallóst idézi Koncz 2008: 15) Ennek következményeit mutatják annak a 2009-es adatfelvételnek az eredményei is²⁰, amely nyolcezer felsőoktatásban tanuló fiatalot kérdezett meg jövőképéről, a képzéshez kapcsolódó munkaerő-piaci terveiről, vagyis a diploma „hasznáról”. E szerint a nők jelentősen kedvezőtlenebbül ítélik meg a saját helyzetüket, mint a férfiak, ezért a diploma megszerzésében elsősorban nem a magasabb fizetés motiválja őket. Megfogalmazott jövedelemigényük szerint munkájukért átlagosan 25.000 Ft-tal alacsonyabb munkabért kérnének leendő munkáltatóiktól,

¹⁹ Az Oaxaca-Blinder féle dekompozíciós módszert alkalmazva (Rigler-Vanicsek é.n.)

²⁰ Az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. által vezetett Diplomás pályakövetés 2009. c. kutatási program

mint az azonos területen elhelyezkedő férfiak. A kutatás eredményei szerint a nők a diplomájukkal leginkább a munkanélküliséget kívánják elkerülni, biztonságot, függetlenséget, az öneltartó képességük növelését és közösségi megbecsülést keresnek általa. A férfiak diplomaszerezését viszont határozottan a magasabb fizetések és a vezetői pozíciók megszerzése motiválja. Ez további jelentős eltéréseket feltételez a nők és a férfiak karrieraspirációi és karrieresélyei között a jövőre vonatkoztatva is.

d) A nők szegénysége

Világviszonylatban a feminizálódott szegénység és a nők elleni erőszak jelenti azt a két legfőbb problémát, amely a nők helyzetét leginkább megnehezíti (Hell 2002). Globális szinten ábrázolva a következő hangsúlyok mutatkoznak: (1) a világ összes háztartásának egyharmad részében nők a háztartásfők, a szegény háztartások többsége (80-90 %) pedig női háztartásfővel bír. (2) A gyermekeiket egyedül nevelő nők rendkívül rossz anyagi körülmények között élnek, melynek okai között találjuk, hogy egyrészt sokan elégtelen anyagi támogatást kapnak az apától, másrészt (3) gyermekes nőként a tipikusnak nevezhető munkaerő-piaci diszkrimináció következtében rosszabbak az elhelyezkedési, a fizetésbeli és a karrierlehetőségeik. (4) Szintén komoly hátrányt szenvednek az egyedül élő idős nők is, akik világszerte kb. háromnegyedét alkotják az egyedülálló időseknek. Tény, hogy minden országban ők élnek a legnehezebb körülmények között. (5) Szintén tendenciaként figyelhető meg nemzetközi szinten, hogy ahol a háztartások egyre szegényebbek lesznek, a nők sajátos viselkedést vesznek fel, komoly, sok esetben önkárosító spórolásba kezdenek, vésszesen korlátozva saját fogyasztási szükségleteiket. (6) A világ számos országában a nők lényegesen rosszabb esélyekkel jutnak hozzá a banki hitelekhez is, mint a férfiak, sőt (7) számos országban nem birtokolhatnak tulajdont és (8) nem hajthatnak végre pénzügyi akciókat, melyek tovább növelik kiszolgáltatottságukat és elszegényedési kockázatukat (Hell 2002).

Több országban súlyos probléma a nők írástudatlansága is, mely közvetlen okozója életük végéig tartó nyomoruknak. A fejlődő térségben folyamatosan növekszik az iskolai oktatásból kimaradó fiatal lányok száma, amely szegénységben és alacsony társadalmi státuszban tartja őket.

Az Európai Unióban is szükségessé vált e jelenség értelmezése és a társadalmi diskurzusba történő beemelése. Ezt segítette elő az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság „a nőket érintő szegénység Európában” témájában²¹ 2006-ban megfogalmazott véleménye, amely komoly politikai hangsúlyt kapott, és ráirányította a figyelmet erre a témára. A vélemény az Európai Unió demográfiai és társadalmi helyzetének elemzéséből kiindulva jelentette meg azokat az általánosan várható tendenciákat, melyek a jövőben jelentős hatást fognak gyakorolni a nők elszegényedésének folyamataira. Kiemelt hangsúlyt kapott annak értelmezése, hogy az Unió demográfiai helyzete olyan drasztikus változásokon megy keresztül, melynek eredményeként egy több száz éven át tartó tendencia – a munkaképes korú lakosság létszámának növekedése – szakad meg és

²¹ Európai Gazdasági és Szociális Bizottság vélemény Tárty: „A nőket érintő szegénység Európában” (2006/C 24/18) – Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2006.1.31.

várhatóan megfordulva, csökkenő tendenciába megy át. A 65 éven felüliek aránya a teljes népességen belül 16 %, míg a 15 éven aluliaké 17 %, mindemellett folyamatosan növekszik a születéskor várható élettartam, melynek eredményeként a következő években a jelentés szerint a 80 év feletti lakosok száma kb. 50 %-kal fog növekedni.

Mindezekkel egy időben folyamatosan változik a háztartások szerkezete is. Ennek egyik kiemelt jelensége a házasságkötések számának csökkenése és idejük későbbre tolódása, valamint a válások arányának folyamatos növekedése és a gyermeket vállaló párok számának csökkenése. A jelentés Gary Becker Nobel-díjas közgazdászra hivatkozva megfogalmazza, hogy az említett folyamatok elsősorban gazdasági jelenségekkel magyarázhatók: a nők számára a háztartáson kívüli munkalehetőségek biztosítása egyben a családjuktól való anyagi függetlenedéshez is vezetett, melynek eredményeként a patriarchális házasság helyét (a férfi kereső és eltartó, a nő függő és eltartott) egyre inkább a „partnerek közötti házasság” veszi át. Egy ilyen rendszerben a gyermekvállalásért a párok nőtagjainak egyre nagyobb „árat” kell fizetniük, hiszen minél magasabb egy nő megszerzhető jövedelme és szakmai státusa, annál nagyobb áldozatot vállal mind karrierje, mind pedig jövedelme lehetséges emelkedése szempontjából, ha gyermekvállalása miatt ideiglenesen vagy tartósabban visszavonul a munkaerőpiacról.

A változások másik fő iránya az „egyszülőség” kérdése, amely annak kapcsán vetődik fel, hogy az EU országaiban hihetetlen mértékben megnőtt azoknak a gyermekeknek a száma, akiket egyetlen szülő nevel, arányuk a 0–14 évesek körében kb. 10%.²² Ennek legfőbb okai között találjuk a házasságok és élettársi kapcsolatok felbomlásának folyamatos növekvő arányát és a nem tervezett terhességek számának szintén állandó emelkedését. A szegénység kockázatának előfordulása kapcsán a bizottsági vélemény szerint a nők esélye általában nagyobb arra, hogy szegény háztartásban éljenek.

A szegénység kockázata az egyszülős családokban a legnagyobb, mert ezek 85%-ában nő a háztartásfő. További probléma, hogy a 65 év felettiak kétharmada is nő, így az egyedülálló nyugdíjas nők körében, kiemelten a 80 év felettiéknél és azoknál, akik nem jogosultak munkanyugdíjra, rendkívül magas a szegénység mértéke. A gyermeküket egyedül nevelők szegénységi kockázata kifejezetten a nőkre jellemző, melynek egyik legfőbb oka, hogy a munkaerőpiacon rendkívül alacsony a részvételi arányuk: a vélemény szerint a gyermeküket egyedül nevelő nők mindössze 50%-a dolgozik az uniós tagállamokban. Ezeket az anyákat több tényező is visszatartja a munkavállalástól. Nincsenek számukra megfizethető gyermekfelügyeleti lehetőségek, gyakran nincs piacképes végzettségük, így minél alacsonyabb a végzettségük, annál kisebbek az esélyeik a munkaerő-piaci részvételre. Az egyedülálló szülők gyakran olyan földrajzi területeken élnek, ahol rendkívül alacsony a munkaerő iránti kereslet, így el sem tudnak helyezkedni; egészségi állapotuk általában rosszabb és gyakran van olyan beteg gyermekük vagy más hozzátartozójuk, akinek betegsége vagy rokkantsága gátolja vagy megakadályozza a munkavállalást; ill. a különösen nehéz helyzetben lévő egyedülálló szülők munkamorálja nagyobb valószínűséggel alacsonyabb, amely szintén komoly gátja elhelyezkedésüknek. Mindez kiegészíthető azzal, hogy mivel a gyermeküket egyedül ne-

²² 2000-ben mért adat.

velő nők maguk oldják meg gyermekeik gondozását (beleértve a felügyeletét is), olyan időbeosztású munkahelyet kell keresniük, amely ezt lehetővé is teszi. Ezért sokan közülük arra kényszerülnek, hogy bizonytalan és rosszul fizetett munkákat is elvállaljanak, tovább súlyosbítva saját helyzetüket.

Különösen súlyos helyzetbe kerülnek a tizenéves terhesség következtében szülővé váló, de gyermekeiket egyedül nevelő nők, ők rendkívüli mértékben ki vannak téve a szegénység kockázatának. Uniós átlagban a fiatal nők kb. 6%-a válik szülővé 18 éves kora előtt, de a bizottsági vélemény kiemel néhány országot, ahol ettől jóval alacsonyabbak az arányok, kb. 3%, pl. Olaszországban, Hollandiában, Spanyolországban és Svédországban és ahol jóval magasabb, 12%, mint Magyarországon vagy Szlovákiában és 13%, mint pl. az Egyesült Királyságban.

A munkaerőpiac irányából közelítve, a dolgozó nők körében elsősorban a bérmunkában dolgozók vannak kitéve a szegénység veszélyeinek. Ennek okai közé sorolják a nők munkanélküliségének magas arányát, a nők foglalkoztatásának férfiakétól történő elkülönítését és ágazatokra bontását, a „korlátozott szociális biztonságot nyújtó, kétes foglalkoztatási formák elterjedtségét”, valamint a minden uniós országra jellemző alulfizettségüket a férfiakhoz képest. A nők azonos munkateljesítmény esetén – az európai átlag szerint – a férfiak egy órai keresetének még mindig csupán 85 %-át kapják, de vannak olyan országok, ahol ez a különbség a 33 %-ot is eléri.

Az iskolázottsági hátrányok jelentős munkaerő-piaci lemaradást generálnak, hiszen az adatok azt mutatják, hogy az EU egyes országaiban az alacsonyabb végzettségű nők 20-49 %-a dolgozik mindösszesen, míg a magasabb végzettségűek 84 %-a. Óriási az eltérés a férfiakhoz viszonyítva is, hiszen közöttük az alacsonyabb végzettségűeknek is dolgozik a 83 %-a, a magasabb végzettségűeknek pedig 93 %-a.

Továbbra is az iskolai végzettség irányából vizsgálva, a női szegénységet leginkább befolyásoló tényező, hogy a munkaerőpiacról a gyermekvállalás miatt történő kilépések és hosszabb időn keresztül történő távolmaradások leginkább az alacsony iskolai végzettségű nőkre jellemzőek. A magasabban kvalifikált anyák életében a gyermekgondozással otthon töltött idő lerövidült, sokan csak a szülési szabadság idejére maradnak otthon, majd ezt követően másnak fizetnek gyermekük gondozásáért. Ehhez képest a képzetlen anyák viselkedésében nem történt változás, vagyis inkább otthon maradnak addig, amíg gyermekük iskolába nem megy. Ez azt is jelenti, hogy az alacsonyabb végzettségű nők esetében, akik a gyermekvállalást megelőző időszakban is alacsony kereseti potenciállal bírtak, valószínűbb a hosszabb kihagyás és az ebből fakadó jelentősebb anyagi kár.

A tartósan munkanélküliek körében a nők aránya magasabb, mint a férfiaké, mégis, a munkahelyekre történő visszatérésre irányuló programok a férfiaknak kedveznek abból a szempontból, hogy a nők számára kevesebb továbbképzési lehetőséget és rosszabbul fizetett munkahelyeket kínálnak.

A nyugdíjas nők hátrányaival a bizottsági vélemény külön foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a munkaerőpiacon tapasztalható női hátrányok és az ebből eredő jövedelmi különbségek a nemek között jelentős hatással vannak a nyugdíjas évekre. Ennek egyik okaként említik, hogy „(...) a nyugdíjrendszert több tagállamban a férfiak szempontjait

szem előtt tartva hozták létre. Ezek a rendszerek hátrányosan érintik a nőket, akik közül sokan megszakítják szakmai pályafutásukat, nem hagyományos munkaviszonyt létesítenek, vagy életük egyes időszakaiban jövedelemmel nem járó tevékenységet végeznek. Ennek következtében a nők hátrányos helyzetben vannak az időskori biztonsághoz szükséges nyugdíjjogosultság megszerzése, illetve megtakarítások felhalmozása szempontjából” (Európai Gazdasági és Szociális Bizottság vélemény 2006: 99).

Az EU tagállamaiban a nyugdíjban részesülők kétharmada nő, nyugdíjuk átlaga a férfiak nyugdíjának kb. 53 %-a, ami életük minden területére hatást gyakorol, befolyásolva lakáskörülményeiket, életminőségüket, egészségi állapotukat. A jövedelmük miatt segélyben részesülő nyugdíjasok zöme, kb. 75 %-a nő. Mindebből következően a legszegényebb nyugdíjasok az idősebb nők, elsősorban az özvegyek és az elváltak.

Mindezek mellett egy 2007-ben kiadott ILO-tanulmányban szintén olvashatunk „a munkavállalók körében tapasztalt szegénység elnőiesedésének jelenségéről”, amely a férfiak és nők között fennálló bér-, státusz-, foglalkoztatási ágazat- és képzettségbeli különbségekre vezeti vissza e jelenség létét. A tanulmány idézi az ILO főigazgatóját: „A nők túl gyakran nem képesek munka révén kiemelni saját magukat és családjukat a szegénységből. Ezen a méltatlan helyzeten csak olyan méltányos foglalkoztatási lehetőségek megteremtésével lehet változtatni, amelyek segítségével a nők termelékeny és jövedelmező biztos munkához jutnak a szabadságot, biztonságot és emberi méltóságot biztosító körülmények között. Ellenkező esetben, a szegénység elnőiesedése tovább folytatódik, és a következő generációkra öröklődik” (ILO 2007:1).

Magyarországon a gazdasági aktivitás ismervéből kiindulva a szegény nők legnépesebb taborát (a '90-es évek végén) a nyugdíjasok alkotják (az egyedülállóságuk eredményeként), bár a szegénnyé válás rizikója az özvegyi nyugdíjasok esetében a legnagyobb (Spéder 1997). Sorban a második legnagyobb csoportot a GYES-en és GYED-en lévők alkotják, a harmadik csoportba pedig a háztartásbeliek tartoznak. A vizsgált társadalmi csoportokat tekintve a háztartásbeli nők szegénységgrátája a legmagasabb, kb. 40%-uk szegény. Korosztályukat tekintve a középgenerációhoz (30 és 50 év közöttiek) tartoznak és kistelephelyeken élnek (Spéder 1997). A szegény férfiak körében más ismérvek a jellemzők. A szegény férfiak több mint egyötöde az egyéb inaktív kategóriába tartozik, közöttük sokan (többnyire a fiatal, 20 év alattiak) még soha nem dolgoztak, illetve nem találtak munkát, sokan pedig már kiestek a munkanélkülieket támogató rendszerből (ők inkább a középgeneráció, a 30 és 50 év közöttiek). A szegény férfiak körében viszonylag kevés a nyugdíjas, ők legtöbbször rokkantnyugdíjasok. A munkahellyel rendelkező, de szegény férfiak közül sokan a GYES-en, GYED-en lévő nők házastársai vagy élettársai. A munkanélküliség irányából vizsgálódva Spéderék (1997) kutatásából az látszik, hogy a szegény férfiak között több munkanélkülit találunk, mint a szegény nők között, valamint, hogy a munkanélküli férfiak nagyobb valószínűséggel válnak szegénnyé. Mindezekből pedig az következik, hogy a munkanélküliség szegénységi kockázata nemek szerint eltérő.

A nők kereső munkához való viszonya, munkaerő-piaci integrációja általában háromféle munkastratégia kombinációja szerint alakul.

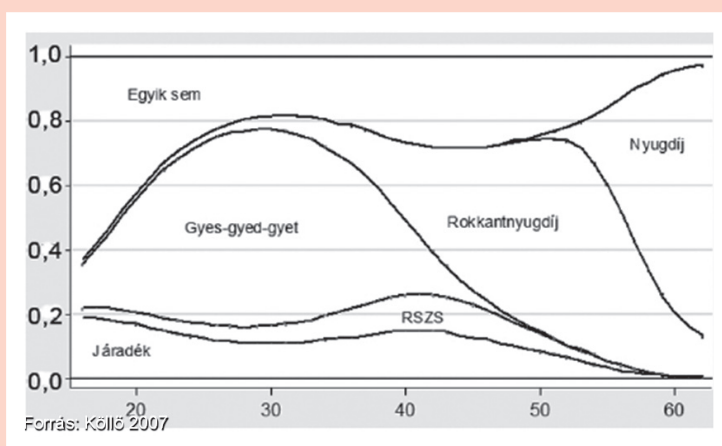
- a) A folyamatos (megszakítás nélküli) munkaviszony az iskolázott, főként a felsőfokú végzettségű és/vagy magas beosztású nőkre jellemző. Ők vagy gyermektelenek, ill. egyedülállók, vagy olyanok, akik gyermekszülés esetén sem szakítják meg kereső munkájukat.
- b) A nők legnagyobb létszámú rétege a kereső munka igénylése és vállalása mellett igénybe veszi a rövidebb-hosszabb munkamegszakítás lehetőségét, főként, ha azt a társadalom pénzügyileg támogatja. E réteg jelentős része munkamegszakítás esetén átmenetileg vagy véglegesen a szegények közé kerül vagy kerülhet. Hogy sikerül-e kiemelkedniük a szegénységből, az a munkaerő-piaci reintegráció esélyétől függ. Kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetben és elsősorban a 40 éven felüli nők esetében gondot okoz az újbóli munkába állás.
- c) Végül minden országban kisebb-nagyobb számban vállalják a nők a teljes életre szóló háztartásbeli státust. Egy részük megszünteti a munkaviszonyát, más részük eleve nem is létesített munkaviszonyt, és semmilyen munkatapasztalattal nem rendelkezik. *E réteg szegénységkockázata főként a társadalmi kirekesztődés szempontjából kiemelkedően nagy.*

Egy adott ország női népességének szegénységkockázatát e három réteg eltérő súlyaránya lényegesen befolyásolja.

FELADAT:

*Elemesse az alábbi grafikont a nők munkaerő-piaci szerepeit vizsgálva!
Milyen következtetéseket vonhatunk le a grafikonról leolvasható helyzet kapcsán?*

21. sz. ábra: A 15-62 éves nem foglalkoztatott női népesség megoszlása kapott támogatás szerint, különböző életkorokban

A nők munkába lépését segítő jó gyakorlat bemutatása

1. VÁLLALKOZÓI KOMPETENCIÁK KIALAKÍTÁSA c. képzés²³

Időtartama: 72 óra (12 alkalom x 6 óra); 6 héten keresztül tart (heti 2 nap).

Résztevők létszáma: 15 fő.

Célcsoport:

- Érettségizett és szakképesítéssel rendelkező inaktív (munkanélküli, gyesen, gyeden lévő, rendszeres szociális segélyből élő vagy ápolási díjra jogosult) nők.
- Létszámleépítés előtt álló munkavállaló nők.

A foglalkozások célja:

- A vállalkozóvá váláshoz szükséges képességek (rugalmasság, vállalkozószellem, tervezőképesség, kommunikációs képesség) fejlesztése.
- Vállalkozói ismeretek átadása.
- Közösségfejlesztés, kapcsolatépítésre lehetőség biztosítása.
- A résztvevők önbizalmának erősítése, reális önértékelésének fejlesztése.

Tevékenység leírása:

A képzés során a résztvevők több modul keretében sajátíthatják el a vállalkozás indításához szükséges ismereteket.

KÉPZÉSI MODULOK:

Vállalkozási ismeretek: E modul során a résztvevők megismerik, és alkalmazási szinten elsajátítják a vállalkozás-gazdaságtan alapismereteit (humán-, pénzügyi és tárgyi erőforrásokkal való gazdálkodás alapjai). Cél, hogy a résztvevők képesek legyenek megítélni, feltárni, ill. hasznosítani a gazdasági környezet vállalkozásuk számára adott lehetőségeit.

Üzleti tervezés: A modul keretében a résztvevők elsajátítják a vállalkozásuk jogszerű és eredményes működtetéséhez szükséges üzleti tervezés követelményeit.

Vállalkozói kompetenciák kialakítása: Cél, hogy a résztvevők az előző két modul során megismert elméleti ismereteket képesek legyenek valós vállalkozási körülmények között alkalmazni. Ismerjék fel, milyen készségek, képességek birtokában lehetnek sikeres vállalkozók. Legyenek képesek alkalmazkodni a gazdasági, jogi, társadalmi környezethez. Témák: vállalkozási kompetenciák, a vállalkozóvá válás kritikus pontjai (értéktisztázás, önmenedzselés, problémamegoldás, konfliktuskezelés, kreativitás fejlesztése, külső és belső kommunikáció).

²³ A módszer fejlesztője, alkalmazója: Lépéselőny Egyesület

Forrás: Boda Margit–Diebel Andrea–Prókai Orsolya: Munka-Kör Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Debrecen 2009

A vállalkozások támogatási rendszerének megismerése (forrásosztók és a kapcsolódó szabályrendszerek).

A foglalkozások keretében alkalmazott módszerek:

előadás és az ehhez kapcsolódó vita, irányított beszélgetés

- tapasztalatcsere
- gyakorlatorientált készségfejlesztés, ismeretszerzés – építve a résztvevők meglévő tapasztalataira, tudására, aktív részvételére
- szituációs játékok
- feladatlapok, tesztek kitöltése
- önálló feladatmegoldás gyakorlása, írott szakmai anyag önálló elkészítése (támogatás mellett).

Várható eredmények, hatások:

- A résztvevők rendelkeznek egy üzleti tervvel, melyet később vállalkozás indítására vagy munkához jutáshoz referenciaként felhasználhatnak.
- A csoporttagok munkavállaláshoz – vállalkozás indításához és működtetéséhez – szükséges kulcsképeségei fejlődnek, erősödik az önbizalom.
- A résztvevők a vállalkozások működtetéséhez szükséges információk birtokába kerülnek a képzés alatt.
- A résztvevők kapcsolatrendszere bővül, erősödik az egymás és mások iránti tolerancia, fejlődik az empátikus képesség.

A szolgáltatás megvalósításának személyi feltételei:

2 fő felsőfokú végzettséggel rendelkező oktató (vállalkozásfejlesztési, gazdasági, képességfejlesztési ismeretekkel és tréneri képességekkel).

2. ÉBRESZTŐ TRÉNING

Személyes hatékonyságot növelő, asszertivitási tréning²⁴

Időtartama: 2 hét (2 x 5nap x napi 6 óra).

(A csoportos foglalkozásokra 2 naponta került sor. A köztes napokon az előző napon történt események, tréningtémák otthoni feldolgozása a feladat, a módszer szerint. Ehhez az önálló munkához házi feladatok formájában kapnak a résztvevők támpontokat, segítséget.)

Résztvevők létszáma: 20 fő.

Célcsoport:

- 40 éven felüli munkanélküli nők.
- Gyesről visszatérő inaktív nők.

²⁴ Az „Esély” Szociális Közalapítvány, „Újabb Esély” c. kiadványában szereplő, Tóth Edit által írt „Motiváció” c. fejezet tartalmának feldolgozásával készült az eszközleírás

A foglalkozások célja:

- A munka világába visszatérő nők motivációinak tisztázása és erősítése.
- Az önbizalom, önérték-tudat és önbecsülés erősítése az önismeret fejlesztésével.
- Továbbképzésre való felkészítés, a rendszeres elfoglaltság érzésének kialakítása, a tanulási helyzetben szükséges alapvető magatartásminták kialakítása, fejlesztése.
- Konfliktusok tudatos kezelése, megoldásra törekvés erősítése.
- A csoport tagjainak egymásra hangolódása, hogy a továbbképzés során támaszt tudjanak nyújtani egymásnak.
- A megszerzett tudás beépüljön a résztvevők személyiségébe, így későbbi eltérő élet-helyzetekben is alkalmazhatóvá váljon.

Tevékenység leírása:

A trénerek arra törekedtek, hogy a résztvevők a foglalkozások során átgondolják élethelyzetüket, az őket irányító értékeket, életmódjukat, napi időbeosztásukat és a továbblépésüket akadályozó tényezőket. Cél volt továbbá, hogy a csoporttagok olyan ismeretekhez, módszerekhez jussanak, amelyek segítségével már rövid távon is képesek lesznek problémáik eredményes kezelésére, mert enélkül hiteltelenné válik a foglalkozás.

A tréning során a következő témák körülménye történt meg:

- **Önismeret:**
 - az önismeret szükségességét a Johari-ablak felvázolásával szemléltették
 - személyiség típusok elemzése kérdőívek (Hippokratész és Littauer) alapján
- **Motiváció:**
 - a Maslow által kidolgozott szükséglet-piramis bemutatása
 - kérdőívek alkalmazása annak kiderítésére, hogy a szükségletek kielégítésének mely szintjén állnak a résztvevők, mi jelenti az alapvető motivációs bázist
 - SWOT-analízis (külső és belső erőforrások elemzése)
- **Kommunikáció:**
 - fogalomdefiníció
 - nehezített kommunikáció, a kommunikációs csatornák korlátozásának megtapasztalása, torzított kommunikáció (pletyka)
 - „énüzenet”-módszer gyakorlása (mint konfliktusmegelőző módszer)
 - asszertivitás felmérése szerepjátékokon és kérdőíveken keresztül, az önérvényesítés fejlesztése.
- **Életútelelemzés:**
 - időszakalag készítése otthon (házi feladat formájában); az életút kiemelkedő csúcspontjainak és mélypontjainak elemzése, megoldási stratégiák gyűjtése (annak a tapasztalathalmaznak a megosztása, hogy hogyan tudtak korábban kikerülni a nehéz élethelyzetekből)

- **Konfliktus:**

- fogalomdefiniálás (meglévő információk táblai gyűjtése a témában)
- konfliktuskezelési stratégiák: helyzetgyakorlat és szerepjáték keretében a „zéróalapú” és a „győztes-győztes” típusú konfliktusmegoldás bemutatása
- a Thomas–Killman-modell elemzése

- **Időmenedzsment:**

- feladatok között fontossági rangsor készítése
- időnapló készítése (a tréning előtt is a jelenlegi időszakra vonatkozóan)
- életmód-kérdőív alkalmazása

A foglalkozások keretében alkalmazott módszerek:

- előadás
- irányított beszélgetés
- a pszichodráma egyes elemei
- szerepjáték, helyzetgyakorlatok
- kérdőívek, tesztek
- táblai gyűjtés.

- **Várható eredmények, hatások:**

- A résztvevők motivációi erősödnek a továbbtanulás és munkavállalás iránt.
- Reális önértékelés kialakulása.
- Hatékony időgazdálkodási képesség kialakulása.
- A résztvevők fejlődését, továbbblépését akadályozó tényezők feltárása és módszerek átadása azok elhárítására.
- Helyes konfliktuskezelési és problémamegoldó módszerek elsajátítása, „kreatív megküzdési stratégiák” elsajátítása.

A szolgáltatás megvalósításának személyi feltételei:

Pszichológus, szociális munkás végzettségű tréner.

13. A fogyatékossgal élők

A fogyatékossgal, megváltozott munkavégző képességekkel rendelkező személyek munkaerő-piaci helyzete az utóbbi években egyre gyakrabban kerül az európai országok érdeklődésének középpontjába. Az Európai Bizottság is számos dokumentumban javasolta a tagországok számára az alig néhány százalékban foglalkoztatott megváltozott munkavégző képességű személyek munkaerőpiacra való bevonásának szélesítését, részképességeik hasznosítását, a passzív szerep helyett a meglévő képességek mentén a munka világába integrált társadalmi szerep kialakítását.

A fogyatékossgal hagyományos, „medikális” alapú, az egyén egészségügyi állapotára, főként károsodására koncentráló (orvosi), s a társadalmi környezet felelősségét figyelmen kívül hagyó megközelítést napjainkban egyre inkább a fogyatékossgal un. társadalmi modellje veszi át.

A fogyatékossgal *társadalmi modelljében*:

- a károsodás helyett azokra a hétköznapi funkciókra helyeződik át a hangsúly, amelyekben az érintett személynek nehézsége van (vagyis nem az orvosi diagnózis a fontos, hanem, hogy pl. fel tud-e menni a lépcsőn), valamint azokra a társadalmi, részvételi hátrányokra, amelyekkel szembesülni kénytelen (pl. hogy nem tud munkát vállalni),
- a társadalom és a társadalmi környezet felelőssége hangsúlyosan megjelenik, vagyis jelentős szerepet kapnak azok a társadalmi (környezeti) és személyes (egyéni) háttértényezők, amelyek egyrészt a károsodást előidézhetik, másrészt mind a funkcionális és a részvételi hátrányokat meghatározhatják (vagyis azt a szemléletmódot jelzik, hogy gyakran nem az állapot, hanem a környezet teszi fogyatékossgal az embert),
- a minősítésében kiemelt szerepet kap az érintett „önmeghatározása”, vagyis, hogy saját magát fogyatékossgal élőnek tekinti-e.

A társadalmi modell térnyerése nyomán napjainkban a fogyatékossgal világviszonylatban legelfogadottabb (de nem az egyetlen) definíciója a következő: „Fogyatékossgal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását.”²⁵

A munka világában – és így a foglalkoztatáspolitikában is – a megváltozott munkaképesség kifejezés alapvetően azt a vizsgálati szempontot rejti, hogy vajon az egyén egészségügyi állapota miként befolyásolja munkavégző képességét, munkavállalását, foglalkoztathatóságát. Mindemellett arra a kérdésre, hogy a foglalkoztatáspolitikai szereplői számára ki is tekinthető a lehetséges érintett személyek közül “célcsoportnak” (vagyis: kik is a megváltozott munkaképességű személyek), nem lehet egyetlen pontos

²⁵ Forrás: A fogyatékos személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.)

választ adni, csak válaszokat lehet nyújtani: jó néhány dokumentum, jogszabály definiálja – különbözőképpen – ezt a fogalmat, a kapcsolódó kategóriákat.²⁶

Az alkalmazott definícióknak jellemzően közös eleme, hogy az érintett rendelkezzen egészségkárosodásáról orvosszakértői minősítéssel, amelyet a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal állít ki.

A hivatalos minősítési eljárásban Magyarországon – kapcsolódva a fogyatékoságról való gondolkodás változásaihoz – az elmúlt években jelentős szemléletbeli változás történt, az elvek szintjén legalábbis. 2008-tól egy új komplex minősítési rendszert²⁷ vezettek be, amely jobban illeszkedik a fogyatékoság társadalmi modelljéhez:

- a minősítési rendszer nem az egyén elveszett, hanem megmaradt, fejleszhető képességeire koncentrál,
- a középpontba nem a károsodás, hanem a szakmai munkaképesség és a rehabilitációs, foglalkoztathatósági esélyek kerültek,
- a szakértői vélemény figyelembe veszi azokat a személyes és társadalmi körülményeket, amelyek az egyén munkaerő-piaci integrációját alapvetően meghatározzák (úgy a képzettségét, életviszonyait, mint azt, hogy lakóhelyén rendelkezésre állnak-e a foglalkozási rehabilitáció intézményei),
- a minősítésben – a tényezők sokoldalú vizsgálata okán – nemcsak orvosok, hanem foglalkozási, szociális és más szakértők is részt vesznek.

Az új, komplex minősítési rendszer bevezetésével párhuzamosan a megváltozott munkaképességű személyek munkaerő-piaci szerepvállalásával kapcsolatos támogatási rendszert több elemét is megváltoztatták.

13.1. A fogyatékos, illetőleg megváltozott munkaképességű személyek a társadalomban

A fogyatékosággal, illetve a megváltozott munkaképességgel kapcsolatos egységes definíciók hiánya okán az érintett személyek számára és összetételére vonatkozó adatokkal nagyon óvatosan kell bánnunk: a célcsoport nagysága ugyanis mindig a mérés során alkalmazott definíció függvénye (vagyis a számarányok és jellemzők pontosan és csakis az érintettek azon körére lesznek érvényesek, akikről az adott mérés szól).

Általában a fogyatékos személyek létszámára és társadalmi-demográfiai jellemzőire vonatkozóan a népszámlálásokból, valamint néhány nagymintás adatfelvételekből²⁸ nyerhetünk információkat.

²⁶ Lásd bővebben többek között: Dr. Gere Ilona – Szellő János (szerk.) (2007): Foglalkozási rehabilitáció jegyzet. Budapest: Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány. www.fszk.hu/rpi/szakmai.../Foglalkozasi-rehabilitacio-jegyzet.pdf vagy Nagy Zita Éva – Pál Zsolt – Szerepi Anna – Halmi Réka (2008): A megváltozott munkaképességű és fogyatékosággal élő emberek társadalmi és jogi helyzete Magyarországon és nemzetközi kitekintésben. Debrecen: Revita Alapítvány http://revitaalapitvany.hu/letoltes/tanulmanyok/equal_helyzetfeltaro_zaro.pdf

²⁷ Lásd bővebben: www.nrszh.hu

²⁸ (Munkaerő-felmérés 2002, 2008; EU-SILC 2007, Egészségfelmérés 2009, NCSSZI-TÁRKI 2010)

A Munkaerő-felmérés keretében 2008 IV. negyedévében részletesen is vizsgálták a fogyatékossgal élő személyek jellemzőit és munkaerő-piaci pozícióit (KSH 2008). A kérdés során a magánháztartásokban élő 18-64 éves válaszadók közül mintegy 1,4 millióan (642 000 férfi és 758 000 nő) említettek tartós (legalább fél éve fennálló és még legalább fél évig fennálló) betegséget, egészségkárosodást, vagy fogyatékossgot.²⁹ Közülük 938 000 fő (432 000 férfi és 506 000 nő) érezte magát munkavégzésében egészségi állapota miatt akadályozva, tehát –legalábbis ilyen értelemben– megváltozott munkaképességűnek tekinthető. A hivatalos statisztikákat vizsgálva az látható, hogy Magyarországon 2011 júniusában 543 040 aktív korú személy részesült orvosszakértői bizottság által megállapított egészségkárosodása okán valamilyen pénzbeni ellátásban.³⁰ Közülük a legtöbben rokkantsági nyugdíjban (322 419 fő), valamint egészségkárosodott személyek szociális járadékaiban (151 712 fő) részesülnek, emellett 25 353-an kapnak rehabilitációs járadékot, 32 399-en rokkantsági járadékot, 11 157-en pedig baleseti járadékot. Rajtuk kívül 388 919-en korbetöltött rokkantsági nyugdíjban részesülnek.

11. sz. táblázat: Fogyatékossgal élő és megváltozott munkavégző képességű személyek száma

Fogyatékossgal élő személyek száma	
Népszámlálás 2001 („medikális modell”)	577 706 fő (a teljes népességben)
Munkaerő-felmérés 2008 („társadalmi modell”)	1 400 000 fő (a 18-64 éves népességben)
Megváltozott munkaképességű személyek száma	
Munkaerő-felmérés 2008 („önbevallás”)	938 000 fő (a 18-64 éves népességben)
Hivatalos statisztika 2011 (egészségkárosodása okán pénzbeni ellátást kap)	543 040 fő (a 18-64 éves népességben) és 388 919 fő (nyugdíjkorhatárt betöltött népességben)

Mind a fogyatékossgal élő, mind a megváltozott munkaképességű személyek társadalmi-demográfiai jellemzőit tekintve gyakorlatilag valamennyi mérés adatai hasonló –a munkaerő-piaci esélyek szempontjából meglehetősen kedvezőtlen– tendenciákat jeleznek. A mérések mindemellett azt is jelzik, hogy az egészségkárosodásokról hivatalos minősítéssel rendelkező személyek helyzete különösen kedvezőtlen (az akadályozott, fogyatékos, de arról hivatalos minősítéssel nem rendelkező személyekhez képest is). Így:

²⁹ A fogyatékossg mérése ebben az esetben tehát a társadalmi modell szemléletmódjában történt.

³⁰ Forrás: Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság honlapja. http://www.onyf.hu/index.php?module=news&action=list&fname=onyf_left_menu_statisztika_ellatas&root=ONYF&rand=c627b60eaa59189c7be62d59c45d2f63

- korösszetételük a teljes magyar népességben megfigyelhetőnél sokkal inkább az idősebb korosztályok felé tolódik el (Gábos–Tátrai 2011), az egészségkárosodásukról orvosszakértői minősítéssel rendelkező aktív korú személyek háromnegyede 50 év feletti, 50%-uk 55 évesnél is idősebb,
- iskolai végzettségük a teljes magyar népességben megfigyelhetőnél jóval kedvezőtlenebb (az NCSSZI-TÁRKI 2010-es mérése szerint az egészségkárosodásukról orvosszakértői minősítéssel rendelkező aktív korú személyek több mint harmada legfeljebb általános iskolát végzett (ez a teljes népesség ötödére jellemző), az érettségizettek aránya mindössze 20%, a diplomásoké 5%);
- körükben a nők aránya magasabb, mint a teljes magyar népességben,
- háztartásaikban gyenge a munkaerő-piachoz fűződő kapcsolat: míg a teljes aktív korú népesség 20%-ának háztartásában nem él foglalkoztatott, addig ez az arány az egészségkárosodottak között 52%;
- körükben a szegények aránya a teljes népességben megfigyelhetőnél érdemben magasabb (23%, míg a teljes aktív korú népességben 15%);
- kapcsolatrendszerük jóval szűkebb (körükben jóval alacsonyabb a barátok átlagos száma: az egészségkárosodásukról orvosszakértői minősítéssel rendelkező aktív korú személyeknek átlagosan 2,25 barátjuk van, ez a szám a HÉV 2006-os adatai szerint a teljes népességben 6,16 fő).

A mérések szerint a fogyatékos, illetve a megváltozott munkaképességű személyek legnagyobb hányada mozgásproblémával (mintegy harmaduk), illetve krónikus betegséggel (is) küzd (mintegy negyedük), melyet a mentális problémák, látásproblémák, hallásproblémák, és a tanulási nehézség előfordulása követ (Pál 2011).

Mind a fogyatékossgal élő, mind a megváltozott munkaképességű személyeknek nagyon alacsony a munkaerő-piaci részvétele. A Munkaerő-felmérés adatai szerint 2008 IV. negyedévében a 18–64 éves, önmagukat megváltozott munkaképességű embernek minősítő válaszadók foglalkoztatási rátája mindössze 23% volt (ugyanaz az érték a hasonló korú teljes népességben 67,3%). A munkanélküliségi ráta a megváltozott munkaképességűek körében 16,3%, míg a változatlan munkaképességű népességben 7,4%. Így a gazdaságilag aktívak aránya az érintettek körében (39,3%) a változatlan munkaképességűek esetében tapasztalhatóknak (74,7%) mindössze kicsit több mint a fele (KSH 2008). Az NCSSZI-TÁRKI 2010-es adataiból kirajzolódó kép hasonlóan kedvezőtlen: az önmagukat akadályozottnak tartó válaszadók között a foglalkoztatottak aránya 39,6%, míg az egészségkárosodottságukról hivatalos minősítéssel rendelkezők körében megdöbbentően alacsony, mindössze 15% (ez az érték a teljes aktív korú népességben 59,5%). A munkanélküliek aránya mindegyik csoportban nagyjából 10%.³¹ A kutatók becslése szerint a nem dolgozó egészségkárosodott személyek kb. negyede vezethető egyáltalán vissza a munkaerőpiacra, amennyiben képzettségének és egészségügyi állapotuknak megfelelő munkahelyet találnának (Tátrai 2011).

³¹ További részleteket lásd: Bói Krisztina (2011): Az egészségkárosodott emberek főbb munkaerő-piaci jellemzői. In.: Nagy Zita Éva (szerk.) (2011): Az akadályozott és az egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon. Budapest: NCSSZI 73-92. old.

FELADAT:

Elemezzük az alábbi táblázatot! Milyen társadalmi szerepekben regisztrálták a kutatások az egészségkárosodott személyeket? Mi lehet az oka az egyes kutatási eredmények közötti eltéréseknek?

12. sz. táblázat: Az önmagukat akadályozottnak tartó és az egészségkárosodottságukról orvosi szakvéleménnyel rendelkező aktív korú személyek munkaerő-piaci aktivitása (2010, %)

	NCSSZI-TÁRKI 2010 "C" kutatás Önmagukat akadályozottnak tartók %	NCSSZI-TÁRKI 2010 "D" kutatás Egységkárosodottak (hivatalos minősítéssel rendelkezők) %	TÁRKI Omnibusz 2010/11 Teljes 18-62 éves népesség %
Alkalmazott, vállalkozó	37,5	13,4	59,5
Alkalmi munkás	2,1	1,6	1,2
Munkanélküli (ILO)	8	2,8	10,3
Rokkantsági díjas, járadékos	41 (ebből: 3,1 ILO munkanélküli)	77 (ebből: 5,6 ILO munkanélküli)	15
GYES/GYED	3,2	0,3	4,7
Tanuló	2,1	1,7	7,3
Egyéb	6,1	3,2	2,1

Forrás: Bói Krisztina (2011): Az egészségkárosodott emberek főbb munkaerő-piaci jellemzői. In.: Nagy Zita Éva (szerk.) (2011): Az akadályozott és az egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon. Budapest: NCSSZI, 80. old.

13.2. A fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának típusai és jellemzői³²

A megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának és foglalkozási rehabilitációjának támogatási rendszerét több elemét érintően is átalakították az elmúlt években: részben az érintettek helyzetének javítása, részben a ráfordított költségek korlátok közé szorítása miatt (Scharle 2011). A megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását és munkaerő-piaci integrációját alapvetően három –elvileg egymásra épülő– szinten támogatja (illetve ösztönzi) a jelenlegi rendszer.³³

³² Lásd bővebben az Aktív műhely honlapját: www.dolgoz6ok.hu

³³ Forrás: <http://www.dolgoz6ok.hu/tudastar/szocialis-foglalkoztatasi>

A *szociális foglalkoztatási* formák intézményen belüli foglalkoztatási formák. Két típusa van: az ún. *munka-rehabilitáció*, illetve a *fejlesztő-felkészítő foglalkoztatás*. A *munka-rehabilitáció* olyan intézményen belüli jogviszony (nem munkaviszony, azonban ha a nyugdíjjarulékot megfizetik, szolgálati időre jogosít), melynek célja az érintett munkakészségének, testi és szellemi állapotának megőrzése, fejlesztése, különösen az intézmény környezetében végzett kiegészítő, karbantartó tevékenységek ellátásával. A munka-rehabilitáció az érintettet fejlesztő-felkészítő foglalkoztatásra készít(het) fel. A *fejlesztő-felkészítő foglalkoztatás* határozott idejű munkaviszony keretében folytatható. Célja, hogy az ellátott személy munkavégző képességét a munkafolyamatok betanításával és a foglalkoztatással kialakítsa, fejlessze, és így védett, vagy nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatásra készítse fel.

A rendszer második szintjét a megváltozott munkaképességű munkavállalók *akkreditált szervezetnél* történő foglalkoztatása jelent.³⁴ Az a munkáltató lehet akkreditált munkáltató, amely rendelkezik egy külön akkreditációs eljárás során kiadott tanúsítvánnyal. Az akkreditációs tanúsítványoknak négy típusa van: *alap tanúsítvány*, *rehabilitációs tanúsítvány*, *kiemelt tanúsítvány*, *valamint feltételes tanúsítvány*.

- *Alap tanúsítvánnyal* rendelkező munkáltató lehet az a szervezet, ahol a megváltozott munkaképességű személyek a foglalkoztatottak 40%-ánál kisebb arányt jelentenek, létszámuk nem éri el a 20 főt, és a szervezet az alapvető akkreditációs követelményeknek megfelel.
- *Rehabilitációs tanúsítvánnyal* rendelkező munkáltató lehet az a szervezet ahol a megváltozott munkaképességű személyek a foglalkoztatottak 40%-ánál nagyobb arányt jelentenek, és létszámuk eléri a 20 főt. A rehabilitációs tanúsítvánnyal rendelkező szervezetek esetében az akkreditációs követelményeknek között szerepelnek például rehabilitációs szakmai program és személyes terv készítése, segítő szolgáltatások és rehabilitációs megbízott biztosítása.
- *Kiemelt tanúsítványt* az a szervezet kaphat, ahol a megváltozott munkaképességű személyek létszáma eléri az 50 főt, és legalább a foglalkoztatottak fele közéjük tartozik. Kiemelt tanúsítvánnyal rendelkező szervezeteknek a nyílt munkaerőpiacon nem foglalkoztatható személyeket is foglalkoztatni kell. Az engedélyezést az előbbi szinteken megfogalmazottak mellett olyan feltételekhez is kötik, mint például képzési lehetőség a munkavállalók számára.

A megváltozott munkaképességű személyek *nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatását* a foglalkoztatás bővítését szolgáló támogatásokkal (pl. bértámogatás), valamint (komplex) munkaerő-piaci programokkal egyaránt segíthetik (kevésbé intézményesült és kidolgozott rendszerben: egyedi döntés, illetve pályázati eljárások keretében).

A megváltozott munkaképességű személyek nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatása kapcsán azonban sokkal kevésbé a támogatások, mint inkább az „ösztönzés” az, amely a

³⁴ Részletesen lásd.: A megváltozott munkaképességű munkavállalókat foglalkoztató munkáltatók akkreditációjának, továbbá az akkreditált munkáltatók ellenőrzésének szabályairól szóló 176/2005. (IX. 2.) Korm. rendelet A rehabilitációs akkreditációs eljárás és követelményrendszer szabályairól szóló 14/2005. (IX. 2.) FMM rendelet

köztudatban megjelenik: a munkáltatók (típusuktól függetlenül) az érintett személyek foglalkozási rehabilitációjának elősegítése érdekében rehabilitációs hozzájárulás fizetésére kötelesek, ha az állományi létszámuk 20 főnél magasabb és közöttük a megváltozott munkaképességűek aránya kevesebb, mint 5%. A rehabilitációs hozzájárulás mértéke 2011-ben 964 500 Ft. A rehabilitációs hozzájárulás mértékének radikális növelésétől az érintettek foglalkoztatásának emelkedését várták a szakemberek.

A magyar állam 2009-ben a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatására és rehabilitációjára 62 milliárd forintot költött: ennek közel fele a védett szervezetek támogatására, negyede az akkreditált szervezetekben dolgozók bértámogatására, míg kicsit több mint tizede a szociális intézményekben végzett foglalkoztatás támogatására került felhasználásra. Az alternatív, komplex rehabilitációs szolgáltatások támogatása a költségek tizedét sem érte el (Scharle 2011).

13. sz. táblázat: A rehabilitációs tevékenységek állami támogatásának formái (2009)

	Jogosult szervezet	Létszám (fő)	Teljesítés 2009-ben (milliárd Ft)	Támogatás / fő (millió Ft)
Védett szervezetek rehabilitációs költségtámogatása	védett szervezet	19194	37,5	1,95
Megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásával összefüggő költségkompenzáció	kiemelt akkreditációjú szervezet	8934	3,7	0,41
Megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásával összefüggő bértámogatás	akkreditált szervezet	n.a.	16,3	n.a.
Szociális intézményi foglalkoztatás	szociális foglalkoztató	5000	8,1	1,60
MPA bértámogatás	rehabilitációs szolgáltató	n.a.	n.a.	
Alternatív rehabilitációs szolgáltatások (FSZK)		973	0,4	0,41
Alternatív munkaerő-piaci programok TÁMOP 1.4.1.*		n.a.	2,6**	
Megváltozott munkaképességű személyek rehabilitációjának és foglalkoztatásának segítése TÁMOP 1.1.1**		n.a.	3***	
Alternatív munkaerő-piaci szolgáltatások kisorszódása vagy pályázati támogatása (ÁFSZ)		n.a.	n.a.	

* megváltozott munkaképességű munkavállalók; **összes megítélt támogatás 2,9 Md Ft, ebből eddig kifizetett 2,6 Md. A támogatást 15-20 hónapra lehetett igényelni 2007-ben, a pályázatokról 2008 tavaszán döntöttek. *** Az összes megítélt támogatás 15 Md, ebből eddig 3,3 Md-ot hívtak le (2008 szept. és 2010. Nov. között). A támogatási időszak 60 hónap, új ügyfeleket a 24. hónapig vonhatnak be a programba, és az összesen bevonni tervezett létszám 9600 fő. Az ÁFSZ a projekt kedvezményezettje, a pályázatról 2008 végén döntöttek. Forrás: NFÜ honlap 2010. November 18-i letöltés és 2009. Évi költségvetés zárszámadása. Forrás: Scharle Ágota (2011): Foglalkoztatási rehabilitációs jó gyakorlatok Magyarországon. Kutatási jelentés. Budapest: Budapest Szakpolitikai Elemző intézet, 14. old <http://www.budapestinstitute.eu/>

Mindezeket a megváltozott munkaképességű személyek rendkívül alacsony foglalkoztatási rátájával összevetve jól látható, hogy a jelenlegi rendszer tranzitív (rehabilitáló) hatása meglehetősen alacsony. Bár a költségek legnagyobb hányadát felhasználó akkreditált szervezetek – elvileg – biztosítanak a rehabilitációt elősegítő szolgáltatásokat (bár azokat nagyon gyakran csak formálisan teljesítik³⁵), az érintettek nyílt munkaerő-piaci kimenetében valójában nem érdekeltek: a költség- és bértámogatások mértéke nem függ a nyílt munkaerőpiacra visszakerülő dolgozók arányától, ellenben függ a munkavállaló megmaradt képességétől, és a bértámogatás rehabilitálható dolgozók esetében nem hosszabbítható meg. Ráadásul ezek a szervezetek az esetek jelentős részében szinte teljesen szegregáltan foglalkoztatnak. Nyílt munkaerő-piaci kimenetet időről időre pályázatok esetében írnak elő, ez azonban leginkább az alternatív munkaerő-piaci szolgáltatókat érinti. Ők egyébként is lényegesen eredményesebbek, mint az akkreditált szervezetek: ügyfeleik 30-50-szer nagyobb eséllyel kerülnek állásba, 33-49%-ukat a nyílt munkaerőpiacon tudják elhelyezni.³⁶ Az alternatív szolgáltatók esetében persze „lefölözési hatással” is számolni kell: vagyis azzal, hogy az alapvetően jobb helyzetű érintettek kerülnek ügyfélkörükbe.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Van-e az Ön környezetében megváltozott munkavégző képességű, illetve fogyatékosággal élő személy?
- 2) Milyen esélyei vannak a munkavállalásra az Ön környezetében fogyatékosággal élő személyeknek?
- 3) Ismer-e olyan kezdeményezéseket, amelyek a fogyatékosággal élők munkaerő-piaci esélyeit javítják?
- 4) A környezetében milyen szolgáltatások, támogatási formák állnak a megváltozott munkavégző képességűek és a fogyatékosággal élők rendelkezésére?
- 5) Ön mit javasolna a célcsoport eredményesebb társadalmi és munkaerő-piaci integrációjának javítása érdekében?

³⁵ Lásd bővebben: Erdős Judit – Prókai Orsolya – Juhász Attila (2008): A megváltozott munkaképességű munkavállalókat foglalkoztató akkreditált szervezetek vizsgálata, avagy „Ha valaki fogyatékos Magyarországon, azt el kell dugni?” Debrecen, Kézirat

³⁶ Forrás: Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet: Tények és Javaslatok 2011/1. Mire jó a foglalkoztatási rehabilitáció? <http://www.budapestinstitute.eu/>

A megváltozott munkaképességű személyek munkába lépését segítő jó gyakorlat bemutatása

ÉLETMÓDTRÉNING³⁷

Időtartama: 7 alkalom x 6 óra (az alkalmak negyedévente kerültek megszervezésre).

Résztevők létszáma: 15 fő.

Célcsoport: Tartósan munkanélküli személyek.

A foglalkozások célja: A résztvevők számára kiegészítő szolgáltatások nyújtása, támogatásháttér biztosítása annak érdekében, hogy a képzési és foglalkoztatási szakaszt sikeresen teljesítsék, ne morzsolódjanak le.

A támogatás a következő területeket érintette:

- konfliktus- és stresszkezeléshez
- kreatív problémamegoldáshoz
- közösségbe történő beilleszkedéshez
- egészséges életmód folytatásához

Tevékenység leírása:

A tréning egy komplex képzési-foglalkoztatási program egyik elemét képezi.

A tréning során a következő témák kerültek feldolgozásra tréning módszerek segítségével:

- személyes egészségügyi és pszichés állapot ellenőrzése, egyéni problémák átbeszélése, szükség esetén szakorvoshoz irányítás
- a stresszkezelés és -tűrés módszerei
- testsúlykontroll, diéták, sport, egészségmegőrző-szerep
- szenvedélybetegségek és az ezekről való leszokás támogatása
- agresszivitás, ellenállás kezelése
- beilleszkedés a közösségbe
- helyes időgazdálkodás
- megküzdési stratégiák: győztesnek lenni
- pszichoszomatikus betegségek felismerése és gyógy módjai.

A csoportos foglalkozást igény szerinti időpontokban és témákban egyéni életmódtanácsadás egészítette ki.

A foglalkozások keretében alkalmazott módszerek:

- előadás
- szemléltetés audiovizuális eszközök segítségével
- helyzetgyakorlatok.

³⁷ Forrás: Dr. Lepény Éva: Életmódréning, In: „Visszaút 2004–2006” c. komplex program kiadványa, Szolnok, 2006

Várható eredmények, hatások:

- A résztvevők sikeresen teljesítették a projekt képzési-foglalkoztatási szakaszának feladatait.
- A résztvevők kommunikációs, konfliktuskezelő és problémamegoldó képessége javult.
- A résztvevők közösséggé kovácsolódtak, ezzel erősödött a program megvalósítását segítő támogató háttérük.
- A résztvevők körében szemléletváltás következett be az egészséges életvezetés tekintetében.

A szolgáltatás megvalósításának személyi feltételei:

Általános orvos és életmód-tanácsadó végzettséggel rendelkező szakember.

14. A romák a munkaerőpiacon

14.1. A romák foglalkoztatásával kapcsolatos előítéletek

„A cigányok tehát mai állapotukban nálunk tetemes nemzetgazdasági deficitet jelentenek, mégpedig két tekintetben: mert többet fogyasztanak, mint amennyit termelnek, többet költenek, mint amennyit keresnek, s mert igen sok termelésre képes tehetséget hevertetnek parlagon s erejüket nem a köz s a maguk igaz javára használják, hanem mondhatni a társadalom elleni küzdelemre vesztegetik.” (Az 1983. évi összeírás...)

A cigányok munkavállalásával kapcsolatos előítéletek 100 év alatt mit sem csökkentek, sőt, napjainkban talán még tovább növekedtek. A Magyar Háztartáspanel vizsgálatok a 90-es évek második fele óta rendre azt igazolják, hogy a cigányok kirekesztődése a munkaerőpiacról a negatív megítélés mellett sajátos kettős morált, megítélést erősített. Ennek a kettős morálnak az elemzését Csepeli György azzal magyarázza, hogy a csoportközi viszonyok vizsgálatakor a saját csoport pozitív viselkedésének megítélésekor hajlamosak vagyunk a személyes okokat feltételezni, míg az idegen csoportok esetében a pozitív eredményt külső környezeti feltételeknek tulajdonítjuk. A negatív viselkedés, illetve a kudarcok esetében az összefüggés fordított módon viselkedik: a saját csoport hibáiért a környezetet okoljuk, míg az idegen csoportok esetében a személyekre, a csoportra visszavezető tényeket keresünk.

Így van ez a romák munkanélküliségének a megítélése esetén is. Minden egyes esetben, amikor a romák munkaerő-piaci helyzete romlik, a társadalmi problémák, külső környezeti feltételek elemzése, hangsúlyozása helyett a romák személyes tulajdonságainak, a csoport speciális kultúrájának, munkára vonatkozó negatív értékeinek bemutatása kerül előtérbe. A romák és nem romák munkanélküliségre vonatkozó véleménye és

oktulatdonítása jól megfigyelhető, ha a két célcsoportot külön elemezzük. (Fábián 1998) A Magyar Háztartáspanel vizsgálata során 1997-ben feltett következő két kérdésre vonatkozóan romák és nem romák a következő válaszokat adták:

14. sz. táblázat: A romák munkanélküliségének okára vonatkozó vélemények

a.) „A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert segélyből élnek”

	Egyetért (%)	Nem ért egyet (%)	Nem tudja (%)
roma	45	43	13
nem roma	85	12	4

b.) „A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert sokan nem kapnak munkát”

	Egyetért (%)	Nem ért egyet (%)	Nem tudja (%)
roma	82	12	6
nem roma	37	59	4

A siker individualizálása, s a kudarc okainak kivetítése a cigányokkal kapcsolatban jól megmutatkozik, mint a többségi társadalom egyetemes sajátossága 100 évvel ezelőtt is és napjainkban. A cigányokkal szembeni előítélet azonban nem volt mindig jelen a társadalomban. A XIX. század végéig ugyanis nem volt olyan alapvető különbség a cigány és nem cigány falusi népesség életszínvonala között, amely alapot adott volna egy mély előítéletes szemlélet meggyökeresedéséhez. *A cigányok sajátos foglalkozásaikkal, megélhetési formáikkal évszázadokon keresztül fontos társadalmi szükségleteket elégítettek ki elsősorban a falusilakosság körében, s ha nem is integrálódtak teljes mértékig a társadalomba, de a gazdaság részesei voltak, s elismerten szükséges funkciókat tölthettek be, mellyel jövedelemre tettek szert.* Ha munkaerőjüket olcsón is adták el a lakosságnak, keresetük akkor is lehetővé tette a megélhetést a többségi társadalom átlagos falusi színvonalán. Igaz, ehhez alapvetően az is hozzátartozott, hogy a „szolgáltatást végzők száma igazodott a helyi szükségletekhez. A konfliktusok abban az esetben jelentkeztek, ha ez az egyensúly valamilyen ok miatt megbomlott. Az egyensúly veszélybe kerülése mindig erősödő előítéletet, a többségi és kisebbségi társadalom szembenállását váltotta ki.” (Szegő 1983:112)

A most következő rövid összefoglaló két vizsgálati szempont körülményére vállalkozik. Egyfelől azokat a társadalmi, gazdasági, politikai ciklusokat keresi, amikor az együttélés harmonikus volt, illetve amely ciklusokban a harmonikus együttélés veszélybe került. A háttérfeltételek ismeretében világít rá a kisebbségi csoportok túlélési stratégiáira, mindenkor kifejezetten a foglalkoztatási, megélhetési stratégiákat szem előtt tartva. Az elemzés központi hipotézise, hogy a romákkal/cigányokkal szembeni munkavállalással kapcsolatos előítélet – hasonlóan a más társadalmak kisebbségi csoportjaival szem-

beni előítéletekhez – akkor erősödik fel, amikor a többségi társadalom korábbi gazdasági helyzete, jóléte veszélybe kerül. Az elutasítás és az *előítélet* tehát nem egyenletesen van jelen, s *elsősorban nem a romák dologtalanságával, munkakultúrájával van összefüggésben*. Másfelől vizsgálni kívánjuk azt a hipotézist, hogy a cigány munkavállalók mindig is *a legrugalmasabban alkalmazkodtak a megélhetési formák közül azokhoz, amelyek leginkább biztosították a megélhetésüket*. Tudatosan keresték azokat a „réseket”, melyeket a többségi társadalom szándékosan és rendszerszerűen, illetve akaratlanul és véletlenszerűen „teremtett” mind a gazdasági konjunktúra, mind a gazdasági dekonjunktúra idején. A hipotézis központi kijelentése, hogy a cigányok *az atipikus megélhetési formák keresésében mindig jóval előrébb járnak, mint a többségi társadalom tagjai*, függetlenül attól, hogy ezek az atipikus megélhetési formák pozitív vagy negatív előjelűek. A tipikus megélhetési formák szűkülésével gyorsabban és szélesebben használták ki a megélhetés kényszere miatta az atipikus „jövedelemszerző mezőt”.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Mit jelentenek a fenti táblázat adatai?
- 2) Ön találkozott-e már a romákkal szemben megfogalmazódó előítéletekkel? Ha igen, milyen formában?
- 3) Tapasztalta-e már más társadalmi csoportok esetében is a Csepeli György által megfogalmazott szociálpszichológiai törvényszerűséget: negatív viselkedés, illetve a kudarcok esetében a saját csoport hibáiért a környezetet okoljuk, míg az idegen csoportok esetében a személyekre, a csoportra visszavezető tényeket keresünk?
- 4) Tudna-e példát mondani annak a hipotézisnek az igazolására, hogy a cigányok a rugalmas foglalkoztatási formák vállalásában mindig a többségi társadalom előtt jártak?

14.2. A munkavállalással, foglalkoztatással kapcsolatos előítéletek háttere, avagy a romák foglalkoztatásának története Magyarországon

A cigányok többsége Zsigmond császár, magyar király (1387-1437) ajánlólevelével vándoriparosként érkezett a XV. században Magyarországra. A korabeli *uralkodók szívesen fogadták a hiánypótló mesterségeket*, s menlevelekkel, utazólevelekkel *támogatták a vas- és fémmegmunkálásban jártas iparos cigányok tevékenységét*. A szúró és vágó-fegyverek gyártásában is jártas, nagy ügyességgel rendelkező cigányok szolgálataira elengedhetetlen szükség volt az állandó hadat viselő országban. A puskagolyók és más harci eszközök készítésére, a fegyverkovácsokra a feudális hadviselés során mindvégig nagy kereslet mutatkozott. 1476-ban Mátyás király is engedélyezte az erdélyi Szében polgárainak, hogy az építkezéseken és más iparos munkáknál cigányokat foglalkoz-

tassanak. A fémművesek, iparosok mellett a cigányok másik csoportját a zenészek alkották. Lantosok, citerások, hegedűsök, énekesek szórakoztatták az uralkodó családok tagjait a XV-XVI. század során. (A muzsikus cigányok száma azonban csak a XVIII-XIX. században lett igazán jelentős.)

Mivel a cigányoknak nem volt földjük, vándorolniuk kellett, hogy meg tudjanak élni. Az általuk gyakorolt mesterségek, jövedelemszerzési formák ehhez a vándor életformához igazodtak. A vándorlás azonban a feudális kötöttségek világában sem volt természetes állapot, így a korabeli uralkodók szabadságleveleit kellett megszerezni a szabad mozgáshoz.

A XVIII. századig a kisebb helyi konfliktusoktól eltekintve a Magyarországon élő *cigányok fokozatos beilleszkedésének* lehetünk tanúi. A viszonylag konfliktusmentes együttélés háttérében a késői iparosítás ált, amely a cigány iparosok szolgáltatásait nem tudta kiszorítani, feleslegessé tenni, s ezáltal a megélhetésüket korlátozni. A késői iparosításhoz még egy tényező járult, mely a cigány iparosok piacát állandósította. A XVI. századi nyugat-európai árforradalom következtében jelentősen emelkedtek a magyar városok iparosainak a költségei és árai is. A nemesség – hogy a magas árakat elkerülje – kevésbé képzett iparosokat, közöttük vándorló cigány iparosokat alkalmazott, s ezek egy részét még az adófizetés alól is felmentette. (Mezey 1986)

Az első magyarországi cigány összeírás 1782-ből is arra utal, hogy az iparos munka volt az ekkor nyilvántartásba vett cigányok főbb megélhetési forrása. A 43 738 összeírt cigány közül közel 6 000 kovács volt. Patkolókovács, szegkovács, kolomp és csengőkészítő, golyóöntő volt a legjellemzőbb szakma körükben, s alig egynegyedük foglalkozott csupán kereskedéssel, termelés nélkül. A keresők kétharmada tehát a fémművességből, egyharmada pedig a muzsikálásból élt. Az 1782-es egész országra vonatkozó összeírást követően Pest-Pilis-Solt vármegyében 1786-ban készített összeírás pl. egyetlen cigány családot tartott nyilván, amely paraszti munkát folytatott, s a famunkások aránya is alig 4 % volt a munkavállalók körében. (Kozák 1983)

A cigányok és a többségi társadalom tagjai – mint a korábbi adatokból is kitűnik – a XVIII. századig viszonylagos békében éltek. A *konfliktusok felerősödésének*, s a cigányokkal szemben egységesen megnyilvánuló diszkriminációnak a korszaka a XIX. sz. vége, XX. sz. eleje volt, de már a XVIII. században mutatkoztak a változás jelei. A XVIII. században a nyugat-európai országokban már általánossá vált cigányüldözés hazánkban is éreztette hatását. A hadi események ritkulásával, s az ország belső egységének megszületésével a cigányok vándor életmódja ellen mind gyakrabban léptek fel a vármegyék és a szabad királyi városok, s a letelepítésüket szorgalmazták. Az 1760-as években az egész országban egységesen megtiltották a cigány családoknak a lótartást, s ezzel kívánták elősegíteni a letelepült életmód megszilárdulását. Ezzel azonban nem csupán szekerüktől, lovuktól, hanem addigi megélhetési forrásuktól is megfosztották a cigányokat. Termékeik és szolgáltatásaik ugyanis állandó mozgást igényeltek: a nyersanyag felkutatása éppúgy, mint a termékek és szolgáltatások értékesítése mobil életformát követelt. Az áru értékesítésébe ugyanis harmadik személyt (kereskedőt) nem vontak be, kis haszonnal maguk kínálták portékáikat. A lótartás eltiltásának következményeire a korabeli törvényhozók is felfigyeltek, s nem akarták a meghozott törvénnyel a korábban

mesterségük folytatásából megélő cigányokat tömeges mértékben koldulásra kényszeríteni, s enyhítettek a rendelkezésen: csupán a lókereskedelmet tiltották. *Mária Terézia és II. József rendeletei* mindemellett elsősorban a *letelepedést szorgalmazták*. Felhívták a cigányokat, hogy keressenek maguknak földesurakat, akik befogadják őket. (Kozákné 1983; Mezey 1986, Pomogyi 1995) Mária Terézia törekvései többnyire eredménnyel jártak, mert a XIX. sz. végére az általa elindított folyamat eredményeként a cigányoknak már csak 3,2%-a volt vándorló. (Szegő 1983) Azokat a cigányokat, akik elfogadták az új szabályokat, s elfordultak régi szokásaiktól és letelepedtek, „újmagyaroknak”, vagy „új gazdáknak” nevezték.

14.2.1. A korai konfliktusok okai

A cigányok munkavállalásával, s társadalomban betöltött helyével kapcsolatban kialakult nézeteknek, előítéleteknek, konfliktusoknak ebben a korai szakaszban alapvetően négy oka van.

- A cigánykérdés és konfliktusok oka elsősorban a *vándor életmódra* vezethető vissza. A centralizálódó, Nyugat felé orientálódó hatalmak nem tudták elfogadni a senkihez sem tartozó, ellenőrizhetetlen „nomád” életformát.
- A *magántulajdon* megszilárdulásával a tulajdonosok nem vették jó néven a vándorló életformával együtt járó önkényes területhasználatot. A cigányoknak saját területük nem lévén, ez minden egyes „sátorveréskor” szükségszerű volt.
- Szoros összefüggés van továbbá a cigányság üldözése és az adott ország *ipari fejlődése* között. A kialakuló és megszilárduló céhes ipar számára konkurenciát jelentett a vándorló cigány iparosok „kontárok” jelenléte, olcsó termékei és szolgáltatásai.
- A korszakon folyamatosan áthúzódó erős *centralizációs kísérletek* megszilárdítják a gazdálkodási, együttélési, de legfőképpen adózási rendet. A cigányok ezt a rendet zavarták meg azzal, hogy igazgatási szempontból mindvégig függetlenek, s adózás szempontjából láthatatlanok maradtak.

A korai konfliktusokat vizsgálva elmondhatjuk, hogy ezek alapvetően a más életforma és a jövedelemszerzés nem tipikus formái miatt alakulnak ki, de semmiképpen nem amiatt, mert a cigányok lusták vagy nem vesznek részt az önmaguk eltartásához szükséges javak megtermelésében. Speciális szaktudásuk miatt kerülnek be az országba, s a szaktudás piacának a megszűnésével alakulnak ki a konfliktusok a korai szakaszban. A konfliktusok kezelésére irányuló törekvések azt célozzák: váltsanak szakmát, s telepedjenek le, s fogadják el az új életkörülményeket. Ez a váltás azonban sok tekintetben veszteséget jelent a cigányok számára, hiszen egy már kialakult társadalmi rend legalsó lépcsőfokait foglalhatnak el, s a jövedelemszerzésnek olyan alacsony szintjét, amelyet nem szívesen fogadnak el a korábbi életformáért cserébe. Korábbi társadalmi, gazdasági pozícióik védelme érdekében szükségszerűen ellenállnak. A váltást mégis kedvező módon kényszeríti ki, indítja el a dualizmus kora.

14.2.2. A romák foglalkoztatása a dualizmus korában

A romák dualizmuskori helyzetére alapvetően a *kettősség volt a jellemző*. A kiegyezés korának nagyarányú foglalkoztatottsága, s látszólagos társadalmi békéje mögött jelentős gazdasági, társadalmi átalakulási folyamatok mentek végbe, melyek kedvezőtlen hatása a XX. század elején érte utol a romákat. Ez a változási folyamat főként két tényezőre vezethető vissza. Egyfelől a kiegyezést követő *iparosodás* és fejlődés a századfordulóra, a XX. század elejére *megtorpant*, másfelől *új cigány csoportok jelentek meg* a dualizmus kori iparosítás „húzó hatásának” következtében a térségben. A XIX. sz. második felében Romániából nagymértékű cigány bevándorlási hullám kezdődött. A rabszolga sorból 1837 és 1856 között felszabaduló román cigányok, akik korábban egyházi birtokon, vagy a bojárok földjein letelepítve éltek, tömegesen menekültek Magyarországra. Az első magyarországi cigány összeíráskor 1782-ben még csak 43 738 cigányt találtak, míg a 100 évvel későbbi összeíráskor (1893) már 274 935 főre emelkedett a számuk, melyben nem kis szerepe volt a Romániából történő bevándorlásnak.

A megnövekedett létszám ellenére a dualizmus kori Magyarország még képes volt a romákat munkához juttatni. Az összeírások tanulsága szerint a 15 éven felüli cigány lakosság (férfiak és nők) 92,4%-a végzett kenyérkereső tevékenységet. Ennek jelentőségére akkor is fel kell hívni a figyelmet, ha nyilvánvaló, hogy e tevékenységek egy része csak szezonális elfoglaltságot és jövedelmet biztosított.

A foglalkoztatásra vonatkozó legfőbb forrás a dualizmus korából az *1893. évi cigány összeírás*, mely közel 280 ezer cigány személyről – ebből felnőtt 174 ezer – ad számot. Ebből 143 ezer személy dolgozott, 18 ezer személy háztartásbeli volt, s 13 ezer személyt tart nyilván az összeírás foglalkozás nélküliként, akik megélhetését a koldulás, jövendőmondás, kártyavetés, kuruzslás, csavargás biztosította (ipar 50 506 fő, kereskedelem 4 453 fő, zenészek 17 ezer fő, mezőgazdaság 5 847 fő, napszámosok 64 190 fő, ebből 28 ezer férfi, 34 ezer nő). *A családok jövedelmének többsége már ekkor az iparból származott*, bár az alkalmazottak több mint fele a mezőgazdaságban dolgozott. A 85 ezer férfi keresőből csak 38% volt a mezőgazdaságban.

A kenyérkereső-tevékenység azonban nem korlátozódott még a legnehezebb szakmában sem csupán a férfiakra. Az összeírás adatai szerint míg a többségi társadalomban 1000 iparos férfira 171 nő jutott, addig a cigányoknál 1000 férfi mellett 487 nő dolgozott. A kifejezetten női iparos tevékenységek a kötél- és kefekötés, meszelőkötés, csipkekötés, fonás, szövés, tollfosztás volt. (Kemény 2000; Pomogyi 1995)

A férfiak iparos tevékenysége inkább a fémekhez kötődött. Bádigosok, csengőkészítők, késesek, köszörűsök, rézművesek, kolompárok, lakatosok, fűrókészítők kerültek ki a romák közül. Legtöbbször a kovács szakmát gyakorolták főleg a kis településeken, ahol egy állandó kovács eltartására nem volt lehetőség. Minél fejletlenebb volt egy vidék, minél szegényebb volt a lakossága, annál nagyobb arányú volt a cigány kovácsok jelenléte. A cigány kovácsok a 15. századtól ismert szakemberek voltak, bár a szakma dominanciája a cigány iparosokon belül a XVIII. században csökkent. *A XIX. századi iparosodás, a manufaktúrák, gyárak kialakulása ugyanis fokozatosan háttérbe szorította a cigány kovácsok legnépesebb rétegét, a szegkovácsokat.*

A *fémiparos szakmák* másik jelentős ágát, az üstkészítést, üstfoltozást a XVIII. században az oláh cigányok, a kelderások hozzák magukkal. 1893-ban a nyilvántartott 2077 kelderás roma a Tisza-Maros szögben és Erdélyben élt, a fele letelepedett volt.

A XVIII. században csupán szórványosan jelenlévő beások, teknő és fakanálcsinálók a Dunántúlon éltek. Ide vonulnak be nagy számmal a XIX. század végén, XX. század elején a hozzájuk tartozó népcsoport tagjai. 1893-ban, az összeírás idején 5147 fő tartozott közéjük. Két irányból jöttek: Horvátországból Baranyába, Somogyba, Tolnába, a román fejedelemségekből Erdélybe, a Tisza-Maros szögébe és az Erdéllyel határos megyékbe. A főként letelepedett életmódot folytató, már Magyarországon élő cigányok mellett a beások vándoréletmódot folytattak, addig maradtak egy helyen, míg nyersanyag és piac volt. Főleg a Duna jobb partján vándoroltak, ahol megfelelő mennyiségű és minőségű faanyag volt.

A vándorlás ennek a népcsoportnak a lételeme volt, hiszen az ipari termékek és szolgáltatások értékesítésekor csak így juthattak jövedelemhez. A túlszakosodás is veszélyes volt, hiszen a túlélés titka a több lábón állás volt.

Az *építkezéshez kapcsolódó munkák* is jelentős létszámot foglalkoztattak: a tapasztó és sármunkák, téglá és cserépegetés, vályogvetés, kőműves munka: 15 395 fő (9385 férfi 6010 nő) számára adott megélhetést a századfordulón. A XVIII. századtól vált fontossá ez a tevékenység, de jelentősége a XIX. század második felében nőtt meg igazán. A kiegyezés utáni gazdasági növekedés az építkezések fellendülését hozta magával, s javul a falun élők lakáskörülménye is. Ehhez pedig építőanyagra, s munkaerőre volt szükség. A XIX. század második fele a nagy építkezések ideje volt. A vidék házainak fő építőanyaga a vályog, fa és nád volt, mely számottevő munkát adott az e tevékenységben jártas romáknak.

A dualizmus korának világához szervesen hozzátartozott a foglalkoztatási kategóriákon belül a *muzsikus cigányok* képe. A muzsikus pálya a XVIII. századig kevesek megélhetését szolgálta, a zenélés a többség számára nem megélhetési kérdés, hanem a kultúra része volt. A XVIII. századi magyar nemzeti mozgalom felerősödésével megélénkült a cigányzene iránti érdeklődés. A reformkorban a cigányzene az erősödő nemzeti mozgalom egyik kelléke, kifejeződési formája volt. Ennek, illetve a kiegyezést követő viszonylagos gazdasági jólétnek köszönhetően, az 1893-as összeírás 16 784 cigány zenészt (csak 146 nő) tart számon, s a zenészek valós száma a nagyvárosokkal együtt feltételezhetően ennél jóval magasabb volt, hiszen az összeírásból kimaradtak 20 000 fölötti települések.

A XIX. század végéig tartó folyamatokat összegezve elmondhatjuk, hogy annak köszönhetően, hogy az *1867-1900 közötti időszakban* megkétszereződött az ország nemzeti jövedelme, *a cigányok is jobb megélhetéshez jutottak*. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a hagyományos mesterségeiket nem kellett fokozatosan az új kihívásokhoz igazítani, s új tevékenységeket felvállalni a jövedelemszerzés érdekében.

A magas arányú foglalkoztatás, s a viszonylagos integráció ellenére is helytálló az a megállapítás, hogy „(...) *a cigányság a dualista kori magyar társadalom egyik legrosszabbul élő, legalacsonyabb életszínvonalal rendelkező rétegét alkotta.*” (Pomogyi 1995) A viszonylagos alávetettség ellenére a *polgári korszakban* a cigányokkal szembeni elő-

ítélet és diszkrimináció csak korlátozott mértékben érvényesült. A századfordulóig a cigányok és nem cigányok viszonylag konfliktusmentesen éltek, s a dualizmus kínálta munkalehetőség miatt a cigányok társadalmi integráltsága sokkal inkább megvalósulni látszott, mint a századfordulót, vagy az első világháborút követő nehezebb gazdasági ciklusokban.

14.2.3. A romák foglalkoztatása a XX. sz. első évtizedeiben

A dualizmus kori bevándorlási hullám következtében a század első évtizedeiben folyamatosan romlott a cigányok élethelyzete. 1893 és 1930 között a nagyarányú bevándorlásnak köszönhetően az oláh cigányok száma 10 ezerről 30 ezerre, míg a beásoké 4500 főről 12 ezer főre nőtt. A további bevándorlás fékezésére, s a romló gazdasági helyzet enyhítésére a kereskedelem korlátozásával, a letelepítésükre irányuló eszközök szigorításával törekedtek. Nem adtak iparendélyt, kitiltották a megyén kívülről érkezőket a vásárokból, s pl. egy 1931-ből származó kereskedelemügyi minisztériumi rendelettel megtiltották, hogy a cigányok megyéjükön kívül üzzék az ipart, vagy, hogy foglalkozásuk gyakorlása közben szekeret használjanak

„Az állandó munkaalkalom s a munkások után való kereslet nyugodt, békés élethez szoktatta a pelsőci cigányokat. Ezzel egyidejűleg megindult az asszimilációs folyamat is. ... S ha ebből a tapasztalati tényből a gondolatokat tovább fűzzük, önmagától tolokodik föl az a fontos megismerés, hogy a cigányok letelepítésének sikertelensége s a kivándorlás egy közös okra vezethető vissza. A cigányok letelepítése ugyanis nem volna más, mint a falu munkaerejének a fokozása. Erre a fokozásra azonban ma nincs meg a gazdasági szükség... a magyar föld ma nem tud annyi embernek munkát adni, mint amennyit produkál... ott, ahol a cigányok munkaerejére gazdasági szükség van, a közigazgatási kérdés önmagától megoldódik. A szerepek változnak. A közigazgatás fizikai brutalitását gazdasági kizsákmányolás váltja fel”. (Bergstein 1910: 190)

Az első világháborút követő korszakban a romák foglalkoztatási helyzete alapvetően átalakult. A XIX. században kialakult foglalkoztatási formák ugyanis a kisipari áruk piacának szűkülésével folyamatosan háttérbe szorultak, s a korábban generációkon át folytatott megélhetési formák lehetetlenné váltak. A változás háttérében az ország általános gazdasági helyzetének romlása, s a kialakuló nagy gazdasági világválság, s a század elején még mindig jelentős mértékű cigány bevándorlás állt, amely a meglévő jövedelemszerzési formákat is leszűkítette, s a cigányokat még nagyobb nyomorba taszította. A gazdasági válság idejére egyre inkább jellemzővé váltak „az ellenséges hangú, előítélettől hemzsegó és gyűlölettől átfűtött .. 'tanulmányok', melyeknek alapgondolata az volt, hogy a cigány lakosság élősdi, kártékony, bűnöző hajlamú és minden szempontból a társadalom kárára van. Az egyes szerzők azt sem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy a cigányság jelentős része munkát végzett és dolgozott. Ezért azt már meg sem értették, hogy az általuk üzött munkafajtákat a társadalom termelte ki, és ezeknek funkciójuk lévén, a társadalmi munkamegosztásban objektíve szükségesek.” (Pomogyi 1995: 23)

A gazdasági nehézségekkel párhuzamosan egyre erősödtek azok a vélemények, amelyek a gazdasági problémák helyett az egyéni okokat hangsúlyozták a cigányok mun-

kanélkülisége kapcsán, s megoldási javasolataikban a „keménykéz” politikát emlegették. „... *kérlelhetetlen szigor, a cigányok rendőri kéz alá helyezése és kényszermunka*” – foglalta össze a problémakezelés lényegét Vassányi István szolgabíró, mikor 1936-ban egy „cigánykódex” megalkotását szorgalmazta. (Vassányi 1936)

Mindinkább hangot kapott az a vélemény, hogy a cigányokkal kapcsolatos problémák a népcsoport faji sajátosságaiból származnak, s nem egy populáció halmozottan hátrányos helyzetéből születnek. A téves diagnózis csak téves terápiához vezethet ebben a korszakban. *A probléma valódi okainak megkeresése és felszámolása helyett a közhatalmat gyakorlók és a közvélemény tagjainak jelentős része is adminisztratív megoldásokat javasolt és foganatosított: kényszermunka, munkatáborokba tömörítés, kényszersterilizáció, s végső megoldásként a megsemmisítés is megjelent a javaslatok között.* (Porzso 1907)

Lehetséges lett volna a századelőn valódi megoldás a cigányproblémára? Miért nem léptek a döntéshozók a valódi megoldások felé, miért csupán adminisztratív intézkedésekkel, büntetésekkel igyekeztek megoldani a cigánykérdést? A válasz a gazdasági viszonyok alakulásában rejlik. A sikeres megoldás a cigányok által elveszített vándor háziipar és iparos tevékenységek pótlása lett volna, mely a megélhetésük alapját jelentette. A nagyipar fejlődésével ez az alap megszűnt. *A cigányok büntetése, korlátozása azonban nem jelentett új megélhetési forrást, csupán tovább élezte az egyébként is növekvő ellentéteket.* Ha egy társadalmi csoportnak nincs társadalmi, gazdasági funkciója a velük szemben megnyilvánuló ellentétek fokozatosan növekednek. *A megoldás tehát nem a büntetés, hanem új funkciók, munkaformák teremtése, a társadalmi csoport létalapjának a biztosítása lett volna.* Egy gazdasági válság közepén azonban, amikor még a többségi társadalom munkanélkülisége is soha nem látott mértéket öltött, a kisebbségi társadalom számára a munkalehetőség biztosítását nem tudták megoldani. Egy gazdasági problémára tehát a korabeli hatalom nem gazdasági választ, hanem politikai, adminisztratív választ adott, jóllehet nyilvánvaló volt, hogy ezzel a problémát megszüntetni nem tudja, csupán az ellentéteket véglegesen kiélezni, s a közvéleményt arra hangolni, hogy a probléma úgy szüntethető meg, ha maga a probléma által érintett célcsoport tűnik el ebből a gazdasági térből. Ezt a szemléletet tükrözte többek között a cigányüldözések sora és a megmaradt tevékenységek mindenáron való korlátozására irányuló törekvés.

„Minden csendőrsnek megvan a maga körzete. Ha ezen belül cigánykaravánra találunk, azt elverjük és a szomszéd körzet határáig kísérik. Ott a másik őrs akad rá, ez ismét elveri és a szomszéd körzet határáig kíséri. És ez így megy a végtelenségig.” (Bergstein 1910: 189)

Bár ez az intézkedés eleve embertelennek tűnik, a második világháborúhoz közeledve még drasztikusabb megoldási javaslatokkal találkozhatunk:

„A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlenül megakadályozni.” (Gesztelyi 1940: 28)

Igaz, hogy a koncentrációs munkatábor ekkor még nem a ma általánosan közismert jelentésével volt használatos, de a cigányok foglalkoztatására vonatkozó elképzelést jól tükrözi ez a rövid kivonat. A gazdasági, társadalmi válság növekedésével a cigány

problémára irányuló megoldási javaslatok mind erőteljesebben ebbe az irányba tolódtak el annak ellenére, hogy más típusú megoldási módok is ismertek voltak:

„...a társadalmi viszonyok általános javítása, a népnevelés buzgó felkarolása, az erkölcs-telenség korlátozása, a szegénység, a nyomor eltüntetése, azok az eszközök, amelyekkel eredményt lehet elérni.” (Pomogyi 1986: 35)

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Mikor és miért jelennek meg hazánkban a cigányok?
- 2) Melyek a tradicionális cigány mesterségek?
- 3) Milyen gazdasági, társadalmi feltételek szükségesek ahhoz, hogy ezek a mesterségek eltartsák a cigányokat?
- 4) Minek következtében változik meg a cigányok társadalmi megítélése a XX. század fordulójára?
- 5) Hasonlítsuk össze a cigányok két világháború közötti és napjainkban tapasztalható gazdasági és társadalmi helyzetét, megítélését, a probléma kezelésére alkalmazott eszközöket!

14.2.4. A roma foglalkoztatás tendenciái a szocializmus ideje alatt Nyereségék és veszteségek a munkaerő-piaci integráció során

A második világháborút követő időszak meglehetősen *ellentmondásos helyzetet* teremtett a romák számára. Egyfelől jelentős mértékben *nehezedtek az életfeltételeik* – sokan a romák proletarizálódásáról szólnak-, elveszítik szabadságukat, hagyományos tevékenységeiket, ki kell lépniük megszokott közösségeikből, el kell hagyniuk évszázados szokásaikat, másfelől *a társadalmi integráció során nagymértékű előrelépést*, a többségi társadalom részéről megmutatkozó tolerancia növekedését, a legális foglalkoztatás addig nem ismert mértékét tapasztalhattuk a szocializmus első évtizedeiben.

A negyvenes évek közepén a nagybirtok felszámolásával a cigányok elveszítették a megélhetés egyik legfontosabb bázisát. Sem a nagybirtokosoknak az ő szolgáltatásaikra, termékeikre irányuló megrendeléseire nem számíthattak, sem mezőgazdasági napszamos munkából származó jövedelmük nem volt biztosítva. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy a mezőgazdasági bérmunkások $\frac{1}{4}$ -ét a cigányok alkották a háború előtt, s ezért joguk lett volna a földhöz, az 1944-45-ös földreform során nem kaptak vagy nem kértek földet. További nehézséget jelentett a megélhetés során, hogy a negyvenes években még több-kevesebb sikerrel működő ipari, szolgáltatói tevékenységet az '50-es évekre kisipari szövetkezetbe tömörítették. Így alakult ki pl. a szegkovácsok ktsz-e, amely nem tudott hosszú távon a piacon maradni. A kisipari tevékenységnél felmerül ugyanis, hogy ki adja el a terméket és milyen árréssel? Másfelől pedig az is kérdéses volt, hogy a nagyüzemi termelés milyen gyorsan tudja kiváltani ezt a ter-

méket. A szegkovácsoknál mind a piac, mind a munkaforma kedvezőtlen volt ahhoz, hogy valódi alternatívát jelentsen a családi vállalkozások számára.

A fenti nehézségek miatt az '50-es években a cigányok többsége *alkalmi munkákkal* szerezte kenyerét, s megpróbálta tovább folytatni hagyományos termelői és szolgáltatói tevékenységét, „szerző-mozgó” életmódját. A lehetőségek folyamatos szűkülése azonban mind rosszabb életkörülményeket biztosított számukra. A falusi települések átalakulása az ötvenes évek ingázási, majd a hatvanas-hetvenes évek elvándorlási folyamatának köszönhetően gyengítette a települések tradicionális kapcsolat- és szolgáltatásrendszerét, bizonytalanná tette a korábban kialakult és kiszámítható rendszerességgel működő patrónus-kliens viszonyt a cigány családok és a többségi társadalomhoz tartozó családok között. Ehhez a viszonyhoz a korábbiakban éppúgy hozzátartozott bizonyos feladatok rendszeres elvégztetése a településen élő és a családdal már hosszú ideje speciális függőségben lévő cigány családdal, mint a családról való gondoskodásnak, a család tagjainak való segítségnyújtásnak, adományozásnak (élelem, használt ruha, fölöslegessé váló holmik stb.) kialakult formái.

Az extenzív iparosításnak és az így keletkezett munkaalkalmaknak köszönhetően 1960-ban a munkaképes romák 30%-a már állandó munkavállaló volt. Annak ellenére sikerült ilyen mértékben integrálódni a munka világába, hogy kimaradtak a földosztásból, s ennek következtében nem volt mivel belépniük a termelészövetkezetekbe sem, a vidék legnagyobb munkaadójának kötelékeibe. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az ipari fejlődés, mely az ötvenes években komoly lendületet vett, s az alacsony jövedelemszint, a nyomott bérek tovább csökkentették a cigány szolgáltatók és termékek iránti keresletet. Ebben az átmeneti helyzetben, amikor a foglalkoztatás egyensúlya a többségi társadalom egészét tekintve a hatvanas évek elejére beállt (1962 körül), újra felerősödtek a roma munkásokkal szembeni előítéletek. Egy szűkülő munkapiacra már újra azok a negatív tulajdonságok kaptak hangsúlyt, amelyek az egyéni felelősséget és nem a társadalmi, gazdasági, munkapiaci környezetet vették elő az oktulajdonításkor.

Az előítéletek erősödése és a cigány családok jövedelmi, megélhetési viszonyainak romlása hívta fel az akkori politikai döntéshozók figyelmét arra, hogy a cigányok munkaerő-piaci integrációja érdekében mielőbb lépéseket kezdeményezzenek. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1961. évi³⁸ határozata konkrét feladatokat írt elő a cigányok foglalkoztatásával kapcsolatban. Kötelezték a tanácsi és társadalmi szerveket, hogy tegyenek intézkedéseket annak érdekében, hogy a cigányok mielőbb munkát kapjanak. A pártdokumentumok ez időben a *cigány lakosok számát 200 ezer főre becsülték*, s életmódjuk alapján három nagy csoportba osztották. Az elsőbe a beilleszkedett cigányok tartoztak, mintegy 30%-ra becsülték arányukat a cigány népességben belül. A második csoportba a beilleszkedési folyamatban lévőket sorolták, akik alkalmi munkát végeztek és a települések szélén, telepeken, putrikban éltek. Arányukat ez esetben is 30%-ra

³⁸ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról 1961. június 20. In.: Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956-1962 2. sz. bővített kiadás, Kossuth Kiadó, Budapest, 1973. 519-521.p.

becsülték és végül 40%-a a cigányoknak a be nem illeszkedett, munkaviszony és jövedelem nélküli, többségükben írástudatlan, lakóhelyét gyakran változtató személy volt. A második és főként a harmadik csoport integrálása érdekében elsősorban a felvilágosító tevékenységet tartották fontosnak, s e tevékenység hatékony segítése érdekében létrehozták az Országos Cigányügyi Bizottságot is, amely a feladatokat koordinálta. A tömegkommunikációs eszközöket is igyekeztek felhasználni arra, hogy felhívják a lakosság figyelmét: össze kell fogni a cigány lakosság problémáinak megoldása érdekében, mert helyzetük tarthatatlan. (Bencsik 1988) A párt alapvető célkitűzése volt ekkor, hogy valamennyi munkaképes cigány férfi dolgozzon, s a cigány nők aránya is emelkedjen a legális munkapiacra.

Nem elsősorban a pártdokumentumoknak köszönhető, hanem a gazdasági fejlődés sajátos ütemének és szerkezetének, hogy a romák foglalkoztatásában a '60-as években alapvető változás következett be. A „mindenkit az iparba” jelszó a romákat is érintette, elsősorban a roma férfiakat. Az olcsó és szakképzetlen munkaerő iránt mutatkozó tömeges igény lehetővé tette, hogy a cigány munkavállalók is „ipari munkássá” váljanak. A munkába való beilleszkedés azért is volt fontos, mert a cigányok a béren kívül a többi szociális ellátáshoz is a munka révén juthattak, így kívülmaradásuk teljes jövedelemvesztéssel járt volna együtt. A családi pótlék, a társadalombiztosítás, a lakáshoz jutás, az egészségügyi ellátásban való részesedés mind-mind a munkához kötődött. A legtöbb kutató az 1957-ben bevezetett bérszínvonal szabályozást tekinti a foglalkoztatás tömegessé válásának háttéróráként, melynek célja az inflációt okozó béremelések visszafogása, s a nyomott bérszerkezet kialakítása volt. Kellett az olcsó bérmunkás a bérszínvonal alacsony tartása érdekében!

„A munkába helyezést kedvezően befolyásolja a több munkaalkalom, a cigányok növekvő munkakészsége. A korábbi évekhez viszonyítva minden megyében többen jelentkeztek munkaközvetítésre, és nőtt az állandóan dolgozó cigányok száma...” – olvashatjuk egy korabeli pártdokumentumban (MSZMP Határozatai 1974)

A Kemény István által 1971-ben végzett országos vizsgálat is meglehetősen pozitív képet mutat a hatvanas évek során kialakult roma foglalkoztatásról. Megvalósult a roma férfiak körében is a teljes foglalkoztatás, s a roma nők is nagy arányban tudtak beilleszkedni a munka világába. Az aktív kereső korúak 85-90%-a állandó munkaviszonyban állt. 10-15%-uk alkalmi és időnyomunkákból élt. Ipari munkásként 30-40%-uk, az építőiparban 20%-uk s az egyéb ágazatokban 15%-uk dolgozott. Többnyire segédmunkásként dolgoztak (51,2%), s leginkább olyan feladatokat kaptak, amit már mások nem szívesen végeztek el. Szakmunkásként a cigány munkavállalóknak alig 7,7%-a, betanított munkásként 10,2%-a végzett. (Kemény 1974, Bencsik 1988)

15. sz. táblázat: Az aktív keresőkorúak munkaerő-piaci státus szerinti megoszlása (1971)

	Össznépesség (%)	Romák (%)	Roma nők (%)
aktív kereső	87,7	85,2	30
inaktív	2,7	7,3	6
tanuló	8,2	0,5	
eltartott	1,4	7,0	64
összesen	100	100	100

Forrás: Kemény István-Havas Gábor: Cigánynak lenni

In.: Andorka-Kolosi-Vukovich (szerk.): Társadalmi Riport, Tárki, Budapest, 1996. 352-381.old.

A munkavállalás kiszélesedésével párhuzamosan azonban azt is megjegyzik a kutatók, hogy az '50-es '60-as években a cigány családok proletarizálódnak! Ez nem csupán a munkásosztályba való betagozódásukra utal, hanem arra is, hogy vagyoniilag elszegényednek, s teljes függő helyzetbe kerülnek. Az érvényes jogszabályok tiltják a kereskedést, korlátozzák a lóttartást, ill. elkobozzák a jószágokat, s a hatalom minden erővel arra törekszik, hogy a hagyományos ún. cigány szakmákat, foglalkozási formákat felszámolja, s a cigány népeiséget maradéktalanul asszimilálja. Ezt a proletarizálódást igazolja, hogy miközben a többségi társadalomban a fölemelkedés nyilvánvaló, s a hetvenes éveket a „virágzó szocializmus” éveinek nevezik (mely a „fridzsider szocializmus” szocializmus fogalom szelídített változata, s arra utal, hogy a jóléti elemek, a fogyasztói társadalom első jelei mutatkoznak), a roma családok esetében a felemelkedés meglehetősen korlátozott. A Kemény István vizsgálatai során mutatkozó adatok is ezt támasztják alá: a cigányoknak 2/3-a még mindig cigánytelepen él, a lakások 44%-ában még mindig nincs villany, 8%-ában van csupán víz. WC 3%-ában van, igaz további 4%-ában van WC a lakáson kívül, de a lakások 61%-ában csupán árnyékszék van és 32%-ában semmi! Az anyagi mutatókon túl a képzettségre, s a munkapiacra való integráltságra vonatkozó mutatók minősége is beszédes: a 14 éven felüli cigány lakosság 39%-a analfabéta. Ilyen képzettségi mutatók mellett nem csoda, ha a cigány munkavállalók többsége segédmunkás, s csupán 11% rendelkezik szakmunkás bizonyítvánnyal a munkavállalók közül.

Nem egységes a roma népesség belső megoszlása sem. A döntően ipari segédmunka mellett, melyet a cigány munkavállalók végeznek a magyar cigány családfők 8,8%-a, az oláh cigányok 10,5%-a, a beás cigányok 47,5%-a a mezőgazdasági fizikai dolgozó a hetvenes években. Az integrációs folyamat ellenére ekkor nyilvánvaló, hogy a lehetőségekhez mérten elválik a magyar cigányok és az oláh cigányok életstratégiája. Az oláh cigányok a patriarchális gazdálkodás mellett igyekeznek kitartani. Őrzik szokásaikat, népviseletüket, a házassági gyakorlatukban az endogámiák, így etnikai különbözőség jegyei mindvégig megmaradnak. A szerző-mozgó életstratégia az ő csoportjuknak köszönhetően éli túl a szocializmus korát, hogy a kilencvenes évek rendszerváltását követően új formákban

teljesedjék ki: régiség-, használtautó-, valutakereskedelem, kiterjedt kapcsolati tőke nemzetközi szinten – az egész EU-ban beszélt nyelv a cigány nyelv –, a gazdag és szegény családok között nem a szolidaritás, hanem a kizsákmányolás a fő szempont.

Az integráció sokkal inkább a magyar és a beás cigányok életében megy végbe, igaz csupán az ipari segédmunka és a termelőszövetkezeti alkalmazotti szinten (a többség soha nem jut el a tagsáig).

Az 1970-es években tehát a teljes foglalkoztatás kiteljesítésével, a vidéki iparosítás elindításával, s a fogyasztói társadalom szükségleteit kielégítő termelési szerkezet fokozatos kialakulásával a munkalehetőséget biztosítani tudták a roma munkavállalók számára is. A munkavállalás lehetősége azonban a cigány felnőttek esetében nem volt azonos a munkaválasztás lehetőségével. Szakképzettség híján a munkaerőpiacnak mindig a legalacsonyabb szegmenseibe tudtak belépni, s a rosszul fizetett, nehéz fizikai munkák körében *új cigány munkakörök alakultak ki*: utcaseprő, csatornatisztító, darukötöző stb. (Bencsik 1988) Ez az integráción belüli szegregálódás újraszületését jelzi. Ez a „félutas asszimiláció” sok tekintetben jelent majd hátrányt a bérmunka piacának válságba kerülésekor: a cigányok ugyanis „még nem, már nem” helyzetbe kerülnek a szocialista iparosítás és a bérmunkás társadalom általánossá válása következtében. Még nem sikerül a betagozódás igazán, hiszen a munkapiacnak csupán a peremén sikerül megkapaszkodniuk, s csak a mennyiségi szükséglet bővülésének következtében fogadja be a munkavállalóként a többségi társadalom a cigány munkavállalókat azokra a szerepekre, feladatokra, amelyeket ők nem tudnak vagy nem akarnak betölteni. Egy hiányt igyekeznek tehát a cigány munkavállalói réteggel kiegyenlíteni. Abban az esetben viszont, amikor a hiány helyett a verseny, s a munkalehetőségek szűkülése kerül előtérbe, már nem a befogadás, hanem a kirekesztés lesz a domináns stratégia a többségi társadalom munkavállalói részéről, mely a kisebbségi társadalom irányában megnyilvánul. A kirekesztés következtében munkájukat veszített cigányok „már nem” státusba kerülnek, hiszen már nem élnek az alternatív jövedelemszerzés és foglalkoztatás hagyományai körükben, s a még fennmaradó cigány tradicionális jövedelemszerző közösség nem fogadja be az integrálódást korábban felvállaló, a gyökereket megtagadó, de ebben a vállalkozásában kudarcot szenvedett társaikat. Már nem tekintik őket közéjük tartozóknak. A tradíciókat ápoló kisebbségi csoportok egyébként is rossz szemmel nézik a beilleszkedési törekvéseket, s a beilleszkedés árát felvállaló ipari segédmunkásokat. Az ilyen típusú munkára vonatkozóan ugyanis az a véleményük, hogy az ipari segédmunkás életformában csak veszíteni lehet, valódi, említésre méltó jövedelemre szert tenni nem.

A fentiek következtében a tanulási kedv sem nőtt a cigány családok körében a '70-es években, s ez tovább rögzítette munkaerő-piaci hátrányaikat.

*„Túl azon, hogy a továbbtanulás bizonyos többletkiadással jár a családban, még keresetki-
esést is jelenthet, azaz a családnak le kell mondania bizonyos potenciális jövedelemről.....
Az alacsony kereset, az alacsony végzettség pedig konzerválja az alacsony életszínvonalat,
ahonnan nagyon nehéz előbbre jutni még akkor is, ha a családfő állandóan becsületesen
dolgozik.” (Szegő 1983: 120-121)*

Mivel képzettség hiányában a cigány munkavállalóknak másuk sincs, mint a fizikai erejük, melyet el tudnak adni a munkapiacra, s ez a tőkéjük az idővel rohamosan fogy – el-

lentétben a szaktudással, tapasztalással, mely a korral gyarapszik -, igyekeznek mielőbb a legnagyobb hasznot kihozni ebből a tőkéből. Ez magyarázza, hogy gyorsan és könnyen mozdulnak a magasabb jövedelem ígérétében egy másik munkahely felé, s nem tudnak a munkahely számára hosszú távon és tartósan „hitelezni” egy későbbi bizonytalan magasabb jövedelem reményében. A kockázatuk egy ilyen „hitelezési” viszonylatban sokkal nagyobb, mint a szakképzettek esetében. A „kivárás, vagy türelmi” időszakot követően is teljesítménybérben dolgoznak, de náluk a fizikai erő csökkenésével ez a jövedelemnövekedés csak kis mértékben realizálódhat, hiszen az idő előrehaladásával alacsonyabb teljesítményre, s ezzel arányosan alacsonyabb jövedelemre számíthatnak.

Még a hetvenes évek közepén, a viszonylag magasabb foglalkoztatási ráták korszakában is „... közkeletű az a vélemény, hogy több közöttük a munkahelyét gyakran változtató személy. Igaz. Ez azonban nem valamiféle cigány sajátosság, a nem cigányok között is a segédmunkások, illetve a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők változtatnak munkahelyet a leggyakrabban.” (Szegő 1983: 121)

A gyakori munkahely változtatás háttérében a fentiekén túl még egy fontos tényező áll: a helyettesíthetőség ténye. A képzettségük, szaktudásuk nem teszi lehetővé, hogy egy munkahelyi kollektíva nélkülözhetetlen kulcsszereplőikhez, „szakmunkás elitjéhez” tartozzanak. A vállalatoknak a hozzájuk való kötődése legalább olyan alacsony színvonalú, mint amelyet róluk fordított helyzetben feltételeznek. A kötődés alacsony szintjét az teszi lehetővé, hogy a cigány munkavállalók által elvégzett feladatot bárki különösen hosszabb betanulás vagy a betanításhoz kötődő költségnövekedés nélkül el tudja végezni. Munkaerőkínálat pedig a hetvenes évek végétől van bőven.

A hetvenes évek végén, a gazdasági helyzet változásával, a foglalkoztatás szűkülésével ismét előtérbe kerül a politikai döntéshozatalban a cigány-probléma. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1979. április 18-i határozata újra felvállalja a cigány lakosság körében végzendő feladatok pontosítását. Mivel az MSZMP XI. Kongresszusa 1975-ben jóváhagyta a fejlett szocialista társadalom építésének programját, szükségszerű volt a cigány lakosság felkészítése és felzárkóztatása is a program megvalósításához. Különösen a már beilleszkedett cigányok társadalmi státusának megőrzését és a fiatalok társadalmi integrációjának elősegítését hangsúlyozták a '70-es évek végén. A többségi társadalom helyzetének javulásával nem tartott lépést a cigány lakosság életfeltételeinek javulása. Bár a többség foglalkoztatásba vonása a cigány lakosság körében megtörtént, jövedelmi helyzetükkel nem tudták megakadályozni a kinyíló életszínvonalbeli különbség ollóját. A termelőszövetkezetekben is egyre kevesebb romát tudtak foglalkoztatni a technikai fejlődés és a technológiai változások miatt, pedig több mint 2/3-uk (78%-uk) falun élt. (Bencsik 1988)

A nyolcvanas évek közepére a foglalkoztatásban ismét kedvezőtlen változás következett be. A korábbi magas foglalkoztatási ráták 69%-ra csökkentek, s ez lényegesen alatta maradt a 82%-os lakossági átlagnak. A csökkenő munkavagyon nem biztosított megfelelő munkalehetőséget valamennyi aktív korú munkavállalónak, s elsőként – mint az adatok is mutatják – azok a cigányok kerültek ki a munka világából, akik eddig is a peremen voltak. A kedvezőtlen tendenciák mellett némi kedvező irányú változás is tapasztalható a cigányok foglalkoztatásában. Nő az iskolázottabb cigányok aránya, s

differentiálódik az általuk végzett feladatok köre. A vidéki ipartelepítés általánossá válásával csökkent továbbá a távolsági ingázók aránya a cigányok körében is, ami kedvező irányba befolyásolta a cigányok életmódját, családi szerkezetét.

A gazdasági helyzet változásának, a foglalkoztatottság kiszélesedésének azonban komoly hatása van a cigány népesség társadalmi beilleszkedésére, az elfogadottságukra, s a többségi társadalomban a cigányokról kialakult véleményre. A közvélemény sokkal toleránsabb, elfogadóbb a kisebbségi társadalommal szemben, mint ahogyan azt a nagy gazdasági világválság idején, a hatvanas évek első éveiben vagy a későbbiek során a nyolcvanas évek végére, kilencvenes évek elejére kialakult foglalkoztatási válság időszakában tapasztaljuk.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

Elemezzük közösen az alábbi táblázatokat! Milyen gazdasági, társadalmi változásokra következtethetünk az adatokból?

16. sz. táblázat: A cigány és nem cigány aktív keresők számának alakulása

Munkajelleg-csoportok	Cigány aktív keresők		Nem cigány aktív keresők	
	Száma 1000 főben	%-os megoszlása	Száma 1000 főben	%-os megoszlása
Szaktanácsos	10,5	7,7	1 427,0	29,5
Betanított m.	32,3	23,8	1 241,8	25,7
Segédmunkás	69,5	51,2	589,5	12,2
Fizikai fogl. összesen	112,3	82,7	3 258,3	67,4
Egyéb	23,4	17,3	1 576,1	32,6
Aktív kereső összesen	135,7	100,0	4 834,4	100,0

Forrás: Állami Bér- és Munkaiügyi Hivatal 2095/1984 V. 5. tájékoztatója In: Bencsik 1988. 72 old.

17. sz. táblázat: A cigánysággal kapcsolatos közvélemény változása 1978 és 1989 között (A válaszok aránya a felnőtt népesség százalékában)

	1978	1989	A változás 1978 %-ban
A cigánykérdésben pozitív megkülönböztetés mellett foglalt állást:			
... Olcsóbb lakáslehetőséget	44,8	12,0	-32,8
... nagyobb családi pótlékot támogatna	23,6	7,2	-16,4
A megoldást az érintettekre hárítja:			
... legyen kevesebb gyermek	76,2	80,7	+ 4,5
Diszkriminatív javaslat mellett foglal állást:			
... iskolai elkülönítést támogat	12,6	19,3	+ 6,7
... szigorúbb rendőrségi eljárást követel	60,0	63,4	+ 3,4
Az integráció mellett foglal állást:			
... az oktatásügyben	83,7	71,5	-12,2
... a házastársi kapcsolatokban	49,0	43,9	-5,1
... a településszerkezetben	58,9	30,8	-28,1
A szegregáció mellett foglal állást:			
... az oktatásügyben	12,8	23,9	+11,1
... a házastársi kapcsolatokban	31,3	45,7	+14,4
... a településszerkezetben	32,1	58,5	+26,4

Forrás: Tomka Miklós: Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény In: Utasi Ágnes és Mészáros Ágnes (szerk.): Cigánylét. MTA Politikai Tanulmányok Intézete, Budapest, 1991, 8-37.p.

14.2.5. A cigányok munkavállalási és megélhetési stratégiái napjainkban

„A cigányság a rendszerváltás vesztesei közé tartozik: a romák lakáskörülményei – pár évtizedes javulás után – ismét romlanak, s mivel a gazdaságban alig van szükség képzetlen alkalmazottakra, a munkaerőpiacon is peremre szorulnak” (Riba 1997:62)

A cigány lakosság többsége a rendszerváltást követően a foglalkoztatás szempontjából reménytelen helyzetbe került. Képzetlenségük, s a szűkülő munkaerőpiacon tapasztalható előítéletek miatt egyre kisebb esélyük van a legális munkavállalásra. Utoljára az ötvenes években voltak ilyen rosszak a cigányok foglalkoztatási mutatói. A munkanélküliség természetesen nemcsak a romákat sújtja, de a demográfiai folyamatok mentén – hiszen a roma népesség számának előbecslése szerint 2000 elején 521 ezren, 2010-re 608 ezren, 2050-re pedig közel 900 ezren lennének (Hablicsek 2000), míg a társadalom nem cigány népessége előregedőben van –, főként az ő körükben jelentkezik a képzetlen munkaerő, amelynek elhelyezkedése reménytelen a XXI. század munkaerőpiacán.

A '80-as évek végén, a '90-es évek elején, a piacgazdaságra történő áttérés folyamatában, amikor a munkahelyek átszervezése – a gazdasági racionalitás elvét követve – megtörtént, emberek tömegei kerültek egyik napról a másikra utcára. A szocialista rendszer a „teljes foglalkoztatottság” politikai elvét követve tömegesen biztosított megélhetést az alacsony iskolai végzettségű emberek számára is, akik közül nagy arányt képviseltek a cigány/roma származásúak. A szocialista nagyipar, a bányászat, a kohászat, az építőipar felszámolása következtében a cigányság munkavállalási háttere tűnt el. A rendszerváltozást követően leghamarabb a cigányok veszítették el állásukat, mégpedig a családfenntartó aktív keresők 40%-a. A visszakerülési esélyeik a munkaerőpiacra minimálisak. Ez pedig súlyos szociális problémákat idéz elő. A háztartások több mint felében már egyetlen aktív kereső sincs. Számukra gyakran évekig a szociális segélyek, alkalmi munkák és a feketegazdaság jelentett megélhetést.

A gazdaság kitért, a piac nemzetközivé vált és ez új technológiákat és ehhez kapcsolódóan új ismereteket igényelt. A piaci ismeretek, az idegennyelv tudás és informatikai képzések, végzettségek szerepe felértékelődött. Ennek következtében az egyébként is alacsony iskolai végzettségű cigányság munkaerő-piaci esélyei számottevően visszaesettek és a szakadék csak növekedett köztük és a többségi társadalom tagjai között.

A cigányság körében kimutatott munkanélküliség 1993-ban két és félszerese volt az országos aránynak és az eltartottak aránya szintén másfél, kétszerese az országosnak. Tehát a cigányság esetében az aktív keresőre viszonyítva sokkal több eltartott jut, és ez életszínvonalukat döntően (kétségtelenül kedvezőtlen irányba) befolyásolja.

18. sz. táblázat: A népesség aktivitás szerint 1990–1993-ban (%)

Gazdasági aktivitás	1990. évi népszámlálás		Az ország népessége	1993. évi kutatás	
	Cigány nemzetiségű népesség	Anyanyelvű		Cigány népesség	Az ország népessége
Aktív kereső	25,7	27,7	43,7	18,3	35,2
Inaktív kereső	10,6	11,7	25,6	12,7	21,7
Munkanélküli*	6,7	7,1	1,2	10,2	4,8
Eltartott	57,0	53,5	29,5	58,5	38,1
Ebből tanuló	22,9	20,2	17,4	18,3	16,7
Egyéb eltartott	34,1	33,3	12,1	40,2	21,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*Állást kereső munkanélküli és első ízben elhelyezkedni kívánó együtt.

Forrás: Mészáros Árpád–Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In: Horváth Ágota–Landau Edit–Szalai Júlia [szerk.]: Cigánynak születni (Tanulmányok, dokumentumok). Aktív Társadalom Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000., 297. o.

A cigányság foglalkoztatottságával kapcsolatos problémáknak alapvetően 4 okát emelik ki a kutatók (Havas 1994, Kemény 1994, Kertesi 1995, Gere 2007):

1. Az iskolai lemaradás, illetve az iskolázatlanság

A tanulás idejének kiterjedésével, az alapképzetség megszerzéséhez szükséges idő növekedésével mindinkább növekszik azoknak a családoknak a száma is, amelyek képtelenek ezt a hosszú alapképzési szakaszt finanszírozni. A szakmaszerzés és a jövedelemszerzés olyan hosszú befektetési időt igényel, s a megtérülése a befektetésnek egyre bizonytalanabb, hogy a peremhelyzetű társadalmi csoportokhoz tartozó családok egyre kevésbé tudják/akarják felvállalni ezt a befektetést. A szakma megszerzésének az ígérete pedig korántsem jelent egyet a munkahelyszerzés ígéretével. A szakmunkásképzés devalválódásával, a cigány fiatalok körében maga a tanulás is devalválódott, nő az alapképzés során lemorzsolódott fiatalok száma és aránya körükben (alapképzés során 9,6%, szakmunkásképzőben 30,8%). (Kömüves 2001) A cigány munkanélküliség generációk továbbélése főként az alacsony iskolai végzettségre vezethető vissza.

2. A munkaerőpiac szűkülése

A roma férfiak 15 évesen jelennek meg a munkapiacra, s ezen a piacon nincs kereslet az alacsony képzettségű, túl fiatal, tapasztalatlan fiatalokra. A technológiai modernizáció egyre jelentősebb mértékben váltja ki azokat a munkaformákat, ahol a munkavállaló nyers fizikai erejének megvásárlása jelenti a foglalkoztatás, a munkavégzés alapját. A munkaerőpiacnak ez a szegmense fokozatosan eltűnik még a betanított munkák világából is, hiszen mindkét terület (segéd- és betanított munka) azt feltételezi, hogy nagyon olcsón áll tömegesen rendelkezésre a foglalkoztatható munkaerő. A tömeges jelenléttel is gond lehet, hiszen a munkavállalók egészségi állapota hazánkban egyre kevésbé teszi lehetővé a cigány népesség nehéz fizikai munkákra való alkalmasságát, de legfőképpen az alacsony munkabér okoz gondot az utóbbi időben, hiszen az EU felé való orientáció miatt a minimálbérek fokozatosan emelkedtek Magyarországon, s ez túlságosan is drágává tette nemzetközi viszonylatban a szakképzéssel nem rendelkező, könnyen helyettesíthető munkaerő alkalmazását a munkaerőpiacon. Ez utóbbi tényező nem csupán a segéd- és betanított munkások körében jelent gondot a munkába álláskor, hanem mindinkább utoléri a szakképzett réteget is. A munkanélküliek statisztikáját vizsgálva mind jelentősebb arányban jelennek meg szakmunkások is a tartósan munka nélkül lévők körében. A munka világa bár nemzetközileg kiszélesedik, ugyanakkor egyre szűkebb szegmensen – IT, szolgáltatások piac stb. – mozog. Ide a cigány munkavállalók mind nehezebben férnek be.

3. A területi hátrányok

A lakóhely, a cigányok/romák települési megoszlása is nagymértékben befolyásolja a cigányok munkaerőpiacról való kikerülését és megnehezíti a visszatérést. A cigányok tipikus lakóhelye a községi települések, elmaradott falvak köre (2/3 részük falun él), ahol nincsenek munkalehetőségek vagy csak igen korlátozott számban állnak rendelkezésre. Ennek köszönhető, hogy még a '90-es években is a 30-59 éves kor közötti roma férfiak körében

jellemző a heti ingázás. 30%-uk kénytelen családjától, lakóhelyétől távol munkát vállalni, 60%-uk pedig napi ingázással oldja meg a munkavállalást. A területi hátrányok másik jellemzője a romák által legsűrűbben lakott három megye munkaerő-piaci státusa, mely közismert: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Baranya megye és Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

4. A romákkal szemben érvényesülő kiterjedt diszkrimináció

A diszkrimináció erősödésére már a bevezetőben utaltunk. A '90-es években ennek erősödését az sem enyhítette, hogy nyilvánvaló és közismert volt pl., hogy a 30 éven felüli roma férfiak 60%-a több mint 10 éves folyamatos munkaviszony után vált munkanélkülivé, s az 54 éven felüli férfiak 68%-a 20 éves munkaviszony után lett munkanélküli. A formális gazdaság szűkülésével a többségi társadalom tagjai közül is sokan kiszorulnak az informális gazdaságba, korlátozva ezzel a korábban ebben a szegmensben jövedelemhez jutó cigányok megélhetési lehetőségeit.

„...a formális gazdaság legalacsonyabb presztízsű szegmensei után az informális gazdaságban is a leglabilisabb és a legrosszabbul fizetett munkaerőpiacra juthatott be a cigányság többsége.” (Gere 2001: 251)

Egy 1998-ban a Szociális és Családügyi Minisztérium megbízásából készült vizsgálat megállapítja, hogy a cigány családok 57%-ának nincs állandó jövedelme, a családok több mint a felében senkinek sincs állandó munkaviszonya (Bánlaky 1999). A vizsgálat eredményét azért is érdemes figyelembe venni, mert a cigány népesség körében a munkát nem szokás letagadni, így a vizsgálati adatok feltehetően kicsit inkább „rózsaszínűbbek”, mint a valóság. Hasonló vizsgálati eredményeket kapunk a Kemény-Havas-Kertesi által 1993-1994-ben végzett vizsgálat során is, s ez alapján elmondhatjuk, a cigányok foglalkoztatási és jövedelmi helyzete az elmúlt fél évtized során mit sem változott. Az 1998-as vizsgálat érdekessége továbbá, hogy a jövedelemvizsgálatot a cigány családok körében nem a bevételek alapján végezte el – mert arra a családok a legtöbb esetben nem emlékeztek –, hanem a kiadások alapján. E vizsgálat során nyilvánvalóvá vált, hogy a jövedelemmel rendelkező cigány családok több mint 1/3-a 10-15 ezer Ft családi jövedelemmel bírt havonta. 1998-ban 15 000 Ft volt a létminimum. Ebből élt – vegetált – a falusi cigány társadalom 90%-a. Nyugdíj a családok szűk 30%-ában van. Összege, s a nyugdíjban részesülők aránya nem jelentős, mert a cigányok többsége nem tudja megszerezni a nyugdíjszerű ellátásra való jogosultságot. A 30%-nyi nyugdíjból is csupán 13% az öregségi nyugdíj, a többi rokkant nyugdíj, amely a munkanélküliség elleni menekülés egyik útvonala a cigányság körében is, hasonlóan a többségi társadalom körében is nagy arányban megfigyelhető alternatív jövedelemhez.

A falusi cigányok jövedelmének többsége – a tanulmány tanulsága szerint – tehát nem munkából származó jövedelem! Ez a tény szolgál alapul a cigánysággal szemben megfogalmazódó véleményeknek, előítéleteknek, de befolyásolja a cigány felnőttek mentális állapotát, s nem utolsósorban munkavégző képességét is. Hogy a munkaerőfelvételek mégsem jelzik ezeket a problémákat, annak az az oka, hogy a családok 2/3-a alkalmi munkával egészíti ki a passzív jövedelmet (Bánlaky 1999), vagyis a munkaerőpiac szűk réseit, a rendelkezésre álló megélhetési formákat igyekszik kihasználni, miközben a többség alkalmazkodik a passzív ellátásból származó jövedelemformákhoz.

A jövedelemszerzési stratégiák mellett azonban a peremhelyzetű társadalmi csoportok, így a cigányság körében is egy meglehetősen differenciáltsággal rendelkező *megélhetési stratégia* is kialakul. Ennek a stratégiának a része pl. a közösség közös kockázatvállalása, de ugyanakkor a javak közös felhasználása is. A megélhetési stratégia tehát több mint egyszerű jövedelemszerző tevékenység: egy olyan kialakult életforma, értékrendszer, cselekvési rendszer, amely a – helyenként irracionálisnak tűnő – rövid távú döntések ellenére hosszú távon képes biztosítani a család megélhetését.

A megélhetési stratégia legfőbb elemei:

1. A JÖVEDELEMSZERZŐ TEVÉKENYSÉG

A jövedelemszerző tevékenységről már több alkalommal is említést tettünk. Ami összefoglalásképpen mégis idekívánkozik az a feketegazdaság előtérbe kerülése, a nem formalizált foglalkoztatási formák dominánssá válása és a bérmunka általános háttérbe szorulása, jelentőségének csökkenése. A feketének minősített gazdaságban azonban fejlett informális szervezethez a jellemző, a kapcsolati, rokoni hálózatok intenzív működtetése, a régi tradíciók újrakezdemlése: summáztatás, bandagazdák megjelenése, a közvetítők közbeiktatódása, a napszám újjáéledése.

Csökken a gyűjtögetés, mezgerelés jelentősége. Az egyéni földhasználat nem biztosítja a gazdaságos mezgerélést, továbbá a kiskereskedelmi felvásárló-rendszerek is összeomlottak, nincs olyan felvevőhely, amely kis tételben felvásárolná a mezgerélt termékeket. A falusi lakosság felvásárló-ereje, a cigányok által készített, kínált termékek, szolgáltatások iránti kereslete is csökkent, romlott ugyanis annak a régióknak az életszínvonala, ahol a cigányok nagy csoportokban élnek. Ez a cigányok életszínvonalának csökkenését is maga után vonja.

2. A KÖLTSÉGRACIONALIZÁLÁS

Ha a cigányok jövedelemszerző tevékenysége korlátozott, s a passzív ellátáshoz való hozzájárulás is szigorodik, a háztartás egy újabb „túlélési stratégiához” folyamodhat, a költségracionalizáláshoz. E vonatkozásban első helyen a kötelező fizetnivalók nem fizetése áll. A közüzemi szolgáltatásokkal szembeni tartozások folyamatosan növekednek, majd kizárják őket e szolgáltatásokból (OTP-tartozások, energiaszolgáltatás, távhő, vízdíj, stb.) – ha erre mód nyílik –, aminek következtében jelentős mértékben romlanak a cigányok életkörülményei. A költségracionalizálás érinti a ruházatközpontú költségeit is és átalakítja a cigány családok érendjét. A szükségletkielégítés szintjének szisztematikus csökkentése, valamint a tartozás-cirkuláció (eladósodás az üzletekben, hitelre vásárlás) kialakulása jelzi, hogy már rég nem átmeneti válságkezelésről, hanem egy új életforma kialakulásáról van szó.

3. A CSALÁDI MUNKAMEGOSZTÁS ÚJRASTRUKTURÁLÁSA

A rendszerváltás előtti ciklusban a férfi családfenntartó szerepe volt a jellemző a cigány családokban. A nők családhoz kötődése, a gyermekneveléssel kapcsolatos feladatok mindvégig alacsony női foglalkoztatási arányt eredményeztek. A munkanélküliség általánossá válásával fellazul a családi munkamegosztás kötött szereprendszere: az megy

dolgozni, aki kell a piacon, aki munkát talál. Ez a cigány férfiak munkaerőpiacról való visszahúzódását, s a nők előtérbe kerülését hozza maga után: sok esetben a nőnek kell eltartania a férjét is. Ügyeskedéssel, jövőmondással, a ház körüli termények előállításával, alkalmi munkával, napszámmal kell naponta biztosítani az élelemre valót.

4. AZ ÉRTÉKREND ÁTALAKULÁSA

A megélhetési stratégia legfontosabb, s egyben legmesszebbre mutató eleme a cigány népesség értékrendjének átalakulása. Ez bizonyos mértékig válasz is a kialakult élethelyzetre, s reakció a többségi társadalom viszonyulására. A munka és a munkavégzés – ezen belül főként a legális körülmények között végzett bér munka – alapvetően leértékelődik. Újra azok a megélhetési, jövedelemszerzési formák kerülnek a megbecsülés középpontjába, amelyek nem a munkához, hanem a szerzéshez, az ügyeskedéshez kötődnek. Annak a gazdagságnak van becsülete, amelyhez egyetlen perc munka sem kötődik, hiszen a rosszul fizetett alkalmi munkákról úgysem hiszi el senki, hogy valaha is meg lehet gazdagodni belőle. Ehhez a munkához és jövedelemhez pedig nem a tanuláson át vezet az út. A tudás, a tanulás és az iskolarendszerben való előremenetel alapvetően leértékelődik a kapcsolatrendszerekkel, a speciális készségekkel, a jó üzletelési érzékkel szemben. S végül, de nem utolsó sorban, a cigány társadalom morális alappillérei is átalakulóban vannak. A magántulajdon tiszteletével szemben a megélhetési bűnözés nyert létjogosultságot, újra tért hódít a kereskedelem, melyben jelentős szerepet kap az ügyeskedés, a tisztességtelen haszonszerzés. A kereskedelem a legtöbb esetben a legalitás és az illegálitás határmezsgyéjén mozog, s a kereskedőknek többnyire nincs bejegyzett cégük, irodájuk sem. Ez vált modellé a fiatalabb generáció számára, ezt tudnák elfogadni, mint domináns életstratégiát, s sikeresnek azt tekintik, aki jelentősebb konfliktusok nélkül képes ezzel az életformával „fennmaradni”.

14.3. Atipikus foglalkoztatási formák a romák körében

Az értékrend kedvezőtlen irányú változása, s az életstratégia „deformálódása” már a kilencvenes évek elején felkeltette mind a szakemberek, mind a döntéshozók figyelmét, s a változás szükségességének a megfogalmazására is sor került. Törvények, jogszabályok, cselekvési tervek születtek, melyek igyekeztek megakadályozni a kedvezőtlen tendenciák általánossá válását, s új cselekvési stratégiákat dolgoztak ki a cigányok felemelkedésének támogatása érdekében.

14.3.1. A szociális földprogram

A szociális földprogram a köztudatban gyakran roma foglalkoztatási programként jelenik meg. Ha a fenti történeti előzményeket tekintjük, akkor ez talán nem is véletlen, hiszen napjaink szociális földprogramjai csaknem híven tükrözik a több mint 200 évvel ezelőtti formákat. Az önkormányzat által erre a célra elkülönített területeken a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok munkaerő-piaci integrációját szorgalmazzák, s az aktív korúak visszatérését segítik az új érték termelésébe.

A '90-es évek végére kiteljesedő szociális földprogramok közvetlen előzményeként már az Autonómia Alapítvány, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány és a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány is kezdeményezett földprogramokat a roma foglalkoztatási problémák enyhítése érdekében.

„A szociális földprogram a roma népesség életkörülményeinek javítására irányuló intézkedéscsomagról szóló 1047/1999. Kormányhatározatban vált törvényesen is intézményesült eszközzé”. (Bartal 2001: 124)

A szociális földprogramról végzett kutatások szerint a romák részvétele a programban igen jelentős, bár a pontos arányban van némi eltérés a kutatások között. A 2001-ben megjelent kötetek közül az egyik szerint a foglalkoztatottak közel egyharmada tartozik a kisebbséghez a szociális földprogramokban (Szoboszlai 2001), míg a másik vizsgálat a földprogramokban résztvevők 41%-át becsüli úgy, hogy a roma kisebbséghez tartoznak. (Bartal 2001) Ez körülbelül 2100-2500 családot és megközelítőleg 12 600 főt érint. A foglalkoztatásra főleg Békés, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád megyékben kerül sor. A kutatások szerint a borsodi és baranyai térségben a földprogramok várakozáson alul foglalkoztatnak romákat. A résztvevők többségének a szülei is a mezőgazdaságban dolgoztak. A programba belépők közel felének már volt a termeléshez szükséges eszköze, 16,7% pénzbefektetéssel is támogatta a gazdálkodás indulását, s 16,7% esetében még szállítójármű is rendelkezésre állt a gazdálkodáshoz. A földprogramokkal kapcsolatban többségében pozitív véleményekkel találkozunk, melyek hangsúlyozzák, hogy a roma népesség mezőgazdasági és háztájiban szerzett tapasztalatai jól kamatoztathatók a földprogramok során, s a tevékenység jól illeszkedik a roma kulturális hagyományokhoz.

A földprogrammal kapcsolatosan egy háromszintű célrendszer fogalmazható meg. Az első és közvetlen cél az *önellátás*, illetve a saját fogyasztásra való termelés szokásának elterjesztése. Ezzel a viszonylag szerény céllal is komoly eredményt lehet elérni a földprogramon belül, hiszen az önellátást biztosító termék is passzív támogatási igényt vált ki, s az ellátást biztosító állami, önkormányzati rendszernek a tehermentesítését szolgálja. Az anyagi előnyökön túl természetesen egy munkakultúra, s a munkához kötődő értékrendszer elterjedését is segíti, s hatékonyan vezet a paternalista szemlélet felől az önfenntartó, öngondoskodó szemlélet felé. A földprogramok második szinten egyszerű *jövedelemszerző tevékenységet* céloznak meg, melynek során a megtermelt javak értékesítése már nem csupán a termékre vonatkozó szükségleteket elégíti ki, hanem a termék által szerezhető jövedelem más típusú szükséglet fedezésére is szolgálhat. Ez esetben a termék már megjelenik a piacon, jóllehet a termelő teljes szükségletének fedezetére nem biztos, hogy alkalmas. Ezen a szinten a termelés jól szolgálja a egyes jövedelmű gazdaságok kialakulását, melynek napjainkban nagy divatja van a nyugat-európai foglalkoztatási szakirodalomban.

Létezik azonban a földprogramoknak egy harmadik szintje, amikor a támogatott vállalkozás olyan termelői/értékesítői közösségeket (új típusú szövetkezeteket) hoz létre, melynek során nem csupán az egyedi termelők nyersanyagszintű termékekkel való piaci megjelenése a jellemző, hanem *egész termelési vertikum alakul ki* (pl. kecsketejnyésztés, kecskesajt feldolgozó üzem, környékbeli beszállítókkal, exportképes termék-

kel, nemzetközi piaccal). Itt fő cél a nyereségképzés. Ez viszont ma még egy meglehetősen szűk szegmense a szociális földprogramoknak. Pedig hosszú távon mindenképpen ez lenne a cél, mert csupán ez szolgálja a tényleges társadalmi integrációt. A közbeeső állomások csupán rész megoldások, melyek a pozitív diszkrimináció miatt nem mindig bírják a többségi társadalom tagjainak támogatását.

14.3.2. A közmunkák

A közmunkák szervezése sem új keletű találmány a foglalkoztatás világában. Ha a korábban hivatkozott 1873-ban kelt II. József-féle rendelet 58. pontjára gondolunk, már ott is találkozunk a közmunka megjelenítésével.

„... azt is ajánlották, hogy a cigányokat gyárakban, vashányákban vagy más közmunkáknál foglalkoztassák, de nem jelölték meg külön a gyárat és a bányát, ahol foglalkoztatni akarnák őket, sem az emberek számát nem mutatták ki, ő szent felsége megparancsolta ezen hiányok sürgős pótlását, hozzátéve azt is, hogy nem lehet a cigányokat ilyesféle közmunkákra másként alkalmazni, mint a parasztoznak szokásos bérért.” (Mezey 1986: 94)

A cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló közép-távú intézkedés feladatkörét a Kormány 1047/1994. (V. 5.) határozatában fogalmazta meg. Ezen határozat 3.1.6 és 3.1.7 pontja szerint a tartós munkanélküliek foglalkoztatási esélyeinek javítása érdekében közmunkaprogramokat kell szervezni, s a működtetés során a cigány emberek javára előnyös megkülönböztetést kell alkalmazni. Ennek érdekében a telepek vagy teletszerű lakókörnyezetek kiváltásához és/vagy infrastrukturális fejlesztéséhez kapcsolódóan célzott közmunkaprogramokat kell meghirdetni, prioritást biztosítva azoknak a települési önkormányzatoknak, amelyek saját anyagi eszközeikkel kiegészítve, a helyi cigány közösségekkel együttműködve vállalják a programok megvalósítását.

Napjaink közmunkái 1996-tól tehát hasonló szándékkal szerveződtek, mint II. József korában: jövedelemhez kívánták juttatni a leghátrányosabb munkavállalói csoportokat, s a fenti idézethez hasonlóan – több mint 200 év távlatában ismételtelen – olyan munkaterületeket kínálnak, ahol a munkavállalók a fizikai erejük áruba bocsátásával juthatnak jövedelemhez. A cigányok jelenléte a közmunkákban – mint ahogyan arról már korábban is szóltunk – 1997 óta jelentős. Annak ellenére, hogy a roma foglalkoztatással kapcsolatban a legtöbb településen rendkívül erősek az előítéletek, a közmunkaprogramban a cigányok foglalkoztatásával kapcsolatos tapasztalatok kedvezőek, mind a program szervezői, mind a foglalkoztatottak megítélése szerint.

A közmunkaprogramok szervezése során azonban ügyelni kell azokra a történelmi előképekre, melyek ezt a munkaformát csak rövid időre, átmeneti válságkezelésre tartották alkalmasnak, s nem állandósították egy társadalmi réteg megélhetési forrásként. A programban ugyanis benne rejlik az a veszély, hogy a pozitív diszkrimináció is diszkrimináció, s egy idő után nem segíti az érintett réteg társadalmi integrációját. E veszélyre utalnak azok a tapasztalatok is, mely szerint a közmunkaprogramokban magas a visszatérő alkalmazottak aránya (közel 60%). Az állami vállalatok mellett létrejön a romák szezonális foglalkoztatásának egy új köre, mely az atipikus, ugyanakkor

tradicionális foglalkoztatási formák számos jegyét magán viseli. A legtöbb munkaadó mellett kialakul a munkaszervező „bandagazdák” rendszere, akik felelősséget vállalnak brigádjaikért és a szezonális munkára rendszeresen „leszerződnek”. A legtöbb esetben rugalmas munkaidőkeretben, a saját maguk alakította szervezeti keretek között, a szabadban végzik feladataikat. A *modernkori summásság* alapjai ezek, amelyek nevezhetők egyfelől korszerű atipikus szezonális foglalkoztatásnak, de másfelől tekinthetjük ezt egy nagyon is archaikus munkaforma visszatérésének.

14.3.3. Az önfoglalkoztatás

A vállalkozói típusú tevékenység és életforma közel áll a romák hagyományos munkakultúrájához, szokásaikhoz. A tradicionális cigány mesterségek többsége is ilyen önfoglalkoztató körben volt folytatható. Az önfoglalkoztatásra vonatkozó mai elvárások sokban jelen voltak a korábbi szolgáltatói, termelő szakmák gyakorlásakor a cigányok körében. Melyek a legjellemzőbb elvárások a tradicionális vállalkozások esetében?

- a rendkívüli mértékű rugalmasság és alkalmazkodóképesség,
- a piacon a legalacsonyabb haszonkulccsal való feladatvállalás, melyek konkurensként léptek fel a saját munka és a többségi társadalom vállalkozóival szemben,
- térbeli mobilitás,
- alacsony tőkeigény.

„A cigány elég alkalmas ipari foglalkozásra. Ügyes kezű, leleményes, fortélyos. Bármilyen primitív szerszámmal tud bánni, bármilyen anyagot értékesíteni. Változtatja a munkahelyét, de nem, mint a tulajdonképpeni vándoriparos, folyton vándorolva, hanem egy-egy alkalmas helyen több-kevesebb ideig megállapodva. Megelégszik kevés haszonnal. Házalva maga árusítja a termékeit. Így elteng olyan helyzetben és körülmények között is, hol a rendes iparos nem volna képes megélni s e tekintetben munkálkodása ritkán mehet versenyszámba, mely le- és kiszorítaná a rendes iparost, mint ahogy e czéhések régebben elég gyakran panaszkodtak.” (1893. évi összeírás...157.old.)

A sokat emlegetett „szerző-mozgó” életforma, s a cigányok által hagyományosan gyakorolt tevékenységek is azt támasztják alá: a cigányság képes és tud vállalkozni, megvannak a tradíciói, hálózatai a vállalkozásokhoz. Ennek ellenére manapság nagyon kevés a hivatalosan bejelentett roma vállalkozás. A vállalkozásoknak alig 3,5%-a tartozik a romákhoz. Mi az oka ennek?

- a romák kedvezőtlen területi elhelyezkedése,
- az alacsony iskolai végzettség,
- a szegénység, hitelképtelenség,
- a rossz egészségi állapot,
- a kevés információ, inadekvát kapcsolati háló,
- gyenge munkavállalói státusz.

Mi szól mégis a cigány vállalkozások mellett napjainkban? Hol mutatkozik esély a foglalkoztatás bővítésére a vállalkozás vagy annak egyszerűsített formája, az ön-foglalkoztatás világában? A roma vállalkozások és az önfoglalkoztatás tradicionális formában nem legális, bejelentett vállalkozás. Adót nem fizetnek, de önfenntartásra, önellátásra alkalmasak:

- nincs komoly tőkeigénye,
- nem kell formalizálni,
- tapasztaltság az ismert területeken (antikvitás, lókereskedelem, házalás stb.),
- kis hozamok,
- rugalmas piacok,
- szabadságelv érvényesülése,
- minimális hozadéka a legalitásnak: csak költségei vannak,
- jelenorientáció - nem a jövőre gondol: üzleti partnerek nem a legális és a formalizált szervezeti világból kerülnek ki - csak hátrány a formalizáltság: bürokratizmus, költségek,
- szolgáltatáscserék rendszere.

A cigány vállalkozók által tulajdonolt legális cégek zöme egy telephellyel rendelkező mikro-vállalkozás, azaz maximum 9 főt foglalkoztat. Nagyvállalat gyakorlatilag nincsen. Ezek a mikro-vállalkozások jórészt a kereskedelemben és építőipari – továbbá a feldolgozóipari és mezőgazdasági – területen működnek.

A legális cigány vállalkozások negyedét nem cigányok irányítják. Ennek több oka lehet. Az egyik, hogy egy részük képes volt ugyan előteremteni a vállalkozáshoz szükséges tőkét, de hiányzott, hiányzik belőlük a vezetéshez szükséges szakértelem vagy csupán jövedelemhez akar jutni, de részt nem kíván venni a vezetésben. Természetesen azt sem lehet kizárni, hogy vannak közülük olyanok is, akik csak a nevüket adták a vállalkozáshoz. Másrészt a nem cigány ügyvezető könnyebben boldogul a közéletben, hisz nem hordja magán a rasszjegyeket, amelyek sokak számára ellenszenvet, bizalmatlanságot keltenek.

A cigányok ebben a tekintetben lépéselőnyben vannak, hiszen ők évszázadok óta azokat a réseket igyekeznek megtalálni, s kitölteni a foglalkoztatás és jövedelemszerzés világában, amelyet a nagy rendszerek mellett vagy helyett az atipikus foglalkoztatási formák elterjesztésével a többségi társadalom tagjai csupán most fedeznek fel. Az Európai Unió szociális foglalkoztatási programjai alapvetően azt a modellt állítják napjaink foglalkoztatási válsághelyzetének megoldásaként a figyelem középpontjába, melyben sok kicsi egyéni vagy csoportos vállalkozás alacsony haszonkulccsal, legalább az önellátás szintjén működni képes, s az önfenntartást biztosítani képes. A cigányok ezt a formát alkalmazzák több száz éve! Csak van, amikor szabadságleveleket kaptak a tevékenységük támogatásához, mert a gazdasági feltételek ezt kívánják, s van, amikor a létük is veszélybe kerül, mert a merevvé váló szabályozó keretek közé nehezen illeszthetők a rugalmas jövedelemszerzési, munkavállalási formák.

A romák munkába lépését segítő jó gyakorlat bemutatása

Romák körében alkalmazott motivációs technikák

Roma származású munkanélküli személyek körében – a Kontakt Alapítvány, a Humán Fejlesztők Kollégiuma és a Rom Som Alapítvány programvezetőinek több mint tíz éves tapasztalatai alapján – a következő motivációs eszközök bizonyultak a leginkább hatékonyaknak.

A roma célcsoporttal dolgozó szakemberek szerint, amikor a motiváció kérdéséről beszélünk, először a motiválatlanság okait kell feltárni, összegyűjteni. Erre a kérdésre, térségenként, romacsoportonként különböző lehet a válasz. Nagyon fontos tehát ezt a területet a programok indítása előtt feltárni, hiszen a projektek sikerességének kulcsa itt van elrejtve. A szakemberek véleménye szerint nincs motiválatlan program-résztevő, csak rossz módszer, tapasztalatlan pedagógus, szociális szakember, mester, stb. E célcsoport esetében az eltérő szocializáció is okozhat nehézséget. A romák zárt, „kirekesztett” világában más szokások, viselkedési formák működnek. Nem ismerjük a szabályait és ők sem a mieinket. Olyan bizalmi viszonyt kell tehát létrehozni, amelyben lehetőség van az eltérések feltárására, a különbségek csökkentésére, így a kommunikáció hatékonyságának javítására. Erre nagyon jó módszer például egy hosszabb (akár 2 vagy több napos) programindító közösségfejlesztő-motivációerősítő kirándulás.

Összegezve, a következőkre kell odafigyelni e célcsoport motivációjának fenntartása és erősítése érdekében:

- Meg kell találni még a program indításakor, akár feltáró beszélgetésekkel azt, hogy mi jelent olyan „értéket” (akár szellemi, akár anyagi természetű) a résztvevők számára, amelyért képesek erőforrásaikat mozgósítani.
- Az anyagi természetű motiváló eszközök természetesen a romák esetében is nagy hatásúak: fizetés, továbbá egyéb, a jó teljesítményt értékelő ajándékok (bár e tekintetben az egyik megkérdezett szervezet véleménye gyökeresen eltért a többiétől). A szervezet működési alapelve, hogy az anyagi motiváció gyengíti a cél iránti elkötelezettséget, így tehát az általuk működtetett felzárkóztató képzéseken nem kapnak a résztvevők képzési támogatást. A képzések azonban így is sikeresen zárulnak. Megtalálták ugyanis azt a motiváló tényezőt, amely ezt helyettesítette. Ez pedig a következő volt:
- A „divat”. Divattá tették a továbbtanulást.
- Fontos motivációs eszköz a „nyílt kommunikáció” a programszemélyzet részéről. Ez azt jelenti, hogy akkor dolgoznak megbízhatóan a résztvevők egy roma foglalkoztatási programban, ha korrekt információkat kapnak a projekt működéséről, eredményeiről, a rájuk vonatkozó eseményekről. (Ez általában más célcsoportoknál is igaz, de e célcsoport különösen érzékeny erre, így ha ez nem valósul meg, az az átlagosnál magasabb szinten demoralizálja a résztvevőket.)

- Feltétele a motiváció fenntartásának a megállapodások pontos betartása, lehetőség szerint módosítás nélkül (különösen fontos ez a fizetésnap időpontja tekintetében). A célcsoportot számtalan hátrányos megkülönböztetés éri a többségi társadalom részéről, így a bizalmatlanság alapvető viszonyulási móddá vált, reflexszerűen működésbe lép a programban történt minden apró változtatás esetén.
- Rendkívül motiváló hatásúak e célcsoport esetében az oldott hangulatú közösségi rendezvények.
- Motiváló maga a közösség is. Fontos szabály, hogy lehetőleg közösségükben, a többiekkel együtt kell fejleszteni a roma személyeket, mert ha valakit egyedül emelünk ki, akkor a környezete kiközösítheti. A haladó, fejlődő közösséghez való tartozás viszont motiváló hatású.
- A közösség nagy tekintéllyel rendelkező kulcsfiguráinak (néhol vajda, máshol gazdag vállalkozó vagy idős ember) nagy szerepe van a romák motiválásában, hiszen rá hallgatnak, a véleményét elfogadják. A megkérdezett projektek mindegyikében felvették a szakemberek a kapcsolatot a környéken tekintélynek örvendő roma személyekkel és bevonták őket a program motivációs rendszerébe.
- Mivel a célcsoport tagjainak viselkedését alapvetően elsősorban érzelmeik határozzák meg, nagyon erősen motiválja őket a közös munkában a szakemberek részéről irányukban megnyilvánuló, érzelmi elfogadás. Amennyiben sikerül a program vagy a csoport vezetőjének kivívni a projektrésztevők szeretetét és tiszteletét, úgy szinte minden fenntartás nélkül elfogadják majd tanácsait és könnyű lesz felkelteni érdeklődésüket minden, a fejlődésüket elősegítő – számukra akár igen nehéz vagy szokatlan – feladat megoldása iránt is (mint pl. a rendszeres tanulás, házi feladat-készítés, stb.). Ugyanakkor a konfliktus kialakulásának leggyakoribb oka is érzelmi természetű, pl. a vezető, irányító személy el nem fogadása.
- Motiváló erejű e közösségekben is – mint más célcsoportoknál – a kiemelkedő teljesítmény szóbeli dicsérete a közösség vagy csoport előtt. Hasonlóan növeli az egyes résztvevők motivációs bázisát, ha kiemelkedő teljesítményük honoráriumaként kisebb irányító, vezető feladatokat kapnak.
- Az értékelés különféle formái (egyéni és csoportos), a folyamatos visszajelzés intenzíven emeli a teljesítményt. Ennek elmaradása, viszont bizonytalanságot kelt („...jól oldottam-e meg a feladatot?...”) a résztvevőkben és akár a teljes passzivitáshoz és kiégéshez is vezethet.
- Igen motiválóan hatnak a kedvező munkakörülmények is e célcsoport munkájára, teljesítményére, hiszen köreikben – gyakoriak a fekete, ill. a fizikai munkák – jellemzően nem fektetnek hangsúlyt a munkáltatók erre a területre.

- A külső körülmények motivációs hatása a fizikai megjelenésre is hatással van. A résztvevők külső megjelenése a pozitív példa hatására rendezettebbé válik. Mint tudjuk, az első benyomás igen sokat jelent az álláskeresés során, így e tényező jelentősen emeli a résztvevők munkaerő-piaci esélyeit. A tapasztalatok szerint a külső megjelenés a munka minőségére is hatással van.
- A résztvevők munkamotivációit, teljesítményét jelentősen növelte az, hogy a programszemélyzet több ízben tudatosította a résztvevőkkel, hogy a romáknak nagyon nagy szüksége van példaképekre, mintát adó személyekre. Csak így van esély arra, hogy integrálódjanak a társadalomba. Tehát kellene a pozitív minták a cigányságnak. Az a tudat, hogy ezt a pozitív mintát a projekt résztvevői jelentik a környéken élő cigányság számára, jelentősen emelte a résztvevők elkötelezettségét a tanulás és a munka iránt.
- Nagy motivációs hatással rendelkezik az, ha a résztvevőket bevonjuk a projekt előrehaladásának értékelésébe. Ha van beleszólásuk a megvalósításba. Erre értékelő üléseken kerülhet sor. A Rom Som Alapítvány vezetősége pl. havonta számolt be a résztvevőknek a projekt eredményeiről (és a nehézségekről is).
- Fontos motivációs eszköz a nagyon konkrétan megfogalmazott szerződés a projekt és a résztvevő között. Egyedül ez képez hivatkozási alapot a későbbiekben. A szóbeli megállapodás nehezen vagy egyáltalán nem érvényesíthető.
- A foglalkoztatási projektek esetében növeli a szakma iránti elkötelezettséget az „üzemlátogatás”. Az adott – képzésnek megfelelő – szakmaterületen működő vállalkozások meglátogatása segíti a pozitív jövőkép kialakítását, amely hosszú távon erősíti a motivációt.

Gondolkodjunk együtt! Beszéljük meg...!

- 1) Milyen tanulságokkal jár a romák foglalkoztatásának története?
- 2) Melyek azok a foglalkoztatási formák, amelyek az Ön környezetében is jellemzőek a roma közösségben?
- 3) Milyen túlélési stratégiák alakultak ki az Ön környezetében a roma népesség körében?
- 4) Ön milyen motivációs formákat alkalmaz a fent felsorolt formák közül?
- 5) Milyen változások szükségesek ahhoz, hogy a romákkal szembeni előítélet csökkenjen?

Felhasznált irodalom

- ADORNO, T.W. (1970): *Zene, filozófia, társadalom - esszék*. Budapest, Gondolat
- ARENDT, H.(1958): *The Human Conditions*. University of Chicago Press
- BABUSIK FERENC (2003): *Késői kezdés, lemorzsolódás - cigány fiatalok az általános iskolában*. Új Pedagógiai Szemle 2003/10.
- BALCSÓK ISTVÁN (2009): *A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992-2002 közötti időszakban*. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen
- BÁNLAKY PÁL (1999): *Falusi cigányok 1998 - Élethelyzetek, előítéletek, a „többiekhez” való viszony*. Budapest, Kézirat
- BARTAL ANNAMÁRIA (2001): *A szociális földprogramok – avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika*. Civitalis Egyesület, Budapest
- BAUER BÉLA-KISS PASZKÁL-KARA ÁKOS-SZABÓ ANDREA-ZSUMBERA ÁRPÁD (SZERK.) (2002): *Jelentés a gyermekek és az ifjúság helyzetéről, életkörülményeik alakulásáról és az ezzel összefüggésben megtett kormányzati intézkedésekről*, 2001 Ifjúsági és Sportminisztérium, Mobilitás Hálózati Igazgatóság, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- BÁLINT MÓNIKA-KÖLLŐ JÁNOS (2008): *A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai*. Esély 2008/1., 3-27. old.
- BECK, U (1996): *Kapitalismus ohne Arbeit*. Der Spiegel 1996/20., 140-146. old.
- BECK, U (2000): *Schöne neue Arbeitswelt* Campus, Hannover
- BENCSIK ISTVÁN (1988): *A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig*. Tudományos Szocializmus Füzetek, ELTE, Budapest
- BERGSTEIN BÉLA (1910): *A cigánykérdés megoldása*. Huszadik Század, 1910/9., 189. old.
- BLÁSKÓ ZSUZSA (2002): *Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás?* In: *Szociológiai Szemle* 2002/2.
- BOURDIEU, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest
- BOURDIEU, P. (2009): *A gyakorlat elméletének a vázlatja*. Napvilág Kiadó, Budapest
- CASTEL, R. (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai*. A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány – Kávé Kiadó, Budapest
- CSÉPE VALÉRIA (2008): „Édes teher” – Szerepváltságban vannak-e a kutatónők? In: *Magyar Tudomány*, 2008/11.
- CSOBA JUDIT (2008): *Kutatási beszámoló „Az aktív korú munkanélküliek rendszeres szociális segélyében részesülők érdekében a családsegítő szolgálatoknál tevékenykedő szakemberek helyzete, tevékenységi formái, fejlesztésiük lehetséges irányai” című kutatásról*. Debrecen, Kézirat
- DALY, M.(1997): *Welfare states under pressure: cash benefits in European welfare states over the last ten years* *Journal of European Social Policy* 1997. May 128-146. old.
- DÁVID JÁNOS (2005): *A munkaerő-piaci igények és a szakképzési rendszer közelítése*. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest
- DEACON, A. (1996): *Welfare and Character*. In: *Deacon, A (szerk.): Staekholder Welfare IEA Health and Welfare Unit, London 60-74. old.*

EMPLOYMENT IN EUROPE 2008.: *European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

FÁBIÁN Z. (1998): *Vélemények a cigányokról és az idegenellenesség Magyarországon. (Záró tanulmány.)* A TÁRKI MHP tanulmánya. (Szerk.: Sik, E. és Tóth I.) Budapest

FARKAS K.-BÁLINT M. (2008): *A magyar munkapiac állapota 2007-2008-ban*. In: *Munkaerőpiaci tükrök 2008*. Szerk.: Fazekas-Köllő. MTA Közgazdaságtudományi Intézet-Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 15-32. o.

FAZEKAS KÁROLY- CSERES-GERGELY ZSOMBOR-SCHARLE ÁGOTA (2007): *Munkaerő-piaci tükrök*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, OFA, Budapest

FERGE ZSUZSA (1991): *Szociálpolitika és társadalom*. Az ELTE Szociológia Intézet Szociálpolitika Tanszéke és a T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft. kiadványa, Budapest.

FERGE ZSUZSA (1969): *Társadalmunk rétegződése*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest

FORRAY KATALIN-KOZMA TAMÁS (1992): *Felnőttek a felsőoktatásban*.

http://www.forraykatalin.hu/doski/felnott_hallgatok.pdf (2011.05.10.)

FRAZER, J. G. (2002): *Az aranyág*. Osiris, Budapest

FREY MÁRIA (É.N.): *Az elmúlt évtized munkaerő-piaci változásainak értékelése nemek szerinti megközelítésben*. Letöltés: http://szmi.hu/download.php?file_id=215

FUKUYAMA, F. (1992): *The End of History and the Last Man*. Penguin Books, London.

FUKUYAMA, F. (1997): *A bizalom*. Európa Kiadó, Budapest

GALASI PÉTER-TÍMÁR JÁNOS-VARGA JÚLIA (2001): *Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon*. Magyar Felsőoktatás, 2001/1-2.

GÁBOS ANDRÁS (2006): *Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években*

<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a845.pdf> (2011.05.08)

GÁBOS ANDRÁS – TÁTRAI ANNAMÁRIA (2011): *Az egészségkárosodott népesség helyzete Magyarországon*. Zárótanulmány. Budapest: TÁRKI. <http://www.modernizacio.hu/download.php?id=480>

GERE ILONA (2007): *Képzést támogató szolgáltatások a hátrányos helyzetű emberek munkaerő-piaci integrációjának elősegítésére*. Felnőttképzés, 5/2: 37–41. old.

GERE ILONA (2001): *A roma népesség munkaerő-piaci integrációja*. In: Frey Mária (szerk.): *EU-konform foglalkoztatáspolitikai*. OFA Budapest, 2001, 247–275. old.

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ (1940): *A magyarországi cigánykérdés rendezése*. Kecskemét

GIDDENS, A. (1999): *A harmadik út*. Agora Kiadó, Budapest

GILBERT, N. (2005): *Protection to Activation: The Apotheosis of Work* In: Saunders, P.: *Welfare to work in practice: social security and participation in economic and social life*. Ashgate, Aldershot 9-23. old.

GLOBÁLIS FOGLALKOZTATÁSI TENDENCIÁK (2007): *ILO jelentés a foglalkoztatás alakulásáról*. Esély 2007/2., 117-122. old.

GORZ, A. (1983): *Wege in Paradies – Thesen zur Krise Automatisierung und Zukunft der Arbeit*. Rotbuch Verlag, Berlin

GOVIER, T. (1992): *The Right to Eat and the Duty to Work* In: Mappes T. A. – Zemboly J. S. (szerk.): *Social-Ethics-Morality and Social Policy*. MCGraw-Hill, New York. 372–383.

GUTTMANN, A. – THOMPSON, D. (1996): *Democracy and Disagreement*. MA, Harvard University Press, Cambridge

- HANDY, CH. (1985): *The Future of Work*. Basil Blackwell, Oxford
- HANKISS ELEMÉR (2004): *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Osiris Kiadó, Budapest
- HELL JUDIT (2002): *A nemek viszonya a globalizálódó világban*. In: *Magyar Tudomány* 2002/3.
- IMRE ANNA (1999): *Felnőttképzések*. Educatio, 1999 tavasz, 206-210. old.
- KEMÉNY ISTVÁN (2000) (SZERK.): *A magyarországi romák*. Változó világ, 31. kötet 1. kiadás, Győr, Press Publica Útmutató Kiadó
- KEMÉNY ISTVÁN (1974): *A magyarországi cigánylakosság*. Valóság, 1974/1.
- KEMÉNY ISTVÁN–HAVAS GÁBOR–KERTESI GÁBOR (1994): *Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról (Kézirat)*. Budapest: MTA Szociológiai Intézete
- KERTESI GÁBOR (1995): *Cigány gyerekek az általános iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon*. Közgazdasági Szemle, 1995/1., 30-65. old.
- KONCZ KATALIN (2008): *Nők a munkaerőpiacon - Számvetés a rendszerváltástól napjainkig az Európai Unióban érvényesülő tendenciák és követelmények fényében*. Budapesti Corvinus Egyetem Women's Studies Központ, Budapest
- KONCZ KATALIN (2009): *Diplomás nők a magyarországi munkaerőpiacon*. In: *Diplomás nők esélyei a munkaerőpiacon*. Műegyetemi Ifjúsági Egyesület, Budapest
- KÖTTER, H. (1997): *Statement zur Gesprächsrunde: Was können wir tun, um Beschäftigung zu erhalten und zu fördern? Bündnis für Arbeit in der Kommune – Chance oder Utopie? (Gesprächskreis Arbeit und Soziales Nr. 73.)* Forschungsinstitut der Friedrich–Ebert–Astiftung Abt. Arbeits- und Sozialforschung Bonn.
- KSH (2008): *Társadalmi jellemzők és ellátórendszerek*. Budapest: KSH, 63. old.
<http://www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/tarsjell/tarsjell08.pdf>
- KOVÁCS KÁROLY (2008): *Kényszer szülte és önkéntes együttműködések a kistéleplési önkormányzatok körében*. In: *Függőben*. Közszolgáltatás-szervezés a kistéleplések világában. Szerk.: Kovács-Somlyódiné Pfeil, Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest
- KOZÁK ISTVÁN (1983): *A cigányok a társadalmi munkamegosztásban*. In: Szegő, L. (szerk.): *Cigányok – honnét jöttek, merre tartanak?* Kozmosz Könyvek, Budapest. 102–123. old.
- KOZÁK ISTVÁNNÉ DR. (1983): *A cigányok a társadalmi munkamegosztásban* In.: Szegő László (szerk.): *Cigányok - honnét jöttek, merre tartanak?* Kozmosz Könyvek, Budapest, 102-123.old.
- KOZMA TAMÁS (2006): *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- KOZMA TAMÁS (1998): *Szabadság vagy igazság?* Új Pedagógiai Szemle, 1998/10.
- KÖPECZI BÓCZ TAMÁS (2005): *Kutatás a felnőttoktatás- és képzés nemzetközi cél és feladatrendszerének változásáról a korszerű piacgazdaság, illetve a tanuló társadalom fejlődésének tükrében*. NFI, Budapest
- KÓMŰVES ÁGNES (2001): *Az iskolarendszerből való lemorzsolódás trendjének alakulása, javaslatok a megelőzésre, különös tekintettel a tanulási nehézségekkel küzdő fiatalok megsegítésére*. Kézirat, Budapest
- KÖRÖSI GÁBOR (2005): *A versenyszféra munkaerőpiacának működése*. MTA-KTI, Budapest
- LEE, E. (1997): *Is full employment still desirable and feasible?* Economic and Industrial Democracy, Vol. 18. No. 1. February. 35–54.
- LISKÓ ILONA (2002): *Kimaradó tanulók*. OI, Budapest

- LISKÓ ILONA (2007): *A szakiskolások tudásszintje mexikói.* Heti Világgazdaság, 2007. szeptember 10.
- MALINOWSKI, B. (1972): *Baloma (Válogatott írások.)* Gondolat Kiadó, Budapest
- MARX, K. (1967): *A Tőke.* Karl Marx és Friedrich Engels Művei, 23-25. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest
- MAYER JÓZSEF (2006): *Az első, a második és az n-edik iskolai esély - Hátrányos helyzetű tanulók iskolai kudarcai és a kompenzáció lehetőségei.* Új Pedagógiai Szemle, 2006/12., 37-54. old.
- MÁRTONFI GYÖRGY (2006): *Szakmák, foglalkozások és a gazdaság igényei a változó munkaerőpiacon.* Educatio, 2006/2. 215-232. old.
- MEZEY BARNA. (1986): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985.* Kossuth Kiadó, Budapest
- NAGY BEÁTA (1996): *Üzleti karrier és képzettség.* Educatio 1996/3.
- NAGY BEÁTA (2009): *Nők és férfiak a vezetésben.* In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások 2009.* Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI Zrt., Szociális és Munkügyi Minisztérium, Budapest
- OECD EMPLOYMENT OUTLOOK 2008 <http://www.oecd.org>
- ŐRY MÁRIA (2005): *Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon.* NFI, Budapest
- PALASIK MÁRIA (SZERK.)(2007): *Az élettudományok és a műszaki tudományok területén alkotó női tudósok egyetemi karrierje.* A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem jelentése, 2007. október, Budapest
- PÁL ZSOLT (2011): *Az akadályozott és egészségkárosodott emberek társadalmi-demográfiai jellemzői és egészségi állapota.* In.: Nagy Zita Éva (szerk.) (2011): *Az akadályozott és az egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon.* Budapest: NCSSZI, 59-72. old.
- PAPP PÉTER (2005): *A felnőttképzés EU-konform fejlesztése céljából a felnőttképzés EU trendjeinek vizsgálata* NFI, Budapest
- POLÁNYI KÁROLY (1997): *A nagy átalakulás.* Mészáros Gábor Kiadása, Budapest
- POLÁNYI KÁROLY (1976): *Az archaikus társadalom és gazdasági szemlélet.* Gondolat Kiadó, Budapest
- POLÓNYI ISTVÁN (1999): *Az élethosszig tanulás finanszírozása.* Educatio, 1999/1., 38-55. old.
- POMOGYI LÁSZLÓ (1985): *A központi közigazgatás kísérletei a cigánykérdés rendezésére a dualizmus idején Magyarországon.* Jogtudományi Közlöny, 1985/8. 471-475. old.
- POMOGYI LÁSZLÓ (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Osiris-Századvég, Budapest
- PONGRÁ CZ TIBORNÉ – S. MOLNÁR EDIT (2011): *Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása.* In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások.* Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről 2011. TÁRKI, Budapest
- PORZSOLT KÁLMÁN (1907): *A mi cigány hírünk.* Pesti Hírlap, 1907. augusztus 6.
- RADÓ PÉTER (2007): *Oktatási egyenlőtlenségek Magyarországon.* Esély, 2007/4. 24-30 old.
- RÁCZ K. (2008): *Szociális feladatellátás a kistelepüléseken és a többcélú kistérségi társulásokban.* In: *Függőben.* Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában. Szerk.: Kovács-Somlyó-diné Pfeil, Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest, 183-211. old.
- RÁCZNÉ DR. LEHÓ CZKY ZSUZSÁNNA (2008) (SZERK.): *Családsegítők, szociális szakemberek részére a rendszeres szociális segélyben részesülők beilleszkedési programjának szervezéséhez.* Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest
- RIBA I. (2002): *Cigánysoron.* Romaügy és a választások. HVG – XXIV. évf. 2. sz. 2002. március 16. 7.
- RIFKIN J (1995): *The End of Work.* Penguin, New York

- RIGLER ANDRÁS – VANICSEK MÁRIA (É.N.): *Nemi egyenlőtlenségek a munkaerőpiacon*. Nemek közötti fizetési különbségek szétválasztása Magyarországon. In: BérBarométer-EQUAL H 005 program
- RÓBERT PÉTER (2008): *Foglalkozási mobilitás Magyarországon 1992-2007*. In: Kolosi Tamás
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (SZERK.): *Társadalmi riport 2008*. TÁRKI, Budapest
- SCHARLE ÁGOTA (2002): *Nőhet-e a foglalkoztatás, ha nem nő a gazdaság?* Esély, 2008/2., 15-26. old.
- SCHARLE ÁGOTA (2011): *Foglalkoztatási rehabilitációs jó gyakorlatok Magyarországon*. Kutatási jelentés. Budapest: Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet. <http://www.budapestinstitute.eu/>
- SOLGA, HEIKE (2002): 'Stigmatisation by Negative Selection' - Explaining less Educated People's Decreasing Employment Opportunities. European Sociological Review 18 -159-179 Oxford University Press
- SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT.(2008): *A közszolgáltatási háló működtetésének mintái a Pécsi kistérségben*. In: *Függőben*. Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában. Szerk.: Kovács-Somlyódiné Pfeil, Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest 255-281.old.
- SOROS GYÖRGY (1999): *A globális kapitalizmus válsága*. Scolar Kiadó, Budapest.
- SPÉDER ZSOLT (1997): *Szegény nők és férfiak*. In: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.): *Szerrepváltások*. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1997. TÁRKI – Munkaügyi Minisztérium, Budapest
- SZABÓ IMRE (2009): *A BME Diákközpont utókövetéses nőügyi vizsgálatai, valamint az állásbörze felmérések tapasztalatai* In: *Diplomás nők esélyei a munkaerőpiacon*. Műegyetemi Ifjúsági Egyesület, Budapest
- SZEGŐ LÁSZLÓ (1983): *Cigányok honnét jöttek, merre tartanak?* Kozmosz Könyvek, Budapest
- SZOBOSZLAI ZSOLT (2001): *Szociális földprogramok Magyarországon*. Esély Szociális Közalapítvány, Szolnok.
- TARJÁNI HAJNALKA (2004): *A szakképzettség-intenzív technológiai változások hatásának becslése a tényezőkeresleti rugalmasságokra Magyarországon*. MNB Műhelytanulmány, 2004/3.
- TÁTRAI ANNAMÁRIA (2011): *Szándék és képességek*. Az egészségkárosodott népesség (újra)foglalkoztathatóságáról. In.: Nagy Zita Éva (szerk.) (2011): *Az akadályozott és az egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon*. Budapest: NCSSZI, 93-103. old.
- VASSÁNYI ISTVÁN (1936): *Cigánykódex (három közlemény) Magyar Közigazgatás, 1936/44. 46-47. szám*
- VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA (2010): *Jogtudatról – alulnézetben*. Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- WEBER, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat Kiadó, Budapest
- WENINGER LÁSZLÓ (2005): *Az Európai Unióhoz való csatlakozás várható munkaügyi és foglalkoztatási hatásainak vizsgálata, különös tekintettel a képzési, felnőttképzési szükségletek vizsgálatára*. NFI, Budapest
- WHITE, S. (1997): *Liberal equality, exploitation and the case for an unconditional basic income*. Political Studies, Vol. XLV. 312–326.

